

**REVISTA ROMÂNESCĂ DE STUDII AXIOLOGICE
(RRSA)**

**Numărul 4, Anul III, Ianuarie 2022
Ideas Forum International Academic and Scientific
Association, Romania**

REVISTA ROMÂNEASCĂ DE STUDII AXIOLOGICE

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Pr. Prof. Dr. Vasile RADUCA, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea București, ROMÂNIA
Pr. Prof. Dr. Nicușor BELDIMAN, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea București, ROMÂNIA
Pr. Prof. Dr. George GRIGORITA, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea București, ROMÂNIA
Prof. Dr. Gheorghe ANGHELESCU, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Valahia, ROMÂNIA
Pr. Prof. Dr. Adrian IGNAT, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Valahia, Târgoviște, ROMÂNIA
Prof. Dr. Ivan IVLAMPİE, Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, Dunarea de Jos Galati, ROMANIA,
Diac. Prof. Dr. Nicolae PREDA, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea București, ROMÂNIA
Prof. Dr. Alexandru-Traian MIU, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Valahia, ROMÂNIA
Pr. Prof. Dr. Cosmin SANTI, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Valahia, Târgoviște, ROMÂNIA
Pr. Prof. Dr. Dumitru A. VANCA, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea Alba Iulia, ROMÂNIA

COMITETUL EDITORIAL

Prof. Dr. Prof. ARGARATE Pablo, Institutul de Teologie Ecumenica, Universitatea Graz, AUSTRIA,
Dr. Prof. TURCESCU Lucian, Department of Theological Studies, Concordia University, CANADA,
Pr. Prof. Dr. VILCIU Marian, Facultatea de Teologie Ortodoxa, Universitatea "Valahia", ROMANIA,
Pr. Prof. Dr. STEFAN Florea, Facultatea de Teologie Ortodoxa, Universitatea "Valahia", ROMANIA,
Conf. Dr. CROITORU Ion Marian, Facultatea de Teologie Ortodoxa, Universitatea "Valahia", ROMANIA,
Prof. Dr. Claudia VLAICU, Facultatea de Teologie Ortodoxa si Stiintele Educatiei, "Valahia", ROMANIA,
Prof. Dr. Gabriel GORGHIU, DPPD., Universitatea Valahia, Târgoviște, ROMÂNIA
Prof. Dr. Ramona NEACSA, Facultatea de Teologie Ortodoxa si Stiintele Educatiei, "Valahia", ROMANIA,
Prof. Dr. Ion CORDONEANU, Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, Dunarea de Jos Galati, ROMANIA
Pr. Prof. Dr. Alexandru-Corneliu ARION, Facultatea de Teologie Ortodoxa, "Valahia", ROMANIA,
Pr. Prof. Dr. Adrian D. COVAN, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, ROMANIA,

REDACTOR-SEF

Pr. Prof. Dr. Marin BUGIULESCU, Membru asociat al Centrului de Cercetări Științifice „Dumitru Stăniloae”,
Universitatea Valahia, Târgoviște, ROMANIA

Web <https://www.ifiasa.com/rrsa>

Email: ifiasa@yahoo.com

IFIASA Publishing House,

Adress: Boerescu Zaharia, Târgoviște, Dâmbovița, Romania

<https://www.ifiasa.com/rrsa>

Email: ifiasa@yahoo.com

Grafic disinger: Marin BUGIULESCU

© IFIASA. Copyright is warranted by national and international laws.

CUPRINS

Comitetul Editorial <i>REVISTA ROMÂNEASCĂ DE STUDII AXIOLOGICE</i>	2
Cuprins	3
Prefață	4
* STUDII ȘI ARTICOLE	
Prof. Univ. Dr. Ion Marian CROITORU, <i>MIHAI VITEAZUL, DOMN CREȘTIN ȘI EROU AL NEAMULUI ROMÂNESC. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA ȘI EPOPEEA OSEMINTELOR SALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII</i>	5
Asist. Univ. Pr. Dr. Anton SAVELOVICI, <i>MĂRTURISIREA CREDINȚEI DIN COLO DE GRATILE COMUNISTE</i>	43
Dr. Mihail K. QARAMAH, <i>CONSIDERAȚII DESPRE REFORMA LITURGICĂ ROMÂNESCĂ DIN SEC. AL XVII-LEA: MOLITFELNICUL DE LA BĂLGRAD</i>	51
Drd. Felicia Aurica HAIDU, <i>MODALITĂȚI DE GESTIONARE A TULBURĂRILOR DE COMPORTAMENT ALE ELEVILOR</i>	72
Lector Univ. Dr. Cecilia CURIS, <i>FILOSOFIA INTERDISCIPLINARITĂȚII</i>	89
Pr. Prof. Dr. Marin BUGIULESCU, <i>ARGUMENTARE, ADEVĂR ȘI SEMNIFICAȚIE, SENS ȘI REFERINȚĂ</i>	95
Prezentare <i>REVISTA ROMÂNEASCĂ DE STUDII AXIOLOGICE</i>	101

Prefața

Revista Românească de Studii Axiologice (RRSA) a luat ființă din dorința de a pune la dispoziție comunității educaționale românești studiile și cercetările științifice publicate în *Jurnale Ideas Forum International Academic and Scientific Association*.

RRSA propune comunității educaționale românești publicarea unor studii inter- și multidisciplinare, relevante prin conținut și impactul axiologic asupra științei și cunoașterii.

Din această perspectivă, volumului de față, invită cititorii la o analiză a acestor studii, care sunt inițiate de prelegerea domnului Prof. Univ. Dr. Ion Marian CROITORU, intitulată *MIHAI VITEAZUL, DOMN CREȘTIN ȘI EROU AL NEAMULUI ROMÂNESC. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA ȘI EPOPEEA OSEMINTELOR SALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII*. Autorul arată că dacă se cercetează timpul în care a domnit Mihai Viteazul, se constată că, datorită acțiunilor sale de amploare, prestigiul Țărilor Române, adică al Țării Românești, al Moldovei (Moldovlahia) și al Transilvaniei (Ardeal), se va ridica, ajungând să fie considerate „cea mai dinamică și eficace forță militară a Ligii Creștine (1593-1606)”.

Următorul studiu: *MĂRTURISIREA CREDINȚEI DINCOLO DE GRATIILE COMUNISTE* semnat de Pr. Asist. Univ. Dr. Anton SAVELOVICI, în care arată că martirii secolului al XX-lea reprezintă pentru noi, repere de statornicie în credință și în dragoste față de neam. Ancorarea în Dumnezeu a fost atunci singura soluție viabilă și rămâne și astăzi pentru a ne salva identitatea unității de credință și de neam. Studiul domnului Dr. Mihail K. QARAMAH, are ca titlu: *CONSIDERAȚII DESPRE REFORMA LITURGICĂ ROMÂNESCĂ DIN SECOLUL AL XVII-LEA: MOLITFELNICUL DE LA BĂLGRAD*. Molitfelnicul de la Bălgrad, așa cum argumentează autorul studiului istorico-liturgic, reprezintă în cea mai mare parte o traducere, cu anumite prelucrări și adaptări, a Molitfelnicului slavon de la Câmpulung.

În articolul intitulat: *MODALITĂȚI DE GESTIONARE A TULBURĂRILOR DE COMPORTAMENT ALE ELEVILOR*, Drd. Felicia Aurica HAIDU, prezintă problematica tulburărilor de comportament și modalitățile de gestionare ale acestora. Din cuprinsul studiului, reiese că o bună cunoaștere a tulburărilor de comportament disruptiv cu care ne confruntăm dar și o bună cunoaștere a modalităților de gestionare ale acestora, poate duce cu ușurință la stoparea sau ameliorarea lor.

Doamna Lect. Univ. Dr. Cecilia CURIS, propune cititorilor articolul: *FILOSOFIA INTERDISCIPLINARITĂȚII*. Abordarea interdisciplinară a stat la baza progresului. Este evident că se impunea o schimbare de paradigmă care să ofere un cadru propice pentru realizarea unor conexiuni între științe de graniță sau aparent fără legătură între ele.

Ultima contribuție academică din prezentul volum, semnată de Pr. Prof. Dr. Marin BUGIULESCU are ca titlu: *ARGUMENTARE, ADEVĂR ȘI SEMNIFICAȚIE, SENS ȘI REFERINȚĂ*, care prezintă un conținut intrinsec activității logice-lingvistice. Prin studiul de caz aplicat pe seama unui discurs din social-media evidențiază implicațiile și valențele argumentării și mai ale exploatarea ei în scopuri diverse.

Revista Românească de Studii Axiologice mulțumește autorilor acestui număr, dar mai ales cititorilor care manifestă un interes real pentru știință, adevăr și cunoaștere.

Pr. Prof. Marin BUGIULESCU,
Ianuarie 2022, Târgoviște, România.

<https://doi.org/10.26520/rrsa2022.3.4.5-42>

MIHAI VITEAZUL, DOMN CREȘTIN ȘI EROU AL NEAMULUI ROMÂNESC. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA ȘI EPOPEEA OSEMINTELOR SALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII

- MICHAEL THE BRAVE, CHRISTIAN RULER AND HERO OF THE ROMANIAN
NATION. THE METROPOLITAN CHURCH OF ALBA IULIA AND THE ODYSSEY OF HIS
RELICS. A FEW CONSIDERATIONS -

Prof. Univ. Dr. Habil. Ion Marian CROITORU,
Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației,
Universitatea „Valahia” din Târgoviște,
ROMÂNIA,
E-mail: ioncroitoru@yahoo.fr, im.croitoru@yahoo.gr

ABSTRACT

Ruler Michael the Brave's acts, followed, under various forms, by the rulers of Wallachia or even by Transylvanian principles, taken over, later on, by political or military men of the West or of the East, will mark the Romanians' First Great Union (1600), which he realized and which will be, centuries later, the spur for the Little Union (24 January 1859), under the Ruler Alexandru Ioan Cuza (1859-1866, † 1873), but also for their Second Great Union (1 December 1918), under King Ferdinand I (1914-1927). During the reign of Ruler Michael the Brave, considered, in truth, in the specialized literature, the hero of the Romanians' three countries' union, the Ortho-dox Church of Transylvania recorded a rebirth, by the measures he undertook. These measures were part of the efforts of reorganization of the religious life and consolidation of the Orthodox faith in the face of the protestant propaganda, but also of the Roman-Catholic expansion, especially after the Union of Brest-Litovsk (1595-1596). It ought to be reminded that neither were the Romanians among the accepted nations of the Principality, nor had their ancestral faith or law been accepted among the "accepted religions" or "accepted confessions", the Romanians being granted, in exchange, the status of "tolerated", while being not acknowledged among the "states" of Transylvania. Thus, in this study were presented, in brief or in detail, the following aspects: 1) the honour received by Michael the Brave in the area of Dâmbovița; 2) the Romanians' first Great Union, an event realized under Michael the Brave's sceptre; 3) the elements of the Romanians' unity and their relation of faith with those of other nations; 4) miracles and acts of confession of the Orthodoxy, being described the liturgical debate of Alba Iulia, according to the testimony of Saint Petru Movilă; 5) a few aspects regarding the Church policy of Ruler Mihael the Brave in Transylvania and the Metropolitan Church he founded at Alba Iulia; 6) the manifestation, by Voivode Michael the Brave, of a conscience of Christian ruler; 7) testimonies regarding Ruler Michael the Brave's earthly remains. Concerning certain aspects of this part of the study, several keys of interpretation are given, while other aspects await clarification.

Keywords: *Michael the Brave, Wallachia (Hungarowallachia, Great Wallachia), Moldavia (Moldowallachia, Little Wallachia), Transylvania (Ardeal); Rome, Constantinople; Christian Great Powers, Ottoman Empire, Orthodox Church, Orthodoxy, Roman-Catholicism, Protestantism, Islam, Western propagandas; Michael the Brave's relics;*

I. CINSTIREA DOMNULUI MIHAI VITEAZUL PE MELEAGURILE DÂMBOVIȚENE

În Arhiepiscopia Târgoviștei, mai mult decât oriunde în România, este cultivată o mare cinstire pentru domnul Mihai Viteazul (1558-1601), atât pentru faptul că se înscrie în rândul îndelungatului șir de domni care au condus de la Târgoviște Țara Românească sau Ungrovlahia¹, cetate ajunsă capitală a țării pentru o lungă perioadă de timp², devenită, actualmente, reședință de județ și centru eparhial, cât și pentru faptul că la mănăstirea Dealu, considerată cea mai importantă necropolă voievodală munteană, situată în apropierea Târgoviștei, odihnește de secole, conform datelor și mărturiilor istorice, capul acestui domn, care a marcat istoria românilor prin faptele sale de vitejie, dar și de bun creștin, fidel al Bisericii Ortodoxe.

Astfel, cinstirea domnului Mihai Viteazul este marcată prin manifestări culturale, excursii și pelerinaje la mormântul său, care se află în biserica *Sfântul Nicolae* din mănăstirea menționată mai sus, slujbe și pomeniri³, manifestări științifice și editarea de cărți⁴, cum este și volumul care a găzduit prima versiune a acestui studiu⁵.

¹ Se consideră că Târgoviștea a fost reședință domnească pentru 46 de domni. Șirul lor începe cu Mircea cel Bătrân (1386-1418) și se încheie cu Sfântul Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Pentru lista lor, vezi Florin Gabriel-Petrică, „Lista domnilor Țării Românești, care și-au avut scaunul de domnie la Târgoviște”, în idem, „Domni ai Țării Românești rezidenți la Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință a mitropoliților munteni. 500 de ani de la mutarea oficială a Mitropoliei, de la Curtea de Argeș*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2020 (infra: *Târgoviște – reședință*), pp. 571-572.

² Evoluția Târgoviștei spre statutul de capitală a țării este legată de domnia lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), care a construit acolo curtea domnească înainte de anul 1396, astfel că Târgoviștea va ajunge „definitiv capitala țării” din anul 1418, unde își va avea reședința fiul și succesorul său la conducerea țării, domnul Mihail I (1418-1420). Târgoviștea își păstrează oficial acest statut, cu anumite întreruperi, până în anul 1659, când Bucureștiul devine noua capitală a Țării Românești, în timpul domnului Gheorghe Ghica (1659-1660, 1660), fost al Moldovei (1658-1659). Cetatea Târgoviștei va dobândi, sub domnia Sfântului Neagoe Basarab (1512-1521), și rangul de sediu al Mitropoliei Țării Românești sau al Ungrovlahiei, mutat de la Curtea de Argeș, oficial la 17 august 1517, și rămas în această cetate până în anul 1668, când este mutat, pentru a doua oară, la București, eveniment datorat domnului Radu Leon (1664/1665-1669), vezi *ibidem*, pp. 565-571; Pr. Adrian Ignat, „Întemeierea Mitropoliei Țării Românești. Mutarea reședinței mitropolitane de la Argeș la Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință*, p. 119; Pr. Nicolae Șerbănescu, „Mitropoliții Ungrovlahiei”, în *Târgoviște – reședință*, p. 174; Ion Marian Croitoru, „Zestrea politico-bisericească și culturală a domnitorului Țării Românești Mircea cel Mare”, în *Voievodul Mircea cel Bătrân - apărător al Ortodoxiei și al culturii naționale. 600 de ani de la trecerea la cele veșnice*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018, p. 66; idem, „Un catalog sumar al cărților grecești tipărite de către Sfântul Antim Ivireanul și ucenicii lui în Țara Românească”, în *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion Internațional. Tinerii și educația religioasă-morală în contextul lumii contemporane. Contribuția Bisericii la cultura universală. 2-3 iunie, 2016*, Editura Valahia University Press, Târgoviște, 2016, pp. 290 - nota 12, 294 - nota 35. Istoricul Radu Ștefan Vergatti propune data de 15 august 1517, pentru mutarea sediului Mitropoliei Ungrovlahiei de la Curtea de Argeș la Târgoviște (idem, „Necesitatea transmutării Mitropoliei Ungrovlahiei din Curtea de Argeș în Târgoviște”, în *Târgoviște – reședință*, p. 50).

³ De pildă, în ziua de joi, 27 mai 2021, a avut loc, sub coordonarea Înaltpreasfințitului Părinte Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei, ceremonia de pomenire a domnului Mihai Viteazul, marcându-se 420 ani de la moartea eroică a acestui voievod. Cu această ocazie, Înaltpreasfinția Sa a invocat „trei motive pentru o

Se cuvine să precizez că paginile acestui studiu conțin diferite aspecte pe care le-am cules, de-a lungul cercetărilor mele, și care mi-au suscitât atenția, rămânând, dacă iconomia dumnezeiască îmi va îngădui, să aprofundez detalii, care necesită mai mult timp de analiză și investigare⁶. În același timp, adresez îndemnul, cu precădere studenților mei, dar și celor ce vor lectura aceste rânduri, de a continua lămurirea celor expuse, având convingerea că descoperirile, cercetările și analizele referitoare la un subiect sau altul se îmbogățesc, după cum se constată, din generație în generație.

II. PRIMA MARE UNIRE A ROMÂNILOR, EVENIMENT REALIZAT SUB SCEPTRUL DOMNULUI MIHAI VITEAZUL

Dacă se cercetează timpul în care a domnit Mihai Viteazul, se constată că, datorită acțiunilor sale de amploare, prestigiul Țărilor Române, adică al Țării Românești, al Moldovei (Moldovlahia) și al Transilvaniei (Ardeal), se va ridica, ajungând să fie considerate „cea mai dinamică și eficace forță militară a *Ligii Creștine* (1593-1606)” cât

---

posibilă canonizare”: „viața sa duhovnicească, intensă și pilduitoare, plină de evlavie (1), eroismul faptelor sale de arme (2), marea sa contribuție la sprijinirea misiunii - pastorale a Bisericii noastre, precum și la apărarea Creștinătății și a Europei, în vremuri întunecate (3)”, vezi Ștefana Totorcea, „La 420 de ani de la moartea martirică a lui Mihai Viteazul, IPS Nifon oferă trei motive pentru o posibilă canonizare (27.05.2021)”, disponibil la <https://basilica.ro/la-420-de-ani-de-la-moartea-martirica-a-lui-mihai-viteazul-ips-nifon-ofera-trei-motive-pentru-o-posibila-canonizare/> (accesat la 27.05.2021); „Cuvântul IPS Părinte Mitropolit Nifon la pomenirea de 420 de ani de la trecerea la Domnul a Voievodului Mihai Viteazul”, disponibil la <https://arhiepiscopiatargovistei.ro/stiri/cuvantul-ips-parinte-mitropolit-nifon-la-pomenirea-de-420-de-ani-de-la-trecerea-la-domnul-a-voievodului-mihai-viteazul.html> (accesat la 27.05.2021). Pentru alte propuneri și demersuri privind proclamarea domnului Mihai Viteazul ca Sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, vezi și *Mihai Viteazul simbol al celor mai înalte virtuți ale poporului român*, Fundația Societatea Academică Moscopolitană, Editura Justin și George Justinian Tambozi, București, 2003; Pr. Alexandru Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) - erou al națiunii române și martir al Bisericii străbune*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018 (infra: Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*); *Scrisori către Raiuri – Mihai Viteazul*, concepție și ediție îngrijită de Mădălina Fărcaș și Laurian Stănculescu, Editura UZP, București, 2021 (infra: *Scrisori către Raiuri*). Acestor titluri li se adaugă și cartea Părintelui Niculae Șerbănescu, citată în nota de mai jos. Circulă și un *Acatist* închinat *Fericitului între Voievozi Mihai Vodă*, vezi Protos. Teoctist Moldoveanu, *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020, pp. 87-97 (infra: Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*).

⁴ Dintre titlurile editate de către Arhiepiscopia Târgoviștei, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei, în cinstea și comemorarea domnului Mihai Viteazul, vezi: Pr. Prof. Niculae Șerbănescu, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2001 [infra: Șerbănescu, *Mihai Viteazul*; volum reeditat, cu noi prefete și având titlul schimbat, vezi idem, *Dimensiunea religioasă a personalității domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601). Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2011 (infra: Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*); idem, *Voievodul Mihai Viteazul, apărător al Bisericii străbune și unificator al neamului românesc. Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018]; *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013 (infra: *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*; de precizat că articolele și studiile din *Întregitor de țară și martir al neamului românesc* au fost preluate și reeditate în *Mihai Viteazul - voievod al unității românești, promotor al Ortodoxiei străbune și martir al neamului nostru. 425 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018).

⁵ Vezi *Voievodul Mihai Viteazul – apărător și mărturisitor al credinței strămoșești*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021, pp. 398-452. De altfel, prezentul studiu este o variantă îmbunătățită a versiunii care a fost tipărită, cu același titlu, în volumul menționat mai sus. În momentul predării la tipar a volumului respectiv nu am avut la dispoziție anumite referințe bibliografice, primite între timp și pe care le-am inserat, după cum revendică prestanța academică, în această variantă.

⁶ Timpul alocat redactării acestui studiu a fost scurt, datorită obligațiilor asumate la catedră, în contextul legislației atipice românești (dublă normare în vederea promovării universitare).

privea luptele antiotomane din acea epocă a istoriei. De consemnat că domnul Mihai Viteazul, „în definierea programului său politico-militar, a invocat până la moarte atașamentul față de *Creștinătate*”⁷, ceea ce l-a determinat să-și transforme țara „într-un *scut al întregii lumi creștine*” și să-și prezinte „faptele ca decurgând din rolul ce și l-a asumat de *luptător pentru credința creștinească*”⁸, cu alte cuvinte, pentru credința creștină ortodoxă, pe care a mărturisit-o din convingere, nutrind chiar nădejdea de a vedea „gloriosul stindard al Sfintei Cruci triumfând peste zidurile și turnurile cetății Constantinopole⁹, ba încă și în Cetatea Sfântă¹⁰, în care Mântuitorul a îndurat grelele patimi ale morții pentru păcatele noastre”¹¹.

Această atitudine exprima, pe de o parte, faptul că viața social-politică se împletea, în acel timp, cu viața intelectual-duhovnicească, iar pe de altă parte, va pricinui multe consecințe pe multiple planuri, dintre care enumerăm, avându-se în vedere lupta antiotomană, doar câteva: Poarta nu va mai impune, în urma luptelor antiotomane ale domnului Mihai Viteazul, cuantumul obligațiilor materiale dinainte de 1594 pentru Țările Române; va fi declanșat imboldul mișcărilor de eliberare a populațiilor creștine ortodoxe din Balcani, pentru care domnul Mihai Viteazul a reprezentat, în acel timp al istoriei, „adevăratul conducător în lupta lor antiotomană”¹²; spațiul românesc va deveni, în timpul domnului Mihai Viteazul, o importantă scenă de confruntări politico-militare între creștini și musulmani, dar și între Imperiul Habsburgic, cel Otoman și Polonia sau Uniunea Polono-lituană (1569), ale căror interese se ciocneau în și pentru teritoriile românești¹³.

De altfel, „în condițiile intrării Transilvaniei și Moldovei sub controlul politic al Poloniei, ostilă domniei lui Mihai Viteazul”, dar și ale „luptelor antiotomane preconizate de *Liga Creștină*”¹⁴, frontul comun al românilor este spart. Această situație determină, după unii istorici, „acțiunile voievodului Mihai Viteazul, din considerente de securitate și de solidaritate etnico-confesională privind, printre altele, și continuarea luptei antiotomane, de a trece sub stăpânirea sa Transilvania (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599¹⁵) și Moldova (aprilie/mai-iunie/iulie 1600)¹⁶. Ca urmare a acestor evenimente, pentru prima dată în istorie

⁷ Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012, p. 99 (infra: Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I).

⁸ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1982, pp. 99-100 (infra: MVCE, I).

⁹ Cerând ajutor și regelui Filip al II-lea (1555-1598) al Spaniei pentru acțiunile sale (2 februarie 1600), domnul Mihai Viteazul se considera capabil, cu condiția de a i se acorda conducerea oștilor *Ligii Sfinte* sau *Creștine*, să elibereze de otomani nu doar Peninsula Balcanică, ci chiar și Constantinopol, vezi Alexandru Moraru, „Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) – ostașul lui Hristos și apărătorul Creștinătății europene”, în *Tabor* 11/10 (2017), p. 15 (infra: Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*).

¹⁰ Adică în Ierusalim.

¹¹ MVCE, I, pp. 648-649; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 99.

¹² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 99.

¹³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 99-100.

¹⁴ Despre *Liga Creștină*, vezi P. P. Panaitescu, „Sfânta Ligă”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 17-26.

¹⁵ Spre amintirea acestei victorii, în 1600, a fost emisă și o medalie comemorativă cu chipul domnului Mihai Viteazul, iar din partea împăratului Rudolf al II-lea el a primit cadou o platoșă [Ion Nistor, „Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XXVIII, 1945-1946, p. 462 (infra: Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*)].

¹⁶ Pentru detalii inedite, vezi Marin A. Cristian, *Mihai Viteazul, „Io Mihai Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei*, Colecția Dacoromania, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2013, pp. 197-261 (infra: Cristian, *Mihai Viteazul*).

*un voievod român se intitula din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei*¹⁷.

Această unire dovedea Europei din acea vreme, dar și Imperiului Otoman, capacitatea militară a românilor, care transformaseră, sub conducerea domnului Mihai Viteazul, conceptul de geografie istorică a Daciei și a unității lor de credință într-o realitate politică. Din nefericire, această unire a fost de scurtă durată, căci împotriva ei și a domnului se ridică un val de ostilitate tocmai din partea Marilor Puteri creștine, care doreau să mențină cele trei Țări Române în stare de vasalitate și să-și împartă influențele asupra lor. În urma acestor divergențe, la care se adaugă și altele care reflectă slăbiciunile firii umane, domnul Mihai Viteazul este asasinat (duminică, 9/19 august 1601) din ordinul generalului austriac George/Gheorghe Basta, care primise în secret misiunea uciderii sale de la împăratul Rudolf al II-lea¹⁸, punându-se, astfel, „capăt unei forțe care a reprezentat unul dintre cele mai remarcabile momente de solidaritate a popoarelor sud-est europene în lupta lor contra dominației otomane¹⁹, pe baza căreia se ajunsese chiar să se analizeze posibilitatea alungării otomanilor din Europa”²⁰.

De consemnat că, în cercurile europene, această idee nu mai fusese vehiculată în termeni reali de mai bine de un secol și jumătate, adică din vremea lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441-1446, 1448) și guvernator al Ungariei (1446-1453)²¹, iar, ulterior, oameni politici și militari din Apus sau Răsărit au preluat planul domnului Mihai Viteazul. Drept urmare, nu au lipsit încercări, venite, de data aceasta, chiar din partea lor, de a reunifica cele trei Țări Române sub suzeranitatea Marilor Puteri creștine, cum au fost, de pildă, cea a lui Henric de Turenne (1611-1675) în 1633, faimosul general din timpul regilor francezi Ludovic al XIII-lea (1610-1643) și Ludovic al XIV-lea (1643-1715); cele propuse, în repetate rânduri, de către Ecaterina a II-a, țarina Rusiei (1762-1796), în anii 1771, 1782, 1783 și 1790; cea din timpul războiului ruso-otoman (1806-1812); cea a diplomatului grec Ioan Capodistrias/Kapodistrias (1776-1831), care sugera, în 1828, „formarea unui *ducat sau regat al Daciei* sub protecția rusească”²².

Toate aceste încercări reflectau considerațiile istoricului Richard Knolles (1550-1610), primul autor englez al unei istorii a otomanilor, tipărită la Londra (1603), care, analizând întreaga domnie a voievodului Mihai Viteazul, constata că „cele trei țări

¹⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100. Domnul Mihai Viteazul și-a menținut această titlatură din 27 mai 1600 (menționată, pentru prima dată, în hrisovul de împuternicire a mănăstirii Neamț asupra proprietăților sale, pe care domnul l-a emis, cu respectiva dată, din cancelaria domnească situată la Iași, vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XI, Editura Academiei, București, 1975, p. 529; Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 250, 397) până la 18 septembrie 1600, când oastea sa, revenită din Moldova, a fost învinsă la Mirăslău, lângă Aiud, în Transilvania, de către generalul George/Gheorghe Basta, a cărui armată a avut sprijinul nobilimii răsculate din Transilvania (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 240). De adăugat și faptul că, în urma încheierii tratatului de vasalitate cu principele Transilvaniei Sigismund Báthory, la 10/20 mai 1595, acesta din urmă se intitula „principe al crăiilor Transilvania, Moldova și Valahia Transalpină și domn al părților ungurene (Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae Princeps et Partium Regni Hungariae Dominus)”, titlatură trecută apoi în blazonul Báthoreștilor (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 449).

¹⁸ Vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 290-326.

¹⁹ Nicolae Stoicescu, „L’armée de la Valachie sous le règne de Michel le Brave (1593-1601)”, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 13/3 (1975), p. 366.

²⁰ *MVCE*, I, pp. 556-557; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100.

²¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100, nota 14.

²² C. Bodea, V. Căndea, *Transylvania in the History of the Romanians*, New York, 1982, p. 24; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 100, nota 12.

războinice și de graniță, Transilvania, Valahia și Moldova, erau bastioanele cele mai sigure ale acestei părți a Creștinătății și foarte expuse furiei inamicului comun²³.

Însă, faptele domnului Mihai Viteazul, urmate, sub diferite forme²⁴, și de către alți domni români, precum Radu Șerban (1601, 1602-1610, 1611)²⁵, Matei Basarab (1632-1654), considerat, pentru politica lui, „un alt Mihai Voievod”²⁶, Mihnea al III-lea Radu (1658-1659)²⁷ etc. sau chiar de către principii ai Transilvaniei²⁸, vor marca Prima Mare Unire a românilor (1600), pe care el a realizat-o și care va constitui, peste secole, imboldul pentru Unirea cea Mică (24 ianuarie 1859), sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866, † 1873), dar și pentru a Doua Marea lor Unire (1 decembrie 1918), sub regele Ferdinand I (1914-1927).

III. ELEMENTELE UNITĂȚII ROMÂNILOR ȘI LEGĂTURA LOR DE CREDINȚĂ CU CEI DE ALTE NEAMURI

Acest fapt al unirii celor trei Țări Române, pentru prima dată sub autoritatea domnului Mihai Viteazul, reflectă unitatea românilor de neam, de credință, de limbă, de cultură și de civilizație, iar toate aceste aspecte ale unității lor au fost cultivate de către și prin Biserica Ortodoxă, față de care domnii românilor și-au exprimat atașamentul prin ctitorii de biserici și mănăstiri, dani și tipărirea de cărți, la care se adaugă multe și alte fapte și gesturi, ajungându-se și la mărturisirea credinței cu prețul vieții, precum în cazul Sfântului Neomartir Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688-1714), care a primit cununa muceniciei pentru credința în Domnul și Mântuitorul Iisus Hristos, împreună cu fiii săi, Sfinții Neomartiri Constantin, Ștefan, Radu și Matei, alăturându-li-se și sfetnicul său, Sfântul Ianache Văcărescu²⁹.

Din mărturiile păstrate și cercetările istoricilor reiese faptul că și domnul Mihai Viteazul a fost un „domn creștin”, iubitor și cinstitor al Bisericii Ortodoxe. El apare ca ctitor de biserici și mănăstiri, promotor al legăturilor cu Patriarhiile Orientale și alte Biserici Ortodoxe locale, dar și ca mărturisitor al credinței creștine ortodoxe. Legat de acest ultim aspect, Sfântul Petru Movilă (1596-1646/1647), mitropolit al Kievului (1633-1646/1647) și reprezentat de seamă al familiei Movileștilor, membrii căreia au domnit atât în Moldova, cât și în Țara Românească, a lăsat posterității o mărturie, consemnată în *Memoriile* sau *Însemnările* sale. Scrierea acestor note autobiografice, în limba slavonă medio-bulgară,

²³ Mihai Viteazul în conștiința europeană, vol. II, Editura Academiei, București, 1983, pp. 83, 98; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 116. Despre impactul domniei lui Mihai Viteazul în lumea europeană, vezi, de pildă, colecția *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990.

²⁴ Din punct de vedere politic, erau urmărite fie reluarea luptei antiotomane, fie aplicarea unei politici de echilibru între Marile Puteri, fie încercarea de a stăpâni simultan două țări ale românilor sau de a fi realizată o alianță antiotomană tripartită a celor trei Țări Române (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 201, nota 2).

²⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 100-101.

²⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1, București, 1882, p. 671 (infra: *Hurmuzaki*, IV/1); Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 103.

²⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 107.

²⁸ De pildă, principele Gabriel Bethlen (1613-1629) dorea să unească cele trei Țări Române, dar prin impunerea Calvinismului [Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. II, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012, p. 499 (infra: Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II)].

²⁹ Despre Sfântul Ianache Văcărescu, fiind cunoscut în literatura de specialitate și cu numele de Ienache sau Enache Văcărescu, originar din părțile județului Dâmbovița, vezi *Sfântul Ianache Văcărescu – Mărturisitor al credinței străbune dimpreună cu Sfinții Martiri Brâncoveni*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, 2021.

întrebuințată în Țara Românească, dar și în Moldova, Sfântul Petru Movilă a început-o pe când se afla retras la moșia sa din Polonia, Rubejovca (Rubiejowka), unde a rămas în perioada anilor 1621/1622-1627, înainte de a intra în viața monahală (15 august 1627), ca trăitor al obștii Lavrei Pecerska din Kiev³⁰, și au fost terminate în primii ani de stăreție la Lavra menționată³¹. Sfântul Petru Movilă evocă în *Memoriile* sale fapte și persoane istorice, autenticitatea Bisericii Ortodoxe în comparație cu alte confesiuni creștine, obiceiuri și tradiții ale românilor, dar și din Ucraina și Lituania, precum și lupta de apărare a creștinilor ortodocși în fața propagandelor apusene, romano-catolică și protestantă³². În acel timp, românii din Transilvania cunoșteau aceste propagande, dar și creștinii ortodocși din Polonia, unde se desfășura o intensă propagandă romano-catolică, al cărei apogeu fusese atins prin unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), care marca materializarea din partea Bisericii Romano-catolice a fenomenului Uniației, continuat și în secolele următoare.

De altfel, presiunile și frământările prin care treceau ortodocșii din Polonia erau cunoscute domnilor Moldovei, Aron Tiranul (1591-1592, 1592-1595) și Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), precum și domnului Țării Românești, Mihai Viteazul, dar și ierarhiei bisericești din aceste țări, atât prin legăturile politice cu regatul Poloniei sau legăturile cultural-bisericești cu Frățiile ortodoxe de acolo, cât și prin contactele pe care reprezentanții Patriarhiilor răsăritene le aveau cu conducătorii spirituali și politici ai românilor, în drumurile lor dus-întors spre Polonia sau spre Rusia. Spre exemplu, Constantin Vasile Ostrogski (1526-1608)³³ și fiul său, Ianuș/Ianusz (1554-1620), erau în corespondență și schimburi de solii cu domnul Mihai Viteazul. Același domnitor se afla în corespondență cu patriarhul Alexandriei Meletie I Pigas (1590-1601), pe care-l îndemna să vină în Polonia, spre ajutorul ortodocșilor de acolo, mai ales după realizarea unirii forțate a ortodocșilor cu Roma la Brest-Litovsk, îndemn pe care l-a adresat aceluiași patriarh și domnul Moldovei Ieremia Movilă³⁴. Iezuitul Petre Skarga, unul dintre autorii unirii forțate a ortodocșilor din regatul polon cu Roma și dușmanul domnului Mihai Viteazul, recunoștea că „schismaticii”, adică ortodocșii din Polonia, „îl divinizau” pe domnul român „ca pe un Mesia”, datorită faptelor sale, dar și speranței care și-o puseseră în el³⁵. Grecul Nichifor Dascălul, exarhul Patriarhiei Ecumenice pentru „țările rusești” și sol al otomanilor în Țările Române extracarpate, dar și în Polonia, s-a aflat în legătură directă cu domnitorii menționați mai sus, bucurându-se îndeosebi de sprijinul domnului Mihai Viteazul³⁶. Exarhul patriarhului Meletie I Pigas al Alexandriei, Sfântul Neomartir Chiril Lucaris³⁷, a vizitat Țările Române

³⁰ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 366-367.

³¹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, Craiova, 1999, p. 109, nota 187 (infra: † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*). Sfântul Petru Movilă a ocupat această funcție de egumen al mănăstirii Lavra Pecerska în perioada 1627-1633. Pentru câteva detalii privind această perioadă din viața Sfântului Petru Movilă, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 367-372.

³² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367.

³³ Mareșal de Volynia și voievod de Kiev, conducător politic și sprijinitor al ortodocșilor din Polonia.

³⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 544.

³⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 544, nota 108.

³⁶ Exarhul Nichifor Dascălul participase la sinodul unionist de la Brest-Litovsk, atrăgându-i de partea ortodocșilor și pe protestanții din Lituania, iar când Mihai Viteazul a aflat de condamnarea (Dieta din 1597) și încarcerarea lui în închisoarea din Malborg (Prusia), i-a cerut regelui polon eliberarea acestuia, în numele lui și al patriarhului de Constantinopol, vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, ²2002, pp. 192-193 [infra: Panaitescu, *Mihai Viteazul* (²2002)].

³⁷ Patriarh de Alexandria (1601-1620, ca Chiril al III-lea) și de Constantinopol [1612 (locuitor al scaunului ecumenic), 1620-1623, 1623-1633, 1633-1634, 1634-1635, 1637-1638, ca Chiril I], ierarhul Chiril Lucaris este Sfânt Neomartir al Bisericii Ortodoxe, trecut în rândul Sfinților de către Patriarhia de Alexandria, la 6

extracarpatică în drumurile dus-întors spre Polonia (1594-1601), purtând atât mesajele patriarhului către ortodocșii din Polonia înainte de unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), cât și răspunsurile pentru tratativele de unire de la Vilna (1599-1600)³⁸.

IV. MINUNI ȘI FAPTE ALE MĂRTURISIRII ORTODOXIEI

În acest context, Sfântul Petru Movilă a dorit să redea, în *Memoriile* sale, „minuni și fapte” privind confruntarea dintre romano-catolici și ortodocși pe teme de credință și practici liturgice³⁹. Una dintre aceste minuni este un episod în care este implicat direct domnul Mihai Viteazul, pe care mitropolitul Nestor al Olteniei (1978-2000) a numit-o „columna unei biruințe ortodoxe”⁴⁰, reprezentând, după avocatul Adrian Iscru, admirator și, totodată, cercetător al istoriei românilor⁴¹, „o mărturie importantă despre activitatea misionară creștină” a domnului caracterizat drept „un creștin ortodox convins și devotat”⁴². Această minune a fost preluată din *Memoriile* sau *Însemnările* Sfântului Petru Movilă și tradusă în limba română de către arhimandritul Ghenadie Enăceanu, prin anii 1882-1884, chiar în vremea când redacta o lucrare consacrată mitropolitului român⁴³, și reflectă circumstanțele istorice care au avut un rol major în formarea caracterului acestui Sfânt Părinte al Bisericii Ortodoxe⁴⁴. Contemporan evenimentului, deoarece s-a petrecut în timpul copilăriei sale⁴⁵, Sfântul Petru Movilă istorisește următoarele⁴⁶:

---

octombrie 2009, fixându-i-se ca zi de cinstire data de 27 iunie, vezi <https://www.saint.gr/4188/saint.aspx> (accesat la 02.06.2021).

³⁸ Vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 544-545.

³⁹ Datorită acestui context se explică și relatarea despre demonizarea și vindecarea nobilului polon Viazdovski, de credință romano-catolică, aflat în slujba domnului Moldovei Ieremia Movilă, cu demnitatea de paharnic. Acest nobil batjocorise evlavia românilor adusă moaștelor Sfântului Ioan cel Nou așezate la Suceava, cu ocazia participării domnului la sărbătoarea Sfântului (24 iunie), fapt pentru care Dumnezeu l-a pedepsit cu demonizarea, dar a fost vindecat prin rugăciunile mitropolitului Gheorghe Movilă al Moldovlahiei (1588-1591, 1595-1600, 1600-1605), vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367, nota 416; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 115-119; Archim. Genadie Enacénu, „Petru Movilă”, în idem, *Din istoria bisericească a românilor. Extrase din jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”*, Tipografia Cărților Bisericesci, București, 1882, pp. 194-201 (infra: Archim. Genadie Enacénu, *Petru Movilă*). De consemnat că acest volum cu scrieri ale arhimandritului Ghenadie Enăceanu, aflat la Biblioteca Sfântului Sinod al Patriarhiei Române, cuprinde, după cum am găsit într-o notă care aparține mitropolitului Nestor al Olteniei, datată 14 martie 1996, extrase ale studiilor publicate în jurnalul menționat în titlul respectivului volum nu doar din anul 1882, după cum s-ar aștepta cineva, observând datarea cărții, ci din perioada anilor 1882-1884.

⁴⁰ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109.

⁴¹ Dorind să marcheze aniversarea bicentenară a *Revoluției* pe care a condus-o eroul martir Tudor Vladimirescu (1821-2021), Adrian Iscru, urmându-și tatăl, reputatul istoric Gheorghe D. Iscru, în preocupările sale intelectuale și de suflet, a realizat, cu cheltuială proprie, „cea mai recentă reconstituire” a drapelului *Revoluției din 1821*, pe care l-au purtat și fluturat Tudor Vladimirescu și pandurii lui. Această reconstituire a putut să fie admirată la diferite manifestări prilejuite de bicentenarul menționat, de-a lungul anului 2021.

⁴² Adrian Gh. Iscru, *Prozelitismul papal în Țările Române în Evul Mediu – veacurile XV-XVI*, Casa de Editură și Librărie Nicolae Bălcescu, București, 2018, pp. 306, 308 (infra: Iscru, *Prozelitismul papal*).

⁴³ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109 și nota 187.

⁴⁴ Archim. Genadie Enacénu, *Petru Movilă*, p. 143.

⁴⁵ Născut la 21 decembrie 1596, din părinții Simion Movilă și Marghita Melania Hâra, fiind al treilea din cei opt copii ai familiei Movilă, Sfântul Petru Movilă și-a petrecut prima parte a copilăriei în Moldova, la Suceava, unde și-a început studiile cu un profesor trimis de către Frăția din Liiov. În primăvara anului 1600, când domnul Mihai Viteazul a intrat în Moldova, Sfântul Petru și-a urmat familia, refugiată în cetatea Cameniței, unde a rămas vreme de un an, poate și mai mult. Între timp, tatăl său, Simion Movilă, a devenit domn al Țării Românești (1600-1601, 1601-1602), dar, se pare, că soția și copiii nu l-au urmat la Târgoviște. După domnia lui Simion Movilă în Moldova (1606-1607) și a primului său fiu, Mihai sau Mihăilaș (septembrie-decembrie 1607), doamna Marghita și copiii au venit la Târgoviște, la curtea domnului Radu Șerban, cu a cărei fiică,

„Când Mihai voievod, domnul Țării Ungrovlahiei, alungându-l pe Bater Andreăși⁴⁷ și luând sceptrul domniei Transilvaniei⁴⁸, a venit în orașul capitală, care se numește Alba Iulia⁴⁹, a și voit ca să construiască acolo, în oraș, biserică ortodoxă. Dar preoții și cetățenii, și toți boierii, fiind de credință latină⁵⁰, nu-i permiteau lui să construiască, considerându-l pe el

Ancuța (recăsătorită cu Nicoale Pătrașcu, fiul domnului Mihai Viteazul), s-a logodit Mihăilaș. Însă, la scurt timp după logodnă, Mihăilaș a trecut la Domnul (27 decembrie 1607), fiind înmormântat la mănăstirea Dealu. Din Țara Românească, doamna Marghita și ceilalți copii au trecut în Transilvania, în primăvara anului 1608, iar de acolo, în același an, s-au stabilit în Polonia, la Zolkwa, pe moșia hatmanului Stanislaw Zolkiewski, pe care unele izvoare îl indică drept „unchi” al copiilor lui Simion Movilă (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 364-365; Ștefan S. Gorovei, „Movileștii. Contribuții”, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I: „Casa noastră movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița & Editura Mușatinii, Suceava, 2006, pp. 161-162). Pentru faptul că s-a născut la 21 decembrie, când este cinstit Sfântul Petru al Rusiei, Sfântul Petru Movilă a primit, la botezul său, numele de Petru, ceea ce confirmă o veche tradiție a Bisericii Ortodoxe, conform căreia pruncul sau prunca primea numele unuia dintre Sfinții zilei în care se năștea (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 161).

⁴⁶ Am redat textul în ortografia contemporană a limbii române, având în vedere, pe de o parte, traducerea pe care a făcut-o arhimandritul Ghenadie Enăceanu, cu textul slavon pe coloana stânga și cel românesc pe coloana dreaptă (Archim. Genadie Enăceanu, *Petru Movilă*, pp. 144-153), iar pe de altă parte, transcrierea și redarea acestei traduceri de către mitropolitul Nestor al Olteniei, nefiind, însă, completă († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 109-112). De asemenea, am avut la îndemână traducerea pe care a refăcut-o I. Bogdan, redată în Nicolae Iorga, „Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXVII, București, 1904, pp. 14-17 (infra: Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*), precedată de textul slavon (vezi Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, pp. 12-14), precum și o nouă traducere a lui Ștefan Lupan, revizuită de către el însuși, fiind retipărită în Sfântul Petru Movilă, *Proloagele de la Pecerska. Minuni din secolul al XVII-lea*, Editura Areopag, București, 2013, pp. 76-82. Pentru verificarea traducerii, am apelat la bunăvoința domnișoarei Yulia Petrova, căreia îi mulțumesc și pe această cale. Cercetătoare la Institutul de Studii Orientale al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei din Kiev, cunoscătoare de limbă română, Yulia a avut amabilitatea să-și jertfească din timpul său prețios și să-mi trimită corecturi, pe care le-am inserat în textul final al traducerii incluse în acest studiu.

⁴⁷ Adică pe cardinalul Andrei Báthory (1563-1599), care preluase, în 1599, conducerea Transilvaniei de la vărul său, Sigismund Báthory (1572/1573-1613), deținător, la rândul său, de mai multe ori al tronului de principe al Transilvaniei (1588-1594, 1594-1598, 1598-1599, 1601-1602). Evenimentul menționat de către Sfântul Petru Movilă s-ar fi petrecut după lupta de la Șelimbăr (18/28 octombrie 1599), când cardinalul, având titlul de principe al Transilvaniei și suzeran al Țării Românești (1599), ca urmare a acestei lupte, a fugit de la conducerea Transilvaniei, aflându-și sfârșitul în drum spre Moldova (câțiva secui, ridicați în favoarea domnului Mihai Viteazul, l-au ucis, în noaptea de 21 octombrie/1 noiembrie 1599; pentru mai multe detalii, vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 223-224), iar domnul Mihai Viteazul a intrat triumfal în Alba Iulia, la 21 octombrie/1 noiembrie 1599, primind la porțile cetății cheile pe care i le-a trimis episcopul romano-catolic Dimitrie Napragy/Naprágyi (1597-1605). Domnul Mihai Viteazul l-a luat ca sfetnic pe acest episcop, care s-a dovedit, însă, a-i fi ostil, țesând, „împreună cu alți reprezentanți ai romano-catolicilor, cele mai murdare intrigi împotriva domnitorului” († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109, nota 188; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 100, 219; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 449-451, 461). Domnul Mihai Viteazul a fost felicitat de către însuși împăratul Rudolf al II-lea pentru înfrângerea cardinalului Andrei Báthory, printr-o scrisoare din 29 noiembrie 1599 [Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/1, București, 1880, p. 363 (infra: *Hurmuzaki*, III/1); *MVCE*, I, pp. 304-305], fiind un răspuns la scrisoarea domnului Mihai Viteazul către el (4 noiembrie 1599), scrisoare prin care îl înștiința pe respectivul împărat despre lupta și victoria de la Șelimbăr (*Hurmuzaki*, III/1, p. 339; *MVCE*, I, pp. 257-258).

⁴⁸ În text: „Семиградскаго воеводства”, adică „Voievodatul celor șapte cetăți sau orașe”, ceea ce înseamnă denumirea Transilvaniei sau a Ardealului în limbile slave, denumire preluată din termenul german „Siebenbürgen”.

⁴⁹ Cetate cunoscută, în documentele vremii, cu denumirea latină de Alba Carolina sau cu cea slavonă de Bălgrad. Acest ultim termen este întâlnit și în textul slavon.

⁵⁰ Adică de lege latină sau romano-catolici.

însuși că este de credință ortodoxă și pentru aceasta nu voiau să aibă în orașul lor biserică de altă credință.

Domnul le-a zis: «voi nu sunteți mărturisitori ai credinței celei drepte, căci nu aveți harul Sfântului Duh în Biserica voastră. Noi suntem drept credincioși și avem puterea cea adevărată a harului Sfântului Duh, pe care suntem gata, cu ajutorul lui Dumnezeu, a o arăta totdeauna și cu fapta». Ei, însă, voiau să dovedească aceasta în disputa de cuvinte și cu dovezi. Iar el zicea: «nu, nu în certuri de cuvinte⁵¹, ci cu fapta voiesc să dovedești voi sau să dovedesc eu, spre încredințarea tuturor». Ei apoi spun: «cum va trebui să dovedim, nu este cu puțință altfel decât să arătăm prin cuvântul *Sfintelor Scripturi*». Iar el zise: «disputa de cuvinte este o osteneală fără de sfârșit, dar, dincolo de dispută, noi vom putea să dovedim cu ajutorul lui Dumnezeu, Celui ce degrabă ajută». «Mergem», zise, «în mijlocul orașului și acolo să se aducă apă curată, și arhiereul meu cu preoții lui să o sfințească înaintea tuturor; tot așa să facă și ai voștri acolo întocmai, și, sfințind-o, să o punem în biserică voastră cea mare până la patruzeci de zile, și să o închidem în vase deosebite, pecetluind atât eu, cât și voi, cu pecetile noastre și apa și ușile bisericii. Și, deci, a căroră va rămâne nestrucată, ca și cum ar fi luată acum din izvor, acelora este dreaptă credința⁵²; iar a căroră se va strica, să fie și credința rea. Căci, dacă apa mea va rămâne nestrucată, după cum nădăjduiesc în Dumnezeu, [atunci]⁵³ fără nicio piedică să-mi permiteți mie a zidi biserică, iar dacă nu, conform voinței voastre, nu voi zidi».

Deci, ei toți au strigat într-un glas: «bine, bine, să fie așa!» Dimineata, a ieșit domnul cu toți boierii și cu a sa curte în piață, după obicei, cu procesiune⁵⁴, iar împreună cu dânsul episcopul și preoții cu crucea, lumânări și cădelnițe, și, stând într-un loc pregătit, au făcut sfințirea cea mare a apei, rugându-se toți cu lacrimi și suspine, ca să preamărească Dumnezeu credința ortodoxă, iar pe rău-credincioși să-i rușineze. Și latinii, într-un alt loc, înaintea tuturor, au sfințit, după obiceiul lor, apa și cu sare au sărat-o, și sfințindu-se astfel, fiecare [dintre părțile adunate] a turnat apa sa sfințită în vasul său și au pecetluit ambele vase cu peceti, pe ambele părți, și, aducându-le, le-au pus în biserică cea mare a latinilor, și, închizând ușile, le-au pecetluit, și s-au dus.

În toate zilele, domnul cu episcopul, preoții și toți ortodocșii se rugau necontenit, ajunând⁵⁵. Tot așa au făcut și latinii.

Trecând douăzeci și cinci de zile, după descoperirea lui Dumnezeu, a venit episcopul la el, [adică la domn,] și i-a zis: «cheamă-i pe latini și pe preoții lor, și nu accepta ziua a patruzecă, cea stabilită; să mergem în biserică și, despecetluind, să deschidem ușile, și vei vedea harul lui Dumnezeu, și [mai vei vedea] că robii credincioși ai Săi, care se încred cu toată nădejdea în El, nu se vor rușina». Iar domnul, chemându-i pe toți, după sfatul episcopului, a mers în biserică și, deschizând ușile, au intrat toți, și întâi episcopul ortodox și-a plecat genunchii, și cu lacrimi i s-a rugat lui Dumnezeu, zicând: «Dumnezeule, Unule în Treime Sfântă, Preaslăvite și Închinată, după cum odinioară l-ai ascultat pe dreptul Tău Ilie cu foc întru arătarea adevărului Tău și i-ai rușinat pe cei rău-credincioși⁵⁶, încă și acum auzimă pe mine, nevrednicul robul Tău, și pe toți robii Tăi cei credincioși, care se află aici, nu

⁵¹ Sau în dispute.

⁵² Termen sinonim, în contextul vremii, cu legea după care se conduceau adepții credinței respective.

⁵³ De precizat că, între paranteze drepte, am înserat mici completări de sens, menite să ușureze înțelegerea textului.

⁵⁴ Adică litanie.

⁵⁵ Altfel spus, postind.

⁵⁶ Vezi *III Regi* 28: 23-39.

pentru vrednicia noastră, pe care noi nu o avem, ci pentru preaslăvirea numelui Tău celui sfânt și pentru întărirea credinței noastre celei adevărate în Tine, arată harul cel nedespărțit al Sfântului Duh în apa aceasta, cu nesticăciunea ei, ca să vadă toți cei de față că numai în Biserica Ta grecească, sobornicească, cea de Răsărit⁵⁷, este credința cea adevărată și harul cel adevărat al Sfântului Duh; căci Tu singur ești Cel ce binecuvintezi și pe toate le sfințești, Dumnezeu nostru, și Ție slavă Îți înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor, amin». Deci, sculându-se și cântând, «Domnul este luminarea mea și Mântuitorul meu, de cine mă voi teme», el a despecetluit vasul în care era apa cea sfințită, și văzând că a găsit apa mai curată și mai limpede decât înainte, și mirositoare cu mirosul ei propriu, după cum se întâmplă [cu apa] dintr-un izvor curgător, a strigat, grăind: «slavă Ție, Dumnezeu nostru, Cel ce n-ai disprețuit rugăciunea noastră, slavă Ție, Cel ce preamărești Biserica Ta, slavă Ție, Cel ce în mod minunat întărești credința ortodoxă și nu ne-ai rușinat pe noi în nădejdea noastră». Și către mulțime a zis: «veniți de vedeți, cum atâtea zile a stat această apă și a rămas, cu harul Sfântului Duh, nesticată, și încredințați-vă că credința noastră cea ortodoxă este adevărată!»

Latinii, de asemenea, rugându-se și făcând slujbă după obiceiul lor, au despecetluit vasul în care era apa lor și, îndată ce a fost deschis, toată biserica s-a umplut de putoare⁵⁸, încât s-au spăimântat toți latinii și, în uimirea lor, au strigat: «adevărată este credința grecească⁵⁹, pe care o ține domnul; să-și zidească biserica legii sale în orașul nostru, pentru că din moment ce noi ne-am împotrivit [zidirii bisericii], Dumnezeu S-a mâniat asupra noastră și ne-a împuțit apa noastră!» Și astfel, rușinându-se latinii cu preoții lor, s-au împrăștiat cu mare rușine, iar alții dintre dânșii s-au întors la credința ortodoxă. Iar domnul cu episcopul, preoții, toți boierii și oștenii săi, plini de bucurie și de veselie, s-au reîntors la curtea sa, preaslăvind-L și binecuvântându-L pe Dumnezeu pentru minunea petrecută, spre întărirea credinței ortodoxe celei adevărate. El a făcut în acea zi o mare bucurie orașenilor și oștenilor săi. Cu jurământ, toți locuitorii pământului Transilvaniei⁶⁰ au promis de a zidi biserica ce niciodată să nu se ruineze. Îndată, domnul a început a o zidi (dar nu în oraș, ca nu cumva, odată cu schimbarea vremurilor, să o strice, ci la marginea orașului, aproape de zidurile cetății, într-un loc frumos). Și au zidit-o și a fost târnosită, și Episcopie a stabilit acolo (căci mai înainte episcopii⁶¹ trăiau în alt loc⁶²), și astăzi este, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, există. El l-a instalat acolo pe cel dintâi episcop al Alba Iuliei⁶³, pe Ioan⁶⁴, bărbat

⁵⁷ În limbajul vremii, termenul „grecească” era sinonim cu cel de „ortodoxă”. Așadar, se făcea referință la Biserica „ortodoxă” și „sobornicească” de la „Răsărit”, specificându-se însușiri ale Bisericii celei „una”, precum și situarea ei cu precădere în Răsărit și nu în Apus.

⁵⁸ Cu alte cuvinte, de miros urât sau duhoare.

⁵⁹ Altfel spus, în sensul celor menționate în nota 57, credința sau legea creștină ortodoxă.

⁶⁰ În text: „ținutului celor șapte cetăți sau orașe („земли Семиградскія”). Vezi mai sus și nota 48.

⁶¹ Referință la mitropolia românilor creștini ortodocși din Transilvania.

⁶² În timpul arhipăstoririi mitropolitului Eftimie I (1571-1574), sediul Mitropoliei Transilvaniei a fost mutat de la Lancrăm la Alba Iulia, unde se afla sediul principilor Transilvaniei și al superintendentului calvin ungar, dar în afara zidurilor cetății, căci ortodocșilor le era interzisă desfășurarea cultului lor în cetate [Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 130 (infra: Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*); Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219, nota 87]. În secolele XIV-XVI, reședința Mitropoliei Transilvaniei s-a perindat prin mai multe localități: Râmeț, Hunedoara, Nandru, Feleac, Prislop, Geoagiu de Sus și Lancrăm [Florin Dobrei, „Ioan de la Prislop – un ierarh hunedorean pe scaunul mitropolitan al Bălgradului”, în *Revista Teologică* XVIII (90)/1 (2008), p. 85 (infra: Dobrei, *Ioan de la Prislop*)].

⁶³ În text: Bălgrad. Vezi mai sus și nota 49.

blând, virtuos și sfânt, care, trăind acolo cu sfințenie, s-a învrednicit de a primi darul facerii de minuni. După moartea lui, trupul i-a rămas nestruciat și este până acum cu bună mireasmă, făcând multe minuni celor ce, cu credință, se apropie de racla lui, spre slava lui Hristos, Dumnezeu nostru, Căruia I se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, împreună cu Tatăl Său Cel fără de început și cu Preasfântul, Preabunul și de viață Făcătorul Său Duh, acum și pururea și în veci vecilor, amin.

Aceasta s-a scris citind-o în *Cronica muntenească*⁶⁵ și auzind-o de la mulți martori oculari, demni de credință, și mai ales de la vistiernicul⁶⁶ domnului, care era atunci, iar acum fiind mare logofăt al pământului Ungrovlahiei⁶⁷, și de la Dragomir⁶⁸, marele pitar al aceleiași țări”.

V. POLITICA BISERICESCĂ A DOMNULUI MIHAI VITEAZUL ÎN TRANSILVANIA. CTITORIA MITROPOLITANĂ DE LA ALBA IULIA

Lăsând la o parte detaliul istoric al plasării zidirii bisericii ortodoxe la Alba Iulia după bătălia de la Șelimbăr (18/28 octombrie 1599), moment care ar putea fi interpretat și drept o confirmare a unui demers poate deja început, reprezentând, din acest punct de vedere, o temă deschisă cercetărilor, scopul istorisirii acestei minuni, petrecută în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cunoscut creștinilor ortodocși din Polonia, după cum s-a arătat și mai sus, a fost „păstrarea și apărarea Ortodoxiei”⁶⁹ în fața propagandei romano-catolice, dar și a celei protestante, din acel timp. De altfel, prin această minune sunt subliniate, printre altele, lucrarea harică a Sfintelor Taine în Biserica Ortodoxă, inexistentă, conform celor petrecute în cazul relatat, în Biserica Romano-catolică, lucru de care erau acuzate și Bisericile Protestante în polemicile vremii, precum și cinstirea Sfinților și a Sfintelor Moaște⁷⁰, aspecte de credință pe care protestanții le respingeau. Urmare a acestei minuni a fost că domnul

⁶⁴ El este mitropolitul Transilvaniei Ioan al III-lea (1585-1605), fost egumen al mănăstirii Prislop sau a Silvașului (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 221; pentru mai multe date vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 76-88). Din aceste cuvinte, avându-se în vedere contextul istoric, se înțelege că domnul Mihai Viteazul nu a înființat o nouă Episcopie sau Mitropolie cu această ocazie, ci că a statornicit să fie acolo noul sediu al Mitropoliei, unde se afla deja încă din timpul mitropolitului Eftimie I (vezi mai sus nota 62), după cum nici că ierarhul Ioan a fost primul întâistătător al Mitropoliei, ci cel dintâi mitropolit instalat de către domnul Mihai Viteazul în noul sediu al Mitropoliei Transilvaniei (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 85).

⁶⁵ Prin folosirea termenului „muntenească”, arhimandritul Ghenadie afirmă că mitropolitul Petru Movilă se lasă influențat de numirea poloneză a Țării Românești (Archim. Genadie Enacenu, *Petru Movilă*, p. 153, nota a). Această *Cronică*, numită în limbajul vremii și *Letopiseș* sau *Hronic*, a fost scrisă de către logofătul Teodosie, care l-a însoțit pe domnul Mihai Viteazul în Transilvania, făcând parte din sfatul său († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 112).

⁶⁶ Hristea (numit și Hrizea), vistiernic și mare logofăt al domnului Mihai Viteazul [† Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113, nota 191; Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 12; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 1 (infra: Meteș, *Mănăstirile*)].

⁶⁷ Sau al Țării Românești.

⁶⁸ Dragomir din Cârțoclești, frate cu doamna Stanca, soția domnului Mihai Viteazul, mare pitar, apoi mare vornic [† Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113, nota 192; Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 12; vezi și Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 53; Emanoil Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul. În jurul unei improvizații istorico-genealogice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929, pp. 15-16 (extras din *Arhivele Olteniei* 43-44)].

⁶⁹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 109.

⁷⁰ În descrierea minunii se face precizarea că mitropolitul Ioan era „sfânt”, fapt pentru care „s-a învrednicit de a primi darul facerii de minuni”, iar „după moartea lui, trupul i-a rămas nestruciat” și „cu bună mireasmă, făcând multe minuni”.

Mihai Viteazul obține sau, mai degrabă, reconfirmă, dacă se are în vedere faptul că tratativele și pregătirea proiectului pentru zidirea unei „catedrale ortodoxe mitropolitane și a unei reședințe la Alba Iulia, pentru arhipăstorul român al Transilvaniei”, au început încă din anul 1595⁷¹, acordul romano-catolicilor, implicit și al autorităților Principatului Transilvaniei, de a construi o biserică ortodoxă și reședința mitropolitană la Alba Iulia, în imediata vecinătate a zidurilor cetății⁷².

După cum se cunoaște, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, „eroul unirii celor trei țări ale românilor”, Biserica Ortodoxă din Transilvania a înregistrat o renaștere, prin măsurile pe care el le-a întreprins. Aceste măsuri „se încadrau în eforturile de reorganizare a vieții religioase și de întărire a credinței ortodoxe față de propaganda protestantă, dar și de expansiunea romano-catolică, mai ales după unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596)”⁷³. De reamintit că românii nu se numărau printre națiunile recunoscute ale Principatului, dar nici credința sau legea lor strămoșească nu fusese acceptată printre „religiile” sau „confesiunile recepte”, acordându-i-se, în schimb, statutul de „tolerată”, în timp ce românii nu figurau printre „stările” Transilvaniei⁷⁴.

Derulând, pe scurt, șirul evenimentelor, se constată că solia trimisă la Alba Iulia, în mai 1595, pe când Mihai Viteazul era domn numai al Țării Românești, solie formată din mitropolitul Eftimie al II-lea (1594-1602) al Ungrovlahiei, episcopii Teofil I al Râmnicului (1591-1601) și Luca Cipriotul al Buzăului (1583-1602)⁷⁵, însoțiți de câțiva dintre dregătorii lui, ca să încheie o alianță antiotomană cu principele Sigismund Báthory, a avut în vedere și situația Bisericii Ortodoxe a românilor din Transilvania. Drept urmare, tratatul semnat la Alba Iulia (10/20 mai 1595), prin care domnul muntean devenea vasalul principelui Sigismund Báthory⁷⁶, contrar recomandărilor date solilor, cuprindea și câteva prevederi (în articolele 12 și 13) favorabile Bisericii Ortodoxe din Transilvania, organizată sub forma unei Mitropolii, care avea, conform celor menționate mai sus, „un regim de toleranță”: a) toți preoții de mir și călugării români „să fie lăsați în obiceiul și tradiția din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor”; b) toate bisericile românești din Transilvania să fie „sub jurisdicția sau ascultarea mitropolitului din Târgoviște, după dispoziția dreptului bisericesc și a rânduielilor acelei țări”, adică a Țării Românești, „și își vor strânge veniturile lor îndătinat și obișnuite”⁷⁷. Prin prima măsură, se urmărea, pe de o parte, înlăturarea propagandei calvine la care tocmai fusese supusă Biserica Ortodoxă din Transilvania, în a doua jumătate a secolului la XVI-lea, până la venirea familiei romano-catolice Báthory pe tronul

⁷¹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113.

⁷² Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 367, nota 416.

⁷³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 493.

⁷⁴ Despre felul în care românii au ajuns în această situație, menținută în contextul celor două propagande, romano-catolică și protestantă din secolele XVI-XVII, vezi, de pildă, Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 467-526.

⁷⁵ Refugiat în Țara Românească împreună cu rudeniile de ale lui, după ce insula Cipru fusese cucerită de otomani în 1571, învățatul ieromonah Luca ajunge episcop de Buzău (1583-1602), apoi mitropolit al Țării Românești (1602-1629). El păstorește ca ierarh în timpul a cinci domni, participă la evenimentele politice legate de domnia lui Mihai Viteazul, având funcția de consilier apropiat al voievodului, îndeplinind pentru acesta din urmă diferite misiuni în interiorul și în afara țării. Ca episcop și mitropolit, el ctitorește mănăstirea Izvorani și se îngrijește de sporirea averilor Episcopiei Buzăului, dar și ale Mitropoliei Țării Românești (Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 246, nota 84).

⁷⁶ Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 9; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 448.

⁷⁷ Hurmuzaki, III/1, p. 212; MVCE, I, p. 95; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218; Florin Pintescu, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Editura Universității Suceava, Suceava, 2004, pp. 136-137 (infra: Pintescu, *Românii din Transilvania*).

Principatului, în 1571⁷⁸, iar pe de altă parte, evitarea propagandei romano-catolice, pe care o trăise din plin Biserica Ortodoxă din Transilvania până la jumătatea secolului al XVI-lea și care putea să-și reînceapă acțiunile, pe baza inițiativei iezuiților de pe lângă familia Báthory. Cât privește cea de a doua măsură, se cuvine subliniat faptul că nu se conferea un nou statut de jurisdicție Bisericii Ortodoxe din Transilvania, care din 1401 era supusă canonic Mitropoliei Țării Românești⁷⁹, fără să-și piardă, însă, autonomia⁸⁰, „păstrată în pofida împrejurărilor vitrege în care și-a desfășurat activitatea, ci se dorea înlăturarea oricărei încercări de imixtiune a autorităților laice sau bisericești din Transilvania în viața internă a Bisericii Ortodoxe din Principat”⁸¹.

În felul acesta, prin recunoașterea subordonării față de Mitropolia Țării Românești, se păstra unitatea dogmatică, liturgică și canonică cu Patriarhia Ecumenică și celelalte Biserici Ortodoxe locale⁸². De altfel, ca un prim efect al tratatului menționat, i s-a îngăduit mitropolitului Ioan al III-lea (1585-1605), la 4 iunie 1596, să încaseze taxa cuvenită de la preoții români din Țara Făgărașului, taxă care, până atunci, se plătea superintendentilor calvini⁸³.

În decembrie 1596, ca urmare a vizitei făcute principelui Sigismund Báthory la Alba Iulia⁸⁴, domnul Mihai Viteazul⁸⁵ a obținut permisiunea ridicării unei noi biserici ortodoxe, cu hramul *Sfânta Treime*, și a clădirilor adiacente, dar nu în interiorul cetății Alba Iuliei, ci

⁷⁸ Prin alegerea lui Ștefan Báthory (1533-1586), ca principe al Transilvaniei (1571-1575), devenit rege al Poloniei (1575-1586) și lăsând locul fratelui său, Cristofor Báthory (1575-1581). Familia Báthory va favoriza, în perioada 1571-1613, și o resurrecție a Bisericii Romano-catolice în Transilvania (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 157).

⁷⁹ De fapt, mitropolitul Țării Românești era și *exarh al Plaiurilor*, adică al Mitropoliei Transilvaniei, care se afla și ea, astfel, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, ocupând locul al XXIV-lea în lista dată de patriarhul Ierusalimului Hrisant Notaras, în 1715, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 202 - nota 3, 218 - nota 85.

⁸⁰ Prin statutul de *exarhi ai Plaiurilor* pe care îl aveau mitropoliții Țării Românești sunt înțelese datoriile pe care ei le aveau față de Mitropolia Transilvaniei, și anume, hirotonirea întâi-stătătorilor ortodocși ardeleni, dăruirea Sfântului și Marelui Mir, pe care și ei îl primeau de la Patriarhia de Constantinopol, și vegherea ca să fie păstrată nealterată învățătura creștină ortodoxă (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 79).

⁸¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218. De precizat că Mitropolia Transilvaniei nu a fost înființată de către domnul Mihai Viteazul, după cum susțin unii istorici (vezi Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 137-140), fapt, de altfel, dovedit în literatura de specialitate, căci, „fără îndoială”, după „căderea lui, instituția creată de el ar fi fost suprimată” [Giugăl Rodica, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Editura SITECH, Craiova, 2014, p. 70 (infra: Giugăl, *Politica religioasă*); în legătură cu această problemă, vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 82-86].

⁸² Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, pp. 115, 134; vezi pe larg Pr. Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, pp. 113-117.

⁸³ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I (până la 1698), Sibiu, 1935, p. 173 (infra: Meteș, *Istoria Bisericii*, I); Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 133, nota 43; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 218, nota 84.

⁸⁴ Domnul Mihai Viteazul a fost primit, la 30 decembrie 1596, în Alba Iulia, cu mare pompă de către principele Sigismund Báthory. Întrevederile dintre cei doi conducători au avut loc între 30 decembrie 1596-5 ianuarie 1597 [† Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113; Nicolae Edroiu, „Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificația acestora (1596-1601), în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005 (infra: *Mihai Viteazul și Transilvania*), p. 45 (infra: Edroiu, *Posesiunile*)].

⁸⁵ Despre opera de ctitor a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, precum și alte donații și reparații, vezi Gheorghe Anghel, „Ctitoria mitropolitană din Alba Iulia”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 218-219 (infra: Anghel, *Ctitoria mitropolitană*); Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 183-232; Tereza Sânișlaia, *Mihai Viteazul, ctitor*, București, 2001, pp. 33-40, 46-47, 53).

„lângă cetate”⁸⁶. Noul complex de clădiri (catedrala, reședința mitropolitului și chiliile călugărilor), înzestrat cu moșii de către domn⁸⁷ și chiar de către principele romano-catolic Sigismund Báthory⁸⁸, a fost ridicat în afara zidurilor cetății, în cursul anului 1597⁸⁹, și a fost centrul Mitropoliei Ortodoxe până în anul 1714, când a fost dărâmat din dispoziția autorităților habsburgice, pentru eliberarea terenului în vederea edificării fortificației bastionare, începând cu luna noiembrie 1715⁹⁰.

Având în vedere cadrul istoric de mai sus, mitropolitul Nestor Vornicesc plasează „disputa liturgică” între 30 decembrie 1596 și data începerii lucrărilor de zidire, adică în 1597, dispută care a avut loc în cetatea Alba Iuliei⁹¹, ceea ce ar explica și punerea apei sfințite în biserica romano-catolicilor și nu în noua biserică a românilor ortodocși, care urma să fie zidită. Părintele Niculae Șerbănescu consideră că dezbaterea reprezintă „o legendă”, creată de imaginația poporului⁹², și plasează zidirea bisericii și a mănăstirii în anul 1597⁹³. Însă, Părintele Șerbănescu vine cu o precizare, menționată și de către P. P. Panaitescu⁹⁴, și anume, că „după ce Mihai a ajuns stăpân în Ardeal, a mutat aici și reședința Vlădicului ortodox”⁹⁵. În schimb, Panaitescu propune ca evenimentul să fie plasat în aprilie 1600, când

⁸⁶ Hurmuzaki, IV/1, p. 287; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113. Pecetea Mitropoliei va avea chipurile Sfinților Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail († Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 113).

⁸⁷ Despre daniile altor domni ai Țării Românești, de-a lungul secolului al XVII-lea, vezi Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 199, nota 606; Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I (1599-1699), Cluj, 1940, p. 462 (infra: Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I); Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220. Cu ocazia vizitei la principele Sigismund Báthory din decembrie 1596-ianuarie 1597, domnul Mihai Viteazul a primit moșia Buia, pe care o va dărui, mai târziu, mănăstirii *Sfânta Treime* din Alba Iulia, confiscată, însă, de către autoritățile Transilvaniei, după uciderea domnului Mihai Viteazul (9/19 august 1601), pe Câmpia Turzii [Edroiu, *Posesiunile*, pp. 50, 52-53; Marius Porumb, „Mihai Viteazul, ctitor și ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, p. 144 (infra: Porumb, *Mihai Viteazul*); Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 47-48].

⁸⁸ Vezi Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 114; Meteș, *Istoria Bisericii*, I, p. 174; Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2002), p. 173; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 114; I. Toderășu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 141; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48.

⁸⁹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 160, 161; Gheorghe Anghel, „A fost reînhumat corpul marelui voievod Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia?”, în *Apulum XXVII-XXX* (1990-1993), p. 322 (infra: Anghel, *A fost reînhumat*). În literatura de specialitate se stipulează ideea că biserica a fost probabil finalizată în 1599, iar noul complex al reședinței chiriarhale a fost inaugurat în primăvara anului 1600, mai exact, în luna aprilie, fiind prezent la Alba Iulia și mitropolitul Eftimie al II-lea al Țării Românești (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 80-81). După alți istorici, atât noua catedrală a Mitropoliei Transilvaniei, cât și sediul au fost inaugurate în luna aprilie 1600 (Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 344, 346).

⁹⁰ Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, pp. 134-135; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 206; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 64-65. Consiliul de Război de la Viena a hotărât, încă din 1713, edificarea la Alba Iulia a unei fortificații bastionare, iar pentru eliberarea terenului s-a trecut la demolarea construcțiilor situate în afara zidurilor cetății vechii, printre acestea aflându-se și complexul Mitropoliei Transilvaniei (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 226). În locul celei dărâmate a fost zidită o altă biserică, la porunca împăratului Carol al VI-lea (1711-1740), care a dispus să li se dea românilor alt loc și o sumă de bani recompensatorie (1.500 de florinți, după unele surse, iar conform altora, 1.300 de florini). Locul a fost în Maierii Bălgradului, iar de zidirea ei, terminată în 1715, s-a ocupat meșterul tipograf Ștefan Iștvanovici (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 226-227; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 323).

⁹¹ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 113-114.

⁹² Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 193-195; vezi și Giugăl, *Politica religioasă*, p. 68.

⁹³ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 196-197; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 69.

⁹⁴ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Editura TIMPUL, Chișinău, 2016, p. 132 [fr.: Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016)].

⁹⁵ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 198.

mitropolitul Țării Românești Eftimie al II-lea a fost prezent la Alba Iulia, când are loc și un „mare banchet cu boierii” în cinstea domnului⁹⁶. Totuși, Panaitescu amintește de faptul că „Petru Movilă a cules în memoriile sale o legendă, despre fundarea acestei mănăstiri”⁹⁷. Ierarhul academician Nestor Vornicescu, mitropolit al Olteniei, o numește „columna unei biruințe ortodoxe”, după cum s-a precizat și mai sus, precum și „pagini de suflet ale sfântului mitropolit Petru Movilă”⁹⁸. Istoricul Ștefan Meteș face doar referință la această minune, iar din context reiese că o consideră validă⁹⁹. La fel procedează și Părintele Mircea Păcurariu, care o leagă firesc de ridicarea noii catedrale și reședințe mitropolitane din Alba Iulia¹⁰⁰, în 1597¹⁰¹. În dorința argumentării că Mitropolia Transilvaniei nu datează de la Mihai Viteazul, ci cu mult mai înainte, Părintele Ioan Lupaș, profesor și istoric, membru al Academiei Române, o numește „legendă”¹⁰². Istoricul Ion Nistor doar amintește de relatarea Sfântului Petru Movilă, în contextul zidirii „mănăstirii” în „dealul cetății” Alba Iuliei, în 1597, numind-o, însă, „o frumoasă legendă”¹⁰³. Istoricul Silviu Dragomir, vorbind despre mormântul domnului Mihai Viteazul și ctitoria sa de la Alba Iulia, inserează dezbaterea liturgică în șirul firesc al evenimentelor din anii 1596-1597, când domnul Mihai Viteazul obține de la Sigismund Báthory acordul de a ridica „o biserică românească în capitala Ardealului” (1596), care a fost „clădită de în grabă”, fiind gata în 1597¹⁰⁴, precizând, totuși, că „nici descrierea lui Petru Movilă nu este deci întocmai exactă”, ci „aproximativă”, cât privește topografia ctitoriei domnului român¹⁰⁵. Istoricul Nicolae Iorga inserează și el părți din dezbaterea liturgică în șirul evenimentelor din 1596-1600, consimțind ridicarea noii bisericii ortodoxe din preajma cetății Alba Iuliei¹⁰⁶, după ce, într-un studiu consacrat, a inserat întreaga minune cu dezbaterea liturgică, pentru a susține, pe de o parte, zidirea bisericii mitropolitane de lângă Alba Iulia, iar pe de altă parte, statuarea înființării Mitropoliei Ardealului la Alba Iulia¹⁰⁷. Mai recent, referindu-se la această ctitorie a domnului Mihai Viteazul, cercetătorul Pompiliu Teodor face și el apel la „cunoscutul text” al Sfântului Petru Movilă, pe care îl consideră „revelator prin lămuririle sale”. Cu toate acestea, în respectivul text, „realitatea ctitoriei lui Mihai Viteazul și așezarea reședinței [M]itropoliei”,

⁹⁶ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 133. Despre inaugurarea noului complex al reședinței mitropolitane, vezi mai sus și nota 89.

⁹⁷ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 132.

⁹⁸ † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, pp. 109, 113.

⁹⁹ Meteș, *Mănăstirile*, pp. 1-2.

¹⁰⁰ Același lucru îl face și istoricul Gheorghe Anghel, vezi idem, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993, p. 40.

¹⁰¹ Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 146; pentru același volum, dar într-o ediție revăzută și întregită, vezi Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018, pp. 182-183.

¹⁰² Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1918, pp. 27-29; idem, *Spice din istoria noastră bisericească*, Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1912, pp. 11-12; idem, *Carte de istorie bisericească ilustrată*, Editura Tipografiei Cărților Bisericești, București, 1933, pp. 94-96.

¹⁰³ Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, p. 490.

¹⁰⁴ Silviu Dragomir, „Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, s. III, tom. XXI, București, 1939, p. 491 (infra: Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*).

¹⁰⁵ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 492, 494.

¹⁰⁶ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediție îngrijită și prefată de I. Opreșan, Editura SAECULUM I.O., București, 2011, pp. 250-252.

¹⁰⁷ Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, pp. 10-11, 17.

deși „este un fapt real, confirmat și de alte izvoare”, apare „învăluită în haina legendei”¹⁰⁸. Părintele Alexandru Moraru, consacrand o monografie domnului Mihai Viteazul, în care a expus și argumente privind proclamarea lui ca Sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, nu semnaleză dezbaterile liturgice, în contextul referințelor la zidirea ctitoriei sale de lângă Alba Iulia¹⁰⁹. În schimb, Părintele Florin Dobrei se referă la „însemnarea” Sfântului Petru Movilă, adică la dezbaterile liturgice și „episodul sfințirii apei în catedrala catolică din Alba Iulia”, pe care o interpretează în contextul epocii când privește stabilirea adevărului privind întemeierea sau înființarea Mitropoliei Transilvaniei, pe care unii istorici o legau de timpul domniei lui Mihai Viteazul în Principat¹¹⁰. Istoricul Marin Cristian integrează „minunea” în șirul faptelor domnului Mihai Viteazul de organizare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, în timpul când se afla la conducerea Principatului (1599-1600), înzestrând Mitropolia cu o nouă biserică în sediul pe care l-a construit la Alba Iulia, „unde l-a strămutat, în aprilie 1600, pe Vlădica Ioan de Prislop”¹¹¹. De menționat că pe baza unor cercetări recente, arheologice și de arhivă, a putut să fie stabilit locul în care se afla complexul de clădiri ale reședinței mitropolitane, peste care, ulterior, s-a suprapus cetatea bastionară austriacă. În planul vechii cetăți a Alba Iuliei, a cărei ridicare tipografică a fost făcută de către arhitectul italian Giovanni Morando Visconti, sunt trecute și clădirile din complexul Mitropoliei, cu indicarea a două edificii principale: *chiese valache (biserici românești)*. Documentar, se afirmă că existența unei mai vechi biserici de piatră este atestată înainte de 1595, iar în legătura cu cele două biserici din planul lui Visconti, pe care el l-a întocmit în 1711 și în care sunt trecute două locașuri de dimensiuni și forme diferite, sunt formulate două păreri în literatura de specialitate¹¹².

Conform primei păreri, se consideră că cea mai veche dintre cele două biserici este cea a Mitropoliei ortodoxe, având un plan triconic, astfel că în această biserică au fost înhumați boierul muntean Danciu din Brâncoveni, în 1595, dar și domnul Moldovei Aron Vodă (1591-1592, 1592-1595), mort în pribegie la Vințu de Jos, în 1597¹¹³. Al doilea edificiu sau locaș de cult era de proporții mai mari și, pe baza acestei prime păreri, se crede că ar fi fost biserica pe care a ridicat-o domnul Mihai Viteazul, cu hramul *Sfânta Treime*, având planul de tip cruce greacă înscrisă. Acest model arhitectonic este asociat cu tipul de catedrală mitropolitană, pe baza continuării tradiției bizantine în cetățile de scaun ale Țării Românești, fiind folosit și la zidirea bisericii din Șcheii Brașovului, în anii 1583-1595¹¹⁴. Când privește evoluția edificiilor care au compus reședința Mitropoliei Transilvaniei de la Alba Iulia, cercetătorii stabilesc trei etape: prima, între 1571-1597; a doua, între 1597-1601, adică în

¹⁰⁸ Pompiliu Teodor, „Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Revista istorică* 4/5-6 (1993), p. 481 (infra: Teodor, *Politica ecleziastică*). Desigur, investigațiile pot să fie continuate și în rândurile altor istorici și cercetători privind poziția lor față de minunea petrecută la Alba Iulia, în timpul dezbaterii liturgice, dar timpul scurt de predare a acestui studiu spre tipărire, într-o primă fază, precum și condițiile impuse din cauza pandemiei de Covid-19, când cele mai multe dintre Bibliotecile publice au fost sau au rămas închise, în faza de revizuire a versiunii actuale, nu mi-au permis acest lucru. Totuși, numele alese sunt reprezentative și m-au ajutat, pe baza celor analizate în aceste pagini, să formulez o concluzie, expusă în *Epilogul* acestui studiu.

¹⁰⁹ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 47-48, 64-65.

¹¹⁰ Vezi Dobrei, *Ioan de la Prislop*, pp. 83-86, 88.

¹¹¹ Vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 344-345. Același istoric propune că „întâmplarea să fi avut loc la 6 ianuarie 1600, în ziua de Bobotează” (Cristian, *Mihai Viteazul*, p. 345, nota 1733).

¹¹² Porumb, *Mihai Viteazul*, p. 144.

¹¹³ Porumb, *Mihai Viteazul*, p. 144; despre datele morții celor doi demnitari, vezi și Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 198, notele 602 și 603.

¹¹⁴ Porumb, *Mihai Viteazul*, pp. 144-145.

timpul domniei lui Mihai Viteazul în Țara Românească, apoi în Transilvania și Moldova; a treia, cea mai îndelungată, între 1601-1714¹¹⁵. Din prima perioadă a existenței reședinței Mitropoliei ortodoxe la Alba Iulia se cunosc sau sunt presupuse următoarele: în 1571, este atestat mitropolitul Eftimie I (1571-1574), „care-și avea probabil reședința la Alba Iulia”¹¹⁶; în 1581, este atestat mitropolitul Ghenadie I (1579-1585), care avea o casă, adică o reședință, situată în afara zidurilor cetății Alba Iuliei; din această perioadă sau chiar mai înainte a fost ridicată o biserică pentru nevoile duhovnicești ale românilor din Alba Iulia. Se consideră că în această biserică, după cum s-a precizat și mai sus, au fost înmormântați vornicul Danciu, tatăl viitorului domn al Țării Românești Matei Basarab, și domnul Moldovei Aron Vodă¹¹⁷. Din cea de a doua etapă datează cea de a doua biserică din complexul de clădiri ale reședinței mitropolitane, zidită prin grija domnului Mihai Viteazul, în 1597, devastată după alungarea acestui domn din Transilvania (Mirăslău, 18 septembrie 1600), distrugere continuată și după uciderea lui (9/19 august 1601)¹¹⁸. În perioada a treia, biserica și clădirile au fost renovate, fără să fie precizată vreo dată, și au fost reședința Mitropoliei Transilvaniei, fiind destule mărturii păstrate și care atestă existența lor până în anul 1714¹¹⁹.

În sprijinul acestei reconstituiri au fost aduse două izvoare cartografice. Primul, *Pianta d'Alba Iulia*, datează din 1687 și este un plan-stampă, atribuit unui anonim italian, în care se pot distinge trei biserici ortodoxe, două pe latura de sud, nemenționate, iar una pe latura de nord, menționată ca *chiesa dei greci* (biserica grecilor). Așadar, din acest plan reiese că românii aveau trei biserici în jurul cetății Alba Iuliei, adică tot atâtea câte aveau și celelalte confesiuni, dar în interiorul respectivei cetăți¹²⁰. Cel de al doilea izvor este planul topografic al cetății Alba Iulia, pe care l-a întocmit inginerul militar și arhitectul italian Giovanni Morando Visconti, menționat mai sus și datat 18 februarie 1711¹²¹. În acest plan sunt indicate, după cum s-a precizat anterior, *două biserici românești (chiese valache)*¹²², una mai mare și o alta mai mică, alături de alte clădiri ale reședinței mitropolitane¹²³.

Referitor, însă, la stabilirea provenienței acestor biserici a fost formulată și o a doua părere, care, conform altor cercetători, este mai plauzibilă decât prima. Astfel, pe baza unor mărturii din secolul al XVII-lea, adică însemnări din cărți și manuscrise, provenite din biblioteca Mitropoliei ortodoxe a Bălgradului, sau din titlurile tipăriturilor Mitropoliei din același secol, reiese că biserica cea mică, situată în partea de jos a terasei cu amplasamentul celor două biserici, reprezintă locașul ridicat prin grija domnului Mihai Viteazul, chiar dacă dimensiunile erau mai modeste decât ale bisericii vechi¹²⁴. Se consideră că aceste dimensiuni

¹¹⁵ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 206.

¹¹⁶ Vezi mai sus și nota 62.

¹¹⁷ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 206-207.

¹¹⁸ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 207-208.

¹¹⁹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 208-209.

¹²⁰ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 210.

¹²¹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 210; Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 493 (în anexă este reprodusă *Harta* lui Visconti din 1711).

¹²² Despre refacerea dimensiunilor acestor biserici, conform planului din 1711, deși măsurătorile lui Visconti par să fi fost relative, vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 220-221. Domnul Mihai Viteazul și-a înzestrat ctitoria de la Alba Iulia cu pictură murală de tradiție românească, prin lucrul meșterilor zugravi Petre Armeanul, Mirna și Nicolae din Creta, care s-au aflat la Alba Iulia, în anturajul său (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 225).

¹²³ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 212.

¹²⁴ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 212-213; vezi și Ioana Cristache-Panait, „Alba Iulia: mărturii arhitectonice ale continuității și unității românești. Ansamblul mitropolitan”, în *Biserica Ortodoxă Română* 101/1-2 (1983), pp. 83-91 (infra: Cristache-Panait, *Alba Iulia*).

modeste au fost impuse de către oficialitățile Principatului sau ale cetății Alba Iuliei, deoarece, după concepția vremii, „românii nu aveau voie să ridice biserici de piatră care să concureze în orașe pe cele ale națiunilor recepte”¹²⁵.

Luând în considerație argumentul de mai sus, dar și pozițiile altor cercetători privind topologia bisericilor din complexul Mitropoliei de la Alba Iulia, la începutul secolului al XVII-lea, se disting, așadar, cele două păreri menționate mai sus. Sintetizând, conform primei păreri, pe care o exprimă mai „toți cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, începând cu Silviu Dragomir, continuând cu Gheorghe Anghel, I. Șerban și Cristian Moisescu”, se afirmă că biserica „cea mare”, aflată în partea de sus a terasamentului, a fost ctitoria domnului Mihai Viteazul¹²⁶. Potrivit celeilalte păreri, care are mai puțini susținători (Ioana Cristache-Panait; Gheorghe Anghel¹²⁷), dar pare să confirme realitatea, se susține că biserica cea mică, situată în partea de jos a terasamentului, a fost ctitoria domnului Mihai Viteazul¹²⁸. Cât privește aceste păreri, rămâne deschisă confirmarea sau infirmarea lor prin viitoare cercetări și descoperiri arheologice, însă, cert este că domnul Mihai Viteazul a ctitorit noua biserică mitropolitană de la Alba Iulia, în 1597¹²⁹, „devenită ulterior, din aprilie 1600, vremelnice sediu al Mitropoliei de peste munți”¹³⁰.

Pe lângă aceste considerente, mai putem adăuga și un fapt lămuritor referitor la „dezbateră liturgică” expusă în partea a IV-a din acest studiu. După abdicarea lui Sigismund Báthory, la 29 martie 1599¹³¹, principe al Transilvaniei ajunge, la aceeași dată, cardinalul Andrei Báthory, vărul lui Sigismund, care va confisca, în vara anului 1599, toate bunurile mobile și imobile ale domnului Mihai Viteazul, pe care i le dăruise Sigismund Báthory în Transilvania¹³². Poate, în acest context, când cardinalul principe nu se afla în relații bune nici

¹²⁵ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 213-214.

¹²⁶ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 217, notele 24-25 (pentru referințe bibliografice).

¹²⁷ Este același profesor, istoric și cercetător, citat mai sus, care revine asupra pozițiilor sale prin studiul Anghel, *Ctitoria mitropolitană*. Despre un studiu consacrat al acestui autor, dar cu vechea lui poziție, vezi idem, „Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, în *Studii și articole de istorie IX* (1967), pp. 225-234.

¹²⁸ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 217-220; Cristache-Panait, *Alba Iulia*, pp. 89-90. Totuși, dacă se are în vedere precizarea dimensiunilor celor două biserici, se constată că diferențele dintre cele două edificii erau neînsemnate, iar dacă se compară dimensiunile bisericii Mitropoliei din Alba Iulia, construită de către Mihai Viteazul, cu cele contemporane din Țara Românească, se constată că „biserica cea mică” de la Bălgrad avea dimensiunile mai mari decât biserica Mihai Vodă din București, ceea ce înseamnă că ctitoria domnului Mihai Viteazul de la Alba Iulia era reprezentativă în epocă (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 221). Despre ctitoria domnului Mihai Viteazul din București, care îi poartă și numele, dar cu hramul *Sfântul Nicolae*, precum și înființarea unei noi mănăstiri la Turda (inițiativa a fost luată în 21 octombrie 2001, iar lucrările de construcție au început în octombrie 2002, lângă monumentul care poartă numele domnului), cu același nume, dar cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*, vezi Damian Todîța, Vasile Știopei, „Mănăstirea Mihai Vodă din București și de la Turda, simboluri ale unității spirituale a românilor”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 237-252.

¹²⁹ Biserica cea veche a devenit, în timpul domnului Mihai Viteazul, necropolă voievodală, unde au fost înmormântați boierul Danciu din Brâncoveni și domnul Moldovei Aron Vodă, iar biserică cea nouă a devenit necropolă episcopală, în care și-au găsit odihnă trupurile mitropoliților Transilvaniei Teoctist (1622), Ghenadie al II-lea (1640), Sfântul Simion Ștefan (1656), Iosif Budai (1681/1682), Ioasaf (1683), Sava al III-lea de Veștem (1685), Varlaam (1692), Teofil (1697) și Atanasie Anghel (1713), vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 214.

¹³⁰ Cristache-Panait, *Alba Iulia*, p. 85.

¹³¹ Reprezintă cea de a doua abdicare, dar nu ultima a acestui principe (vezi Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 113), care a deținut de mai multe ori tronul de principe al Transilvaniei (vezi mai sus nota 43).

¹³² Edroiu, *Posesiunile*, p. 46; vezi și un raport informativ al unui anonim, trimis la 2 septembrie 1599, din Oradea, către împăratul Rudolf al II-lea, prin care i se aducea la cunoștință despre confiscarea de către

cu împăratul Rudolf al II-lea al habsburgilor (1576-1612)¹³³, deoarece reprezenta interesele Poloniei care dorea înlăturarea habsburgilor de la Dunărea de Jos¹³⁴, au fost puse interdicții și asupra existenței reședinței Mitropoliei la Alba Iulia, revenită în fostul sediu prin minunea descrisă mai sus. După căderea de la conducerea Transilvaniei (Mirăslău, 18 septembrie 1600), însuși domnul Mihai Viteazul se plângea ducelui de Toscana despre faptul că ctitoria lui de la Alba Iulia a fost distrusă, iar mormintele domnului Aron Vodă și ale altor boieri, înmormântați în ea¹³⁵, au fost profanate¹³⁶.

După ocuparea Transilvaniei (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599), domnul Mihai Viteazul a luat măsuri pentru îmbunătățirea stării materiale a preoților români. Astfel, la dorința lui expresă, Dieta de la Alba Iulia (20-27 iulie 1600) hotărâ, printre altele, în articolele 24 și 31 următoarele: a) scutirea de robotă a preoților români de pretutindeni; b) anularea măsurii de recăsătorire a preoților ortodocși, luată de *sinodul* calvin de la Aiud, în 1569¹³⁷. Aceste măsuri se pare că nu au mai fost puse în aplicare, datorită evenimentelor istorice în care domnul Mihai Viteazul pierdea controlul asupra Transilvaniei și propria-i viață (9/19 august 1601) în lupta pentru libertatea politico-religioasă a românilor¹³⁸.

Cât privește situația confesiunilor creștine ale Transilvaniei, înlăturarea cardinalului Andrei Báthory († 1599) de la conducerea Transilvaniei (Șelimbăr, 18/28 octombrie 1599) fusese primită cu bucurie de către luterani și calvini, însă, domnul Mihai Viteazul, care era în legătură cu împăratul de la Viena și *Liga Creștină*, a avut o atitudine binevoitoare față de romano-catolici¹³⁹. În urma tratatelor cu împăratul Rudolf al II-lea, domnul Mihai Viteazul va recunoaște numai trei confesiuni în Transilvania: *ortodoxă, romano-catolică și luterană*, excluzând pe cele *calvină și unitariană*¹⁴⁰. În felul acesta, el a dorit să introducă Biserica

---

cardinalul principe a averilor domnului Mihai Viteazul din Transilvania, în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul, adunate și publicate de N. Iorga*, vol. XII: 1594-1602, București, 1903, p. 451-452 (infra: *Hurmuzaki*, XII).

¹³³ Vezi intervenția de împăcare între cei doi pe care a făcut-o regele Poloniei Sigismund al III-lea de Wasa (1587-1632), trimițând din Varșovia o scrisoare către împăratul Rudolf al II-lea, la 24 august 1599, în *Hurmuzaki*, XII, p. 450.

¹³⁴ Ceea ce însemna înlăturarea domnului Țării Românești și înlocuirea lui cu un vasal polon [Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 113; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 452-455].

¹³⁵ În cazul în care se va confirma definitiv că biserica cea veche devenise necropolă voievodală, iar biserica cea nouă, adică ctitoria domnului, necropolă episcopală, atunci exprimarea domnului Mihai Viteazul din acel document poate avea o semnificație retorică. Totuși, despre distrugerea celor două biserici, în acele împrejurări, vezi nota de mai jos.

¹³⁶ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 198-199. La 20 septembrie 1600, cele două biserici și reședința mitropolitană de la Alba Iulia au fost devastate de către soldații generalului George Basta, iar monahii uciși prin sabie. Dieta de la Leț sau Lécfalva (25 octombrie-4 noiembrie 1600) reafirma libertatea deplină pentru cele patru religii recepte și interzicea accesul preoților și călugărilor creștini ortodocși din Țările Române extracarpatică în Principat. În Dieta de la Cluj (ianuarie 1601) erau luate măsuri de pedepsire a preoților creștini ortodocși care l-au sprijinit pe domnul Mihai Viteazul, lansându-se, astfel, o serie de abuzuri din partea nobililor confesiunilor creștine recepte la adresa preoților și țăranilor creștini ortodocși români (Dobrei, *Ioan de la Prislop*, p. 86).

¹³⁷ Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, pp. 58-60; Ioan Lupaș, „Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul”, în idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, pp. 181-182; idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, ²1995, pp. 63-64 (infra: Lupaș, *Istoria bisericească*); C. C. Giurescu, *Transylvania in the History of Romania, An Historical Outline*, London, 1972, p. 88; despre politica bisericească a lui Mihai Viteazul în Transilvania, vezi și Pr. Mircea Păcurariu, „Mihai Viteazul și Biserica ortodoxă românească din Transilvania”, în *Mitropolia Olteniei* 27/5-6 (1975), pp. 350-357.

¹³⁸ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219.

¹³⁹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

¹⁴⁰ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

Ortodoxă printre religiile recepte ale Principatului, iar față de confesiunile calvină și cea unitariană, pentru care se preconiza scoaterea lor din statutul de religii recepte¹⁴¹, se cunoaște, spre exemplu, că domnul Mihai Viteazul a dispus confiscarea a 60 de sate ale calvinilor, pe care le-a dat Bisericii Romano-catolice¹⁴², apoi a luat măsuri de apărare pentru pastorii luterani sași¹⁴³. La sfatul episcopului romano-catolic Dimitrie Napragy/Naprágyi și îndemnul împăratului¹⁴⁴, domnul Mihai Viteazul a poruncit închiderea bisericilor unitariene din Transilvania, în timp ce un nobil din Sătmar, Toma Kendi, nota despre acest domn că „nu vrea cu niciun preț să mai îngăduie în țară credința ariană, calvinistă sau iudaică, ci vrea să-i stârpească până la unu!”¹⁴⁵.

¹⁴¹ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48.

¹⁴² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. VI, Editura Cartea Românească, București, 1933, p. 76; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488.

¹⁴³ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (²2002), p. 172; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488. Aceștia s-au supus observațiilor domnului Mihai Viteazul, căci atunci când el a trecut în Ardeal (1599) și a văzut locașurile de închinare ale sașilor luterani fără cruce, i-a muștrat și „le-au poruncit de au pus cruce pe la bisericile” lor (Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 51, 133; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 488, nota 128; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 62).

¹⁴⁴ Într-un răspuns al împăratului la solia domnului Mihai Viteazul (1599), acesta îl îndemna pe voievodul român să lase numai trei feluri de credincioși în Transilvania: greci (ortodocși), frânci (romano-catolici) și lotreni (luterani), în timp ce calvinii și arienii (unitarieni) să fie goniți, iar bisericile lor date cărora va dori el însuși (*MVCE*, I, p. 413; Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 490-491; despre o altă părere privind acest document, vezi Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 151-152).

¹⁴⁵ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (²2002), p. 172; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 488-489; Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 150-151. Această atitudine a domnului Mihai Viteazul se datora îndemnilor romano-catolicilor. Cu toate acestea, însă, el nu a căutat să-i extermină pe calvini și unitarieni, pentru că el „nu înțelegea să ajungă un instrument de reprimare religioasă în sensul contrareformației catolice”, deși, pentru a câștiga bunăvoința supușilor romano-catolici, el asista la slujbele bisericești, cu schimbul, 15 zile în catedrala lor din Alba Iulia și alte 15 zile în ctitoria lui de lângă cetatea respectivă (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 493, 505; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 489, nota 130). În literatura de specialitate, există și teze tranșante privind politica bisericească a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, cum sunt, de pildă, cele pe care le susține istoricul Florin Pintescu. Prin tezele sale, el dorește să-l prezinte pe domnul Mihai Viteazul ca pe „prigonitor al calvinismului”, „singurul conducător al Transilvaniei din secolul al XVI-lea care a persecutat fățiș diverse confesiuni protestante”, în timp ce „s-a raliat politicii Contrareforme pe care a susținut-o dinspre interesele Ortodoxiei” [Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 151, 153, 157-158; despre această viziune, vezi în Teodor, *Politica ecleziastică*, pp. 473-489, din care este și citatul respectiv (Teodor, *Politica ecleziastică*, p. 485)]. Interesant este că distinsul istoric este cunoscător al realității confesionale din Transilvania, implicit și al regimului de discriminare pe care l-au trăit românii, chiar în acel secol, din partea așa-numitelor religii recepte, aspecte concretizate prin măsuri luate în Dietele Transilvaniei (Pintescu, *Românii din Transilvania*, pp. 83-101). Urmările acestei discriminări au fost multiple, pe care însuși respectivul istoric le semnalează. De pildă, „nobilimea mijlocie românească suferă un proces inevitabil de maghiarizare și catolicizare, apoi calvinizare”, astfel că românii din Transilvania au fost supuși unei politici de „discriminare juridică” nu doar în secolul al XVI-lea, ci și în cel următor (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 101, 112-113), iar „contrafort spiritual” le-a fost tocmai „religia ortodoxă” (Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 115). Așadar, din perspectiva realității istorice și a propagandelor la care au fost supuși românii din Transilvania, politica bisericească a domnului Mihai Viteazul în Principat poartă nu nota persecuției, ci a restabilirii unor nedreptăți la care fuseseră supuși românii fie de către reprezentanții propagandei romano-catolice, fie de către cei ai propagandei protestante. În plus, domnul Mihai Viteazul s-a arătat binevoitor față de Romano-catolicism în Țările Române, dar și luptător al cauzei creștinilor ortodocși atât în Transilvania, cât și în Polonia, primând cauza libertății ortodocșilor din două zone în care erau supuși propagandelor timpului, dar urmărind și obiectivele luptelor antiotomane, pentru care avea nevoie de sprijinul împăratului Rudolf al II-lea. De pildă, în tratatul cu acest împărat din 9 iunie 1598, el a adăugat „chezășia libertății Ortodoxiei în Ardeal, în schimbul ocrotirii catolicilor în Țara Românească” (Giugăl, *Politica religioasă*, p. 61; vezi și Pintescu, *Românii din Transilvania*, p. 158). După istoricul Ion Nistor, autorul unui „sistematic bilanț” privind stăpânirea domnului Mihai Viteazul în Transilvania, subliniind, printre altele, tentativa voievodului român de a fi restructurat „sistemul religiilor recepte” din Principat

De consemnat, totuși, că în timpul stăpânirii românești a domnului Mihai Viteazul în Transilvania, mai mulți preoți și călugări din Țara Românească și Moldova au trecut în Transilvania, cu scopul de a-l ajuta în acțiunile întreprinse. Însă, atunci când stăpânirea lui nu mai era atât de sigură în Transilvania, Dieta de la Leț sau Lécfalva (25 octombrie-4 noiembrie 1600) hotărâ¹⁴⁶, printre altele, ca „niciun popă românesc să nu poată intra niciodată din cele două țări române. Iar călugării să fie cu totul izgoniți din toată țara”¹⁴⁷. De precizat că referitor la soarta românilor din Transilvania, domnul Mihai Viteazul a reușit convocarea a patru Diete [două la Alba Iulia (prima între 20-28 noiembrie 1599; a doua între 20-27 iulie 1600); una la Brașov (12-15 martie 1600); una inițial al Aiud, apoi la Sebeș (1 septembrie 1600)], prin care a dorit să-i facă pe români „regnicolari”, reușind chiar obținerea unor măsuri, dar nu la nivel global, ci doar pentru unele categorii dintre ei, adică pentru săteni și preoți sau „poporul de rând și elita”. Totuși, măsurile respective au fost anulate de Dietele convocate după căderea domnului Mihai Viteazul, încât se constată că „dietele de la jumătatea secolului al XVI-lea i-au discriminat clar pe români înaintea legii; dietele din timpul lui Mihai Viteazul, deși au cerut în esență pedepsirea lor, i-au și ocrotit în oarecare măsură, sub presiunea domnului; dietele de după Mihai i-au acuzat și pedepsit aspru”¹⁴⁸.

Exemplul domniei lui Mihai Viteazul, care a avut și alte ctitorii în Transilvania¹⁴⁹, în timp ce i se atribuie și începutul acordării unei danii anuale de 6.000 de dinari¹⁵⁰ pentru nevoile Mitropoliei din Principat¹⁵¹, reprezenta, de fapt, o lungă tradiție a interesului domnilor atât din Țara Românească, cât și din Moldova față de situația Bisericii Ortodoxe din Transilvania, interes care va fi manifestat pe întreaga perioadă a secolului al XVII-lea, la care se adaugă ajutorul venit din partea ierarhiei și a credincioșilor din cele două țări extracarpătice. După evenimentele din august 1601, Transilvania revine la statutul de „principat autonom”, la conducerea căruia se vor perinda mai mulți principii calvini, care vor

---

(Teodor, *Politica ecleziastică*, p. 476), „primul domn ortodox al Ardealului” a preferat „să urmărească față de toate confesiunile religioase din Ardeal o politică binevoitoare și de moderație religioasă” (Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul*, pp. 492, 505).

¹⁴⁶ Despre hotărârile acestei Diete, vezi și mai sus nota 136.

¹⁴⁷ Meteș, *Istoria Bisericii*, I, p. 176; Lupaș, *Istoria bisericească*, p. 64; Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 135; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 219, nota 93.

¹⁴⁸ Vezi Ioan-Aurel Pop, „Decizii referitoare la români în dietele transilvane din timpul lui Mihai Viteazul”, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 99-118; Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), pp. 124-126; Ioan Lupaș, „Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul”, în idem, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988, pp. 76-78 [infra: Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988)]. Cât privește politica bisericească pe care domnul Mihai Viteazul a promovat-o în Transilvania, se constată că el a urmărit, după cum s-a consemnat și în alte părți ale acestui studiu, recunoașterea românilor și a credinței lor printre națiunile politice și religiile recepte ale Principatului (David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, pp. 102-108, 110-118).

¹⁴⁹ Vezi Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 146; Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 161-163.

¹⁵⁰ Sau 6.000 de aspri sau bani, care valorau cca 300 de taleri (Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 48).

¹⁵¹ Această danie a fost menținută, cu unele excepții și ca sumă statornică acordată în diferite monezi ale timpului (dinari, galbeni, etc.), de-a lungul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, adică până după încheierea unirii cu Roma, în 1701 [Meteș, *Istoria Bisericii*, I, pp. 174-175; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 114; Pr. Mircea Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII”, în *Mitropolia Ardealului* 13/1-3 (1968), pp. 152-153; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 220 - nota 96, 407; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, p. 220].

supune Biserica Ortodoxă din Transilvania unei intense propagande calvine¹⁵², înlocuită, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, din cauza trecerii Principatului sub dominația habsburgică (1688-1918)¹⁵³, cu cea romano-catolică¹⁵⁴.

VI. MANIFESTAREA UNEI CONȘTIINȚE DE DOMN CREȘTIN

Voievodul Mihai Viteazul a susținut, în diferite forme, și buna funcționare a Mitropoliei Moldovei, dar mai ales a Mitropoliei Țării Românești. Dintre multele sale fapte în această privință, pentru economia spațiului rezervat publicării acestui studiu, menționez doar câteva.

În conjunctura unirii Moldovei cu celelalte țări românești (aprilie/mai-iunie 1600), domnul Mihai Viteazul mijlocește două promovări în clerul superior al Bisericii Ortodoxe din Moldova. Astfel, cretanul Dionisie Rally Paleologul († 1620), descendent al împăraților bizantini și fost mitropolit de Târnovo (1600), a ajuns sfetnic al domnului Mihai Viteazul și, în această calitate, i se încredințează, în 1600, pentru câteva luni (mai-septembrie), conducerea Mitropoliei Moldovei sau a Moldovlahiei¹⁵⁵. În același context, la 2 iunie 1600, a avut loc un sinod local la Iași, prezidat de către patriarhul Ohridei Nectarie, pentru a fi aleși noi ierarhi, în locul celor refugiați în Polonia¹⁵⁶. Cu această ocazie, este promovat și ieromonahul Anastasie Crimca, care este ales episcop de Rădăuți, pentru o scurtă vreme (iunie-septembrie 1600), căci în același an revine domnitorul Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), astfel că se retrage la moșia sa Dragomirna, unde exista o veche așezare monahală ce purta același nume. În perioada care a urmat, ierarhul Anastasie Crimca ctitorește biserica mică de la această mănăstire (1602), apoi biserica mare (1602-1605), fapte care vor deschide seria unor remarcabile realizări arhitectonice ale stilului moldovenesc în secolul al XVII-lea. În 1606, ierarhul Anastasie Crimca revine episcop eparhiot, fiind ales pe scaunul de arhieru al Romanului, unde rămâne până în 1608, când i s-a încredințat tronul metropolitan, păstrat, cu o scurtă întrerupere (1617-1619), până la adormirea sa în Domnul, la 19 ianuarie 1629¹⁵⁷.

Cât privește Mitropolia Țării Românești sau a Ungrovlahiei, s-a simțit, în tot secolul care a urmat domniei lui Mihai Viteazul, organizarea vieții monahale în conformitate cu *Așezământul* stabilit la Târgoviște, într-un sinod convocat la 13 aprilie 1596, la care participă domnul Mihai Viteazul, mitropolitul Eftimie al II-lea, cu episcopii Teofil I de Râmnic (1591-1601) și Luca de Buzău (1583-1602), „și cu toți părinții egumeni și cu preoți și călugări și cu toți dregătorii”¹⁵⁸. De precizat că acest *Așezământ* a fost întărit de mai multe ori în cursul secolului al XVII-lea, atât de către domni, cât și de către ierarhi¹⁵⁹. Sediul Episcopiei

¹⁵² Desfășurată mai ales sub principii Gabriel Bethlen (1613-1629), Gheorghe Rákóczy I (1630-1648), Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648-1660) și Mihail Apaffy I (1661-1690). În legătură cu această propagandă calvină, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 467-526.

¹⁵³ Între anii 1867-1918, Transilvania s-a aflat sub dualismul austro-ungar.

¹⁵⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 220.

¹⁵⁵ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 210.

¹⁵⁶ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 52.

¹⁵⁷ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 402.

¹⁵⁸ Vezi P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 22-24; Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 335-336.

¹⁵⁹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 105; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 204 și nota 11. Pentru o viziune de ansamblu a relațiilor domnului Mihai Viteazul cu ierarhii Mitropoliilor din cele trei Țări Române, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 40-58.

Strehaiei, înființată la inițiativa domnului Grigore I Ghica (1660-1664, 1672-1673)¹⁶⁰, pe la jumătatea anului 1672, sub jurisdicția Mitropoliei Țării Românești, va avea reședința în mănăstirea de acolo, ctitorie a domnului Matei Basarab (1645). După tradiție, domnul Matei Basarab era numai înnoitorul ei, iar ctitorul a fost domnul Mihai Viteazul, care a pus să se înceapă construirea mănăstirii într-o noapte spre a avea ajutorul lui Dumnezeu, Celui în Sfânta Treime slăvit, pe când se afla în lupte cu otomanii și învins de către aceștia prin părțile Craiovei. Lucrându-se pe întuneric, altarul bisericii a fost, din greșeală, orientat spre sud¹⁶¹.

De pe poziția de mărturisitor și apărător al credinței creștine ortodoxe, domnul Mihai Viteazul a avut legături și cu ierarhi ai Bisericii Ortodoxe din Orient. De pildă, se cunoaște că patriarhii de Alexandria au vizitat curțile Țărilor Române extracarpatiche după ce relațiile fuseseră începute de Meletie I Pigas (1590-1601)¹⁶², fiind, așadar, primul patriarh de Alexandria care a inițiat legăturile cu românii. El s-a aflat în legătură cu domnii Moldovei Petru Șchiopul (1574-1577, 1578-1579, 1582-1591) și Ieremia Movilă, precum și cu domnul Țării Românești Mihai Viteazul. Cu ultimul dintre domnii menționați, patriarhul Melegie I Pigas a avut legături în calitate de locțiitor al scaunului ecumenic din Constantinopol (1597-1598), având din partea sultanului sarcina de a negocia pacea dintre otomani și români. Între patriarhul Meletie I Pigas și domnul Mihai Viteazul a avut loc un schimb de scrisori, iar din partea domnului patriarhul a primit ajutoare în bani, în timp ce acesta i-a mulțumit domnului pentru grija lui față de ortodocșii din Polonia. În timpul cât a fost locțiitor al scaunului ecumenic, Sfântul Meletie Pigas a trimis domnului o *Sfântă Scriptură*, la cererea acestuia, iar mitropolitului țării Eftimie al II-lea (1594-1602), pe care l-a recunoscut ca mitropolit, i-a cerut ajutorul ca să răscumpere două biserici din Constantinopol¹⁶³.

Un alt fapt legat de domnul Mihai Viteazul este cel al vizitei patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595) la București (1591-1592)¹⁶⁴. În istoriografia românească se afirmă că acest patriarh al Constantinopolului a prezidat la București, în toamna anului 1591, un sinod, în care i se acorda, pentru prima dată, statutul de stavropighie unei mănăstiri din cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, confirmându-se, în același timp, și statul ei de metoh al mănăstirii athonite *Simonopetra*. Era cazul mănăstirii *Sfântul Nicolae* din București, refăcută într-un loc nou de către domnul Mihai Viteazul, pe atunci locțiitor al marelui ban al Craiovei (1589-1591), care, îmbogățind-o cu noi danii, o va și reînchina, la 21 august 1599, mănăstirii *Simonopetra*¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Episcopia s-a bucurat și de susținerea domnului Gheorghe Duca, cât timp a ocupat tronul Țării Românești [(1673-1678); el a domnit de mai multe ori în Moldova (1665-1666, 1668-1671, 1672, 1678-1683)], și a avut un singur titular, pe Daniil (1672-1679, † 1688), identificat de către unii istorici cu Daniil Andrean, „monahul din Țara Pannoniei”, adică din Țara Transilvaniei, cel care a tradus din limba greacă în limba română *Îndreptarea Legii*, tipărită la Târgoviște, în 1652, și a ajuns, ulterior, să fie, pentru scurt timp, mitropolit al Transilvaniei (1660-1661), apoi, episcop în Țara Făgărașului (1662), vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, pp. 208-209.

¹⁶¹ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, p. 158; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 208 și nota 36.

¹⁶² Sfânt al Bisericii Ortodoxe, cinstit la 13 septembrie [<https://www.saint.gr/2429/saint.aspx> (accesat la 02.06.2021)].

¹⁶³ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 161, nota 56.

¹⁶⁴ Despre vizitele și trecerile patriarhului Ieremia al II-lea pin Țările Române extracarpatiche în drumul dus-întors din Rusia, unde a ridicat Mitropolia Moscovei la rang de patriarhie, la 26 ianuarie 1589, vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 541.

¹⁶⁵ Șerbănescu, *Mihai Viteazul*, pp. 154-157; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 542, nota 100.

Dintre personalitățile Bisericii Ortodoxe din Orient, se poate aminti și de legătura pe care domnul Mihai Viteazul a avut-o cu Sfântul Neomartir Chiril Lucaris¹⁶⁶, despre care s-a amintit și în rândurile anterioare. Educat în școlile din Italia (Padova și Veneția)¹⁶⁷, Sfântul Chiril Lucaris a fost trimis în Polonia de către patriarhul Meletie I Pigas, în 1594¹⁶⁸, pentru a sprijini Biserica Ortodoxă din acest regat, care era greu încercată de propaganda romano-catolică. De altfel, activitatea lui în școlile ortodoxe de la Ostrog¹⁶⁹, Vilna și Liov (Lemberg, Leontopole)¹⁷⁰, tipărirea de cărți antilatine și predicile sale au constituit puncte de sprijin și de rezistență ale Ortodoxiei în fața Catolicismului, dar și a propagandei protestante, din moment ce Sfântul Chiril Lucaris a înțeles pericolul acestor propagande pentru creștinii ortodocși din Polonia. În consecință, după unirea de la Brest-Litovsk (1595-1596), iezuiții căutau să-l întemnițeze pe Sfântul Chiril Lucaris, după cum se petrecuse cu exarhul Patriarhiei Ecumenice, Nichifor Dascălul. În acest răstimp, Sfântul Chiril Lucaris a trecut în Moldova, unde se presupune că l-a întâlnit chiar pe domnul Mihai Viteazul¹⁷¹.

De precizat că legăturile Sfântului Chiril Lucaris cu Țările Române se vor menține de-a lungul vieții sale, vizitând, ca patriarh de Alexandria, Țările Române extracarpatice, de unde a primit și dani, dar și întărindu-i, ca patriarh de Constantinopol, pe românii din cele trei Țări Române în menținerea Ortodoxiei¹⁷².

Referitor la Țara Românească și legăturile cu Rusia pravoslavnică, seria contactelor a fost redeschisă cu câțiva înaintea de începutul secolului al XVII-lea¹⁷³, când domnul Mihai Viteazul l-a trimis, în 1597, pe mitropolitul Luca din Cipru (1602-1629), pe atunci episcop de Buzău (1583-1602), în misiune la țarul Rusiei, Feodor Ivanovici (1584-1598). Scopul acestei misiuni, îndeplinită cu succes, a fost obținerea de ajutoare pentru „repararea

¹⁶⁶ Despre proclamarea patriarhului Chiril Lucaris ca Sfânt Neomartir al Bisericii Ortodoxe, vezi mai sus nota 37. În aceeași notă sunt menționați și anii de patriarhat ai Sfântului Chiril Lucaris, care a ocupat, mai întâi, tronul Patriarhiei de Alexandria, apoi pe cel al Patriarhiei de Constantinopol.

¹⁶⁷ Bogate referințe bibliografice despre viața și activitatea patriarhului Chiril Lucaris, vezi în Gerhard Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογματικῶν μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση* (Teologia greacă în timpul Turcocratiei 1453-1821. Ortodoxia în sfera de influență a dogmelor apusene după Reformă), μετάφραση πρωτοπρ. Γ. Δ. Μεταλληνού (traducere de Pr. Ghe. D. Metallinú), Ἀθήνα (Atena), 2005, pp. 55 - nota 33, 220 - nota 182 (infra: Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία*).

¹⁶⁸ Ἰωάννου Ν. Καρμίρη (Ioan N. Karmiris), *Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός* (Ortodoxie și Protestantism), I, Ἀθήνα (Atena), 1937, p. 194; Pr. Nicolae M. Popescu, „Chiril Lucaris și Ortodoxia Română Ardeleană”, în *Biserica Ortodoxă Română* 64/7-9 (1946), pp. 427-429 (infra: Popescu, *Lucaris*); Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία*, p. 221.

¹⁶⁹ Înființată între anii 1577-1580 de către cneazul Constantin Vasile Ostrogski, școala de la Ostrog rezistă până în 1640. Iezuitul Possevino scria, în 1581, că această școală răspândește până departe „schisma”, adică „Ortodoxia” (Popescu, *Lucaris*, p. 428, nota 1).

¹⁷⁰ Popescu, *Lucaris*, pp. 428-429; Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία*, p. 221.

¹⁷¹ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, p. 553.

¹⁷² Vezi Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, II, pp. 553-559. Cât privește o viziune de ansamblu a relațiilor domnului Mihai Viteazul cu „ierarhia ortodoxă din afara hotarelor românești”, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 58-60.

¹⁷³ Pentru relațiile româno-ruse din secolele anterioare, vezi I. V. Leb, „Relațiile cultural-bisericești româno-ruse până în secolul al XVII-lea”, în *Biserica și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000, pp. 182-194; Damian P. Bogdan, „Între români și ruși. I. Legături și influențe până la jumătatea veacului XVII”, în *Analele româno-sovietice* 2 (1946), pp. 262-267; P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, pp. 53-121; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, pp. 30-62.

bisericilor distruse de turci și de tătari”, precum și pentru plata oștenilor în lupta antiotomană¹⁷⁴.

Toate aceste fapte, analizate și detaliate în mult studii și cercetări, scot în evidență calitatea domnului Mihai Viteazul de „om adânc credincios”¹⁷⁵. Această calitate este întărită și de atitudinea pe care el a avut-o în fața ofertelor și făgăduințelor pe care le-a primit de la papa Clement al VIII-lea (1592-1605), care, la 22/29 aprilie 1600, îi adresa o scrisoare prin care îl sfătuia să-și schimbe credința, în schimbul primirii de ajutoare bănești. În răspunsul său către papă, domnul i-ar fi făcut propunerea ca tocmai el să părăsească „rătăcirile italiice” și „să se întoarcă, dimpreună cu poporul creștin, la adevărata legătură obștească a Bisericilor Răsăritene”, deoarece „numai așa va fi cu puțință alungarea” otomanilor „din spinarea creștinătății”¹⁷⁶.

Acestor fapte și atitudini ale domnului Mihai Viteazul li se poate adăuga și iscusința de a-și alege, printre sftnicii săi înțelepți, ierarhi ai Bisericii Ortodoxe, precum: mitropolitul Eftimie al II-lea al Țării Românești; mitropolitul Târnovei și, pentru scurt timp, al Moldovei Dionisie Rally Paleologul; episcopul Luca Cipriotel al Buzăului, devenit, ulterior, după cum s-a precizat și mai sus, mitropolit al Țării Românești¹⁷⁷.

În plus, se afirmă că dacă timpul „i-ar fi fost favorabil”, ar fi ridicat Biserica Ortodoxă din Țările Române la treapta de Patriarhie, așa cum se petrecuse cu Biserica Ortodoxă din Rusia (1589), în timpul său¹⁷⁸. Ctitor și făcător de dării în cele trei Țări Române, dar și la Locurile Sfinte de la Ierusalim, Muntele Athos și Muntele Sinai¹⁷⁹, domnul Mihai Viteazul, glorificat pentru faptele de arme în istoriografia vremii sale, dar și după¹⁸⁰, receptat în istoriografia românească¹⁸¹, cunoscut și apreciat în conștiința europeană¹⁸², a marcat epoca sa prin dubla postură de erou al armelor și mărturisitor al credinței creștine ortodoxe.

¹⁷⁴ Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 187; pentru toate aceste aspecte, vezi mai multe amănunte în Giugăl, *Politica religioasă*, pp. 53-59.

¹⁷⁵ Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988), p. 79; vezi și Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, pp. 10-16.

¹⁷⁶ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. V, Editura Academiei, București, 1990, pp. 256, 264-265; Lupaș, *Stăpânirea transilvană* (1988), p. 79; Giugăl, *Politica religioasă*, p. 61; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, p. 13. De altfel, papa Clement al VIII-lea nu a dat un curs favorabil solicitărilor pe care domnul Mihai Viteazul i le-a adresat în mod repetat, pentru a fi ajutat cu bani și ostași în folosul comun al Creștinătății împotriva Imperiului Otoman, lăsând să se înțeleagă condiționarea primirii ajutorului așteptat de aderarea domnului la Biserica Romei și, implicit, de contribuția lui la unirea Bisericii Ortodoxe din Țările Române cu Roma (Iscru, *Prozelitismul papal*, p. 317; pentru cinci dintre scrisorile de răspuns ale papei Clement al VIII-lea către domnul Mihai, reproduse *in extenso*, vezi Iscru, *Prozelitismul papal*, pp. 317-324).

¹⁷⁷ Vezi Pr. Iulian Stan, „Personalități ecleziastice în timpul lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 78-86.

¹⁷⁸ Nestor Vornicescu, „Realități și posibilități ecleziastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 42, 46-47.

¹⁷⁹ Vezi Cristian Moisescu, „Activitatea ctitoricească a lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 64-77; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 203-236; Porumb, *Mihai Viteazul*, pp. 143-151; Giugăl, *Politica religioasă*, pp. 26-40; Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 61-81.

¹⁸⁰ Vezi Agnes Erich, „Mihai Viteazul în istoriografia vremii”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 209-214.

¹⁸¹ Vezi suita de articole în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc*, pp. 215-242.

¹⁸² Vezi, de pildă, colecția de documente *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990, din care am și citat în prezentul studiu.

VII. MĂRTURII DESPRE RĂMĂȘITELE PĂMÂNTEȘTI ALE DOMNULUI MIHAI VITEAZUL

După o tradiție locală, consemnată de către sârbul Gheorghe Brancovici (1643-1711) în *Cronica* sa, se crede că trupul domnului Mihai Viteazul a fost reînhumat tainic chiar în ctitoria lui de la Alba Iulia¹⁸³, iar capul său a fost adus, tot în taină, la mănăstirea Dealu, unde odihnește, conform documentației păstrate, și în zilele noastre¹⁸⁴. Despre depunerea trupului lui Mihai Viteazul în ctitoria lui de la Alba Iulia, adică în biserica cea mică, confirmă și alte surse¹⁸⁵, deși, în *Cronica Transilvaniei* a lui Wolfgang de Bethlen se face mențiunea că trupul lui Mihai Viteazul a fost înmormântat, mai întâi, pe Câmpia Turzii, apoi, cu trecerea timpului, a fost adus la Alba Iulia, „unde a fost înmormântat în biserica sfântă, după cum relatează același nobil și, după o vreme, a fost dus în Valahia Transalpină”, conform celor pe care le „povestesc alții”¹⁸⁶.

Aducerea capului domnului Mihai Viteazul în Țara Românească și depunerea lui la mănăstirea Dealu au constituit subiecte larg dezbătute în istoriografia românească. Evenimentul a fost atribuit fie căpitanului Izbașa sau Iuzbașa, după cum consemnează cronicarul sârb Gheorghe Brancovici¹⁸⁷, fratele mai mic al Sfântului Sava Brancovici (1620-1683), mitropolit al Transilvaniei (1656-1680)¹⁸⁸, fie comisului Radu Florescu sau, după ultimele cercetări, fie paharnicului Turturea, care a stăruit pe lângă generalul George Basta până a obținut capul domnului, pe care i l-a încredințat apoi lui Radu Buzescu, acesta din urmă aducându-l și înhumându-l la mănăstirea Dealu, lângă Târgoviște¹⁸⁹. Până la stabilirea adevărului au circulat multe păreri, iar una dintre ele, într-o variantă a *Cronicii* interne, menționa că un boier al domnului Mihai Viteazul, „Turturea postelnicul”, a legat cu acesta un „jurământ mare și tare”, ca la moartea unuia dintre ei în țară străină, celălalt să-i aducă osemintele în Țara Românească și să le îngroape. Turturea a reușit, în cele din urmă, „să fure” capul eroului, care fusese pus să zacă, bine păzit, din porunca generalului Basta, pe cadavrul calului alb al domnului, lângă cortul domnesc, și să-l aducă în locul amintit. Această versiune a *Cronicii*, „care a cunoscut o oarecare răspândire în secolele XVII-XIX, reprodușă de Gr. G. Tocilescu și publicată de Stoica Nicolaescu, a fost socotită o simplă legendă, nefiind acceptată de nici un istoric până în a doua jumătate a secolului al XX-lea. De abia în 1969”, eruditul Constantin Rezachevici (1943-2021), descoperind și publicând un document slavon din 7/17 decembrie 1612, a confirmat relatarea *Cronicii* respective¹⁹⁰, astfel că „legenda” a devenit fapt istoric, iar paharnicul Turturea din Glina († 1646) și-a recăpătat

¹⁸³ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 493; † Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, p. 115; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 199.

¹⁸⁴ Cinstitul cap al domnului Mihai Viteazul a fost depus în pronaosul bisericii mănăstirii Dealu, alături de tatăl său, domnul Pătrașcu cel Bun (1554-1557), înmormântat acolo la 26 decembrie 1557 (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 252).

¹⁸⁵ Vezi Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216.

¹⁸⁶ Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis... Cibini*, vol. V, 1789, pp. 45-46, apud Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318; Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216.

¹⁸⁷ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 484.

¹⁸⁸ Cunoscut și cu numele de Sava al II-lea.

¹⁸⁹ Anghel, *Ctitoria mitropolitană*, pp. 215-216; Constantin Rezachevici, „Cine a dus la Târgoviște capul lui Mihai Viteazul?”, în *Magazin istoric* 3/6 (1969), pp. 55-61.

¹⁹⁰ Idem, „Odiseea” rămășițelor pământești ale lui Mihai Viteazul, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, pp. 193-194 (fr.: Rezachevici, „Odiseea” rămășițelor pământești); vezi și Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 250.

un rol unic în aducerea capului domnului erou în Țara Românească și îngroparea lui în pronaosul bisericii *Sfântul Nicolae* a mănăstirii Dealu¹⁹¹.

Referitor la trupul domnului Mihai Viteazul, asasinat mișelește din ordinul generalului George Basta, într-o zi de duminică, dimineața¹⁹², se consideră că a rămas un timp sprijinit de cadavrul calului alb, adică trei sau chiar mai multe zile¹⁹³, iar după ridicarea pazei, el a fost îngropat, noaptea, pe ascuns, de către unii dintre oștenii domnului¹⁹⁴, într-o „groapă mică”, într-un loc neștiut pe Câmpia Turzii sau Turzii¹⁹⁵. După cercetările lui Rezachevici, la care pot fi adăugate și cele ale Părintelui Nicolae Șerbănescu, acest loc a rămas tăinuit până astăzi¹⁹⁶. În schimb, după același cercetător, faptul că trupul domnului ar fi fost adus în ctitoria sa din Alba Iulia, după cum menționează cronicarul Gheorghe Brancovici, care a petrecut în Alba Iulia perioadele 1656-1663 și 1667-1680, nu reprezintă o realitate, ci o „legendă”¹⁹⁷, deși, istoricul Silviu Dragomir aduce o serie de mărturii în favoarea acestei relatări, culeasă de către respectivul cronicar din tradiția familiei sale, dar și prin prezența acestuia din urmă în Țara Românească (1680-1689)¹⁹⁸, considerând, în schimb, „legendă” „povestea lui Turturea Postelnicul”¹⁹⁹.

Cercetările istorice au lăsat, pentru moment, să fie adevărată tocmai „legenda” paharnicului Turturea, pe când „mărturia” cronicarului Gheorghe Brancovici „privitoare la mormântul lui Mihai Viteazul” rămâne o consemnare²⁰⁰, după istoricul Silviu Dragomir, stipulându-se, în consecință, așteptarea de noi studii, care să dovedească sau să infirme

¹⁹¹ Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 314-315, 316. Despre demersurile privind proiectele de mutare a capului domnului Mihai Viteazul în București, ducerea lui la Iași și Kerson (atunci în Rusia, actualmente Herson, în Ucraina), apoi întoarcerea la mănăstirea Dealu (15/28 octombrie 1916-26 august 1920; la Kerson au fost între 8/21 august 1917-19 martie/1 aprilie 1918), unde se afla atunci Liceul Militar „Nicolae Filipescu”, precum și despre istoricul chivotului sau a „raclei de bronz”, operă a lui A. Zemle din 1904, care a adăpostit o vreme capul domnului (1904-1916) și, în prezent, se află goală la Muzeul Militar Central (din 1967), despre istoricul celor două sarcofage, realizate de către sculptorul Carol Sorek († 1926), în perioada 1908-1913, unul pentru domnul Radu cel Mare, iar celălalt pentru craniul domnului Mihai Viteazul, la inițiativa lui Nicolae Iorga, autorul inscripției sarcofagului care adăpostește și astăzi capul domnului martir, vezi Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 196-203; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 256-305; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 316; *Scrisori către Raiuri*, pp. 139-161. Bustul domnului Mihai Viteazul, operă a sculptorului Teodor Panait, a fost dezvelit la 18 august 1976, în fața mănăstirii Dealu, cu prilejul împlinirii a 375 de ani de la moartea sa martirică [Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, p. 203; Emilian Malciu, „Trei sute șaptezeci și cinci de ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Sub bolta mănăstirii Dealu”, în *Acta valahica VIII* (1996), pp. 437-442].

¹⁹² Conform relatării grecului Gheorghe Palamed, care s-a aflat în strânse relații cu domnul Mihai Viteazul (Șerbănescu, *Dimensiunea...*, pp. 241-243, 244), dar și altor surse, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, p. 311.

¹⁹³ Relatări diferite asupra acestui timp, vezi Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, pp. 243-245; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 312.

¹⁹⁴ După alte surse, trupul domnului Mihai Viteazul a fost înmormântat de către „niște sârbi” (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 244; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 312).

¹⁹⁵ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 194-195. Pe locul din Câmpia Turzii, unde s-a considerat că a fost cortul domnului Mihai Viteazul, a fost făcut „cu timpul, fără a se ști însă și când”, un mormânt (Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 246).

¹⁹⁶ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, p. 195; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 246.

¹⁹⁷ Rezachevici, „*Odiseea*” *rămășișelor pământești*, pp. 195-196. Istoricul Nicolae Iorga nu acceptă nici el ca adevărat faptul înmormântării domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia (idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1935, pp. 137-138).

¹⁹⁸ Vezi Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 484-498; Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

¹⁹⁹ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, p. 487.

²⁰⁰ Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul*, pp. 497-498.

respectiva consemnare, chiar în lipsa acestui mormânt și a celor două biserici ale reședinței mitropolitane de lângă Alba Iulia, demolate în 1714.

Între timp, cercetările au continuat și „legenda” aducerii trupului domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia, unde a fost depus în ctitoria sa devine și, pare-se, un fapt istoric. Argumentele adunate sunt următoarele: cei doi cronicari, Gheorghe Brancovici și Wolfgang de Bethlen, care relatează acest fapt, au trăit timp îndelungat la Alba Iulia, unde și-au scris *Cronicile*, având, așadar, „un mediu propice și posibilitatea să cunoască evenimentele mai bine ca alții”²⁰¹; din cele relatate în paragraful anterior reiese că Gheorghe Brancovici a cunoscut bine „tradiția” despre domnul Mihai Viteazul perpetuată în reședința Mitropoliei de la Alba Iulia, care trebuie să fi fost „încă vie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea”, pe de o parte, iar pe de altă parte, în timpul șederii în Țara Românească, el a avut legături apropiate cu stolnicul Constantin Cantacuzino și alți demnitari ai țării, care l-au apreciat pentru erudiția lui²⁰², având, așadar, posibilitatea să culegă și alte informații; cronicarul Wolfgang de Bethlen (1639-1679) a fost o mare personalitate a vieții politice a Transilvaniei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îndeplinind diferite funcții și misiuni diplomatice pe lângă principii Principatului din acel timp, putând, astfel, să aibă informații de arhivă sau din anturajul nobilimii curții princiare. El a început să-și elaboreze vasta sa lucrare, *Historia de rebus Transsylvanicis*, din anul 1674, compilând *Cronicile* mai vechi, dar aducând și o contribuție proprie pentru evenimentele din perioada anilor 1626-1679. Lucrarea lui a însumat 16 volume, editate pentru prima dată la Sighișoara, în 1690, apoi la Sibiu, în 1792-1793, dar în 6 volume²⁰³.

Cât privește realitatea faptelor privitoare la aducerea osemintelor domnului Mihai Viteazul la Alba Iulia, cei doi cronicari, precum nici alte surse documentare²⁰⁴, nu precizează de către cine au fost aduse osemintele, dar nici cât timp a trecut de la asasinarea domnului și reînhumarea lui în ctitoria sa de la Alba Iulia. Ambii fac precizarea că acest eveniment s-a petrecut după un timp oarecare de la uciderea lui mișlească pe Câmpia Turdei. Se presupune că evenimentul respectiv a avut loc „mai târziu de momentul așezării pietrei funerare peste capul voievodului înhumat la mănăstirea Dealu, care, foarte probabil, s-a pus după pacificarea țării și consolidarea domniei lui Radu Șerban la începutul anului 1603”²⁰⁵. Referitor la cine este autorul acestui fapt al depunerii rămășițelor pământești ale domnului Mihai Viteazul în ctitoria sa de la Alba Iulia, presupunerile duc, în primul rând, la mitropolitul Ardealului Ioan al III-lea, dar în timpul în care situația s-a calmat în Principat, adică după anul 1603, probabil în perioada 1604-1605, sau, în al doilea rând, la mitropolitul Teoctist, în 1606²⁰⁶. Pentru adevărarea acestor evenimente, se aduce încă un argument, și anume, faptul că, de-a lungul secolului al XVII-lea, „numele lui Mihai Viteazul a fost pomenit de mitropoliții și clerul ce au oficiat slujba în Mitropolia Bălgradului”, fiind inclus în *Pomelnicul* Mitropoliei, „chiar de la început, în calitate de ctitor”. Însă, formula pomenirii lui era deosebită față de cea cu care erau pomeniți ceilalți ierarhi răposați: „Aici sunt binecredincioșii ctitori”, se subînțelege, ai bisericii respective, „Io Mihail Voievod al Țării Ungrovlahiei și a celorlalte și Doamna lui Stanca”. Interesant de remarcat că, ulterior, a fost adăugat, cu un alt scris, adaosul: „acesta au făcut sfenta mitropolia Bălgradului”. În schimb,

²⁰¹ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318

²⁰² Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

²⁰³ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 318.

²⁰⁴ Pentru alte surse documentare din secolul al XIX-lea, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, p. 321.

²⁰⁵ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 319.

²⁰⁶ Gheorghe Anghel propune perioada 1604-1606, vezi Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 319-320, 321.

pentru ierarhii pomeniți s-a folosit o altă formulă: „pomenește Doamne pe robul Tău”. Analizându-se aceste formule și știindu-se că doamna Stanca nu a fost înmormântată în biserica de lângă Alba Iulia²⁰⁷, se poate opta „pentru ideea că cel puțin voievodul și-a aflat acolo somnul de veci”²⁰⁸, astfel că ctitoria lui a devenit și „necropolă voievodală”²⁰⁹.

Deși cercetătorul Gheorghe Anghel este susținător al informației că trupul domnului Mihai Viteazul a fost adus și înhumat în ctitoria lui de la Alba Iulia, pe baza surselor menționate mai sus, totuși, consideră, având în vedere aceleași surse, că informația despre aducerea osemintelor domnului în Țara Românească este o „informație evident lipsită de temeii”²¹⁰. Totuși, în legătură cu trupul domnului Mihai Viteazul a apărut și o relatare, potrivit căreia la mănăstirea Plăviceni (actualmente în județul Teleorman²¹¹, satul Dudu, comuna Plopii-Slăvitești) au fost descoperite osemintele acestui martir al neamului românesc, alături de câteva odoare, în vara anului 2010, chiar în incinta respectivei mănăstiri. Argumentele aduse în sprijinul acestei identificări sunt următoarele: mănăstirea a fost ctitorită de către doamna Stanca, văduva domnului Mihai Viteazul; hramul mănăstirii era *Sfântul Arhanghel Mihail*; din osemintele deshumate lipseau capul, mâinile și alte părți (claviculă și coaste), ceea ce ar corespunde mărturiilor istorice privind modul în care a fost ucis domnul Mihai Viteazul și mutilat trupul său, la 9/19 august 1601. În sprijinul acestor argumente sunt invocate și altele, precum: începutul zidirii acestei mănăstiri de către doamna Stanca²¹², a doua soție a domnului Mihai Viteazul, mănăstire care purta inițial numele de Alunișul, deoarece ea, aflându-se în calea năvălitorilor otomani pe moșiile unchiului său, marele ban Dobromir²¹³, s-a ascuns într-un alun gros din pădurea de la Plăviceni, pentru a nu fi prinsă de către otomani. Drept urmare, ea a ctitorit această mănăstire cu ajutorul soțului ei, domnul Mihai Viteazul, chiar pe moșia ei de la Plăviceni; biserica acestei mănăstiri ar fi fost singura din România care a avut, chiar de la înființare, doar hramul *Sfântul Arhanghel Mihail*, deci nu *Sfinții Arhangheli Mihai și Gavriil*, ceea ce ar însemna aducerea aminte de domnul Mihai Viteazul; a fost chiar lansată știrea că s-a făcut și o expertiză medico-legală, însoțită de măsurători antropometrice, asupra osemintelor găsite la mănăstirea Plăviceni, iar rezultatele lor ar fi, conform surselor găsite, pozitive, pe baza materialului ADN provenit de la mama domnului Mihai Viteazul, Teodora, care, spre sfârșitul vieții, a îmbrățișat viața monahală în mănăstirea Cozia, schimbându-și numele în Teofana²¹⁴, și al cărei mormânt se află în mănăstirea ei de metanie²¹⁵.

²⁰⁷ Vezi mai jos nota 212.

²⁰⁸ Anghel, *A fost reînhumat*, pp. 321-322.

²⁰⁹ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 322.

²¹⁰ Anghel, *A fost reînhumat*, p. 319.

²¹¹ În vechime, această mănăstire s-a aflat în județul Romanați și, ulterior, în județul Olt [I. C. Filitti, „Ctitorii de la Plăviceni-Olt și neamul doamnei Stancăi” în *Arhivele Olteniei* 6/32-33 (1927), p. 266 (infra: Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*); despre această mănăstire, închisă în 1815 și redeschisă abia în 2002, precum și despre unele detalii privind evenimentul amintit mai sus, vezi Protos. Teoctist Moldoveanu, *Mănăstirea Plăviceni. Importantă vatră de spiritualitate*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2013 (lucrare reeditată cu titlul *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020, și citată, în prezentul studiu, sub abrevierea Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*).

²¹² Trecută la Domnul în 1603 și înmormântată în curtea Episcopiei Râmnicului, actualmente Arhiepiscopie [https://www.voceavalei.ro/45348-misterul-mormantului-doamnei-stanca-sotia-lui-mihai-viteazul.html (accesat la 22.06.2021)].

²¹³ El figurează, împreună cu soția și unicul lor copil, în biserica mănăstirii de la Plăviceni (Alunișul), vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 271.

²¹⁴ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 238. Într-o cercetare recentă, se afirmă că domnul Mihai Viteazul nu a fost fiul domnului Pătrașcu cel Bun, „ci fructul natural al iubirii dintre Teodora”, româncă de neam, „și Iane

Această descoperire ar fi confirmat, ca o primă concluzie, partea relatării cronicarului Wolfgang de Bethlen, menționată mai sus, despre aducerea trupului domnului Mihai Viteazul în Țara Românească²¹⁶, la o dată, însă, rămasă necunoscută, dar oricum anterioară anului 1679, când vestitul cronicar a murit. Deși se pare că s-ar fi dezlegat încă o enigmă sau „legendă” despre domnul Mihai Viteazul, totuși, se cuvine ca această relatare să fie supusă unor ample studii și cercetări, spre confirmare definitivă sau infirmare, deoarece, poate pe bună dreptate, sunt încă destui sceptici în această privință²¹⁷. În ciuda lipsei unei certitudini, se constată deja faptul că mănăstirea Plăviceni (Alunișul) a devenit, în ultima vreme, un loc de mari pelerinaje pentru românii de pretutindeni, admiratori ai domnului Mihai Viteazul, martir al neamului românesc creștin ortodox.

Ca o umbră de lumină spre elucidarea cazului de mai sus, de precizat că reînhumarea rămășițelor pământești ale unor domni sau boieri „nu era un fapt neobișnuit în evul mediu”. Se pot aminti asemenea cazuri, când au fost aduse de la mari depărtări osemintele diferiților voievozi, precum, spre exemplu, cele ale domnului Radu Șerban de la Viena, cele ale domnului Gheorghe Ștefan de la Stettin, cele ale domnului Vasile Lupu de la Constantinopol sau cele ale Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu din insula Halki. Acestea din urmă au fost aduse în taină după 6 ani de la martiriu, adică în 1720, și reînnumate în biserica *Sfântul Gheorghe cel Nou* din București, rămânând acolo tănuite. Fapta respectivă a fost consemnată pe o candelă, a cărei inscripție a fost descoperită abia în 1914²¹⁸. Dacă în cazul domnului Mihai Viteazul rămâne un sâmbure de adevăr din sursele păstrate, și anume, „că a avut loc o reînnumare a corpului lui Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia”²¹⁹, ceea ce înseamnă că realitatea, transformată „în legendă” și consemnată în diferite *Cronici*, redevine un fapt istoric²²⁰, în schimb, rămâne o chestiune de analizat aducerea osemintelor sale la mănăstirea Plăviceni (Alunișul). Cât privește, însă, această mănăstire, numită în vechime Alunișul, iar mai târziu Dudu, este consemnat începutul ei legat de un episod din viața doamnei Stanca. Astfel, conform celor transmise pe cale orală, se spune că în timpul luptelor antiotomane, pe care domnul Mihai Viteazul le-a dat în zona Turnu-Nicopole (1594-1595), doamna Stanca se afla pe moșia ei din comuna Crețești (județul Olt)²²¹. La primirea veștii triste că domnul ar fi fost prins și omorât de către otomani, oștenii, rămași credincioși domnului, o aduc pe doamna Stanca și o ascund în marea pădure dintre Olt și Sâi, într-un dud bătrân, cu o scorbură adâncă, spre a-i fi salvată viața, ei plecând să-l caute pe domn. Așadar, semnul de recunoaștere al locului unde se afla ascunsă doamna Stanca era acel dud, aflat într-o poiană minunată, înconjurat de aluni, de unde a reieșit denumirea mănăstirii

---

Cantacuzino Epirotul”, descendent din familia greacă a Cantacuzinilor (pentru mai multe detalii, vezi Cristian, *Mihai Viteazul*, pp. 15-56).

²¹⁵ <https://romanioliberal.ro/cultura/pierdut-acum-400-de-ani-trupul-lui-mihai-viteazu-gasit-la-o-manastire-de-pe-ma-lul-oltului-730628> (accesat la 04.04.2021); <https://www.facebook.com/cjteleorman/posts/338217049955283/> (accesat la 21.06.2021); <https://newsbv.ro/2017/08/06/ample-manifestari-mormantul-osemintele-domnitorului-mihai-viteazul-manastirea-plaviceni/> (accesat la 21.06.2021); *Scrisori către Raiuri*, pp. 68, 93-94, 241-249.

²¹⁶ Miron Manega, „Odiseea osemintelor lui Mihai Viteazul, reconstituită după sursele istorice”, în Protos. Teotist, *Umbra lui Mihai Viteazul*, pp. 83-85.

²¹⁷ <https://taracubalauri.com/2019/07/14/manastirea-plaviceni-alunisu/> (accesat la 22.06.2021); Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, p. 94.

²¹⁸ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 320.

²¹⁹ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 321.

²²⁰ Anghel, *A fost reînnumat*, p. 321.

²²¹ Pentru mai multe date privind această moșie, vezi Ion N. Mailat, „Lăcașuri sfinte în tradiție și istorie din vechile sate ale Teleormanului”, în *Glasul Bisericii* 19/3-4 (1970), p. 381 (infra: Mailat, *Lăcașuri sfinte*).

Alunișul sau din Aluniș. După câteva zile, oștenii s-au întors cu domnul Mihai Viteazul, viu, nevătămat și „izbânditor în acele lupte”. Drept recunoștință, la rugămintea doamnei Stanca și a mamei domnului Mihai Viteazul, Teodora, devenită monahia Teofana la mănăstirea Cozia, fratele mai mic al doamnei Stanca, boierul Dragomir, clădește, împreună cu soția lui, Ilina²²² sau Elena²²³ mănăstirea din Aluniș, denumită apoi și Dudu. Însă, ridicarea acestei mănăstiri de lângă apa Oltului este consemnată că a avut loc abia în 1648²²⁴, nefiind, totuși, exclusă posibilitatea ca înaintea ei să fi fost acolo vreo altă biserică veche încă din timpul vieții doamnei Stanca.

Desigur, s-ar putea propune și scenariul conform căruia, în condițiile dărâării complexului reședinței Mitropoliei de la Alba Iulia, în 1714, după cum s-a arătat mai sus, osemintele domnului Mihai Viteazul să fi fost salvate de la profanare, deoarece ele ar fi putut să fie aduse, în mod tainic, la o dată, însă, necunoscută, într-un loc ușor accesibil, cum era, de pildă, mănăstirea Plăviceni (Alunișul). Dacă acest scenariu, care depășește cadrul istoric indicat de către cronicarul Wolfgang de Bethlen, sau un altul vor fi confirmate, înseamnă că locul depunerii osemintelor domnului Mihai Viteazul a rămas tănuț de la acea dată necunoscută din secolul al XVII-lea și până în anul 2010, când au fost descoperite într-un mod miraculos, tănuț dorită pentru a fi evitată profanarea din partea otomanilor și, mai târziu, din partea habsburgilor. După cum se cunoaște, Oltenia va ajunge sub ocupația habsburgică, încă din iarna anului 1716 spre 1717, ca urmare a războiului dintre otomani și habsburgi (1716-1718)²²⁵. Această stăpânire, recunoscută de către Poartă prin pacea de la Passarovitz/Posarevač (Serbia, 21 iulie 1718), s-a menținut până în anul 1739, când Oltenia a fost realipită Țării Românești, în urma unui nou război dintre otomani și habsburgi (1737-1739), încheiat cu pacea de la Belgrad din 1739²²⁶.

Cu toate acestea, intervin și niște contraargumente de ordin istoric, care și ele își așteaptă elucidarea. În literatura de specialitate se afirmă, însă, că această mănăstire, ajunsă în stare de ruine la începutul secolului al XX-lea²²⁷, a fost zidită de către Dragomir de Plăviceni (1575-1653)²²⁸, fratele doamnei Stanca, mare vornic (1644-1652) și mare sftinic al domnului Matei Basarab, în 1648²²⁹, închinată, conform pisaniei, doar *Sfântului Arhanghel Mihail*²³⁰. La fel, istoricul Nicolae Stoicescu îl consideră pe marele vornic, care a deținut

²²² O altă zicere din bătrâni leagă zidirea acestei mănăstiri de ascunderea jupâniței Ilina în acel dud, vezi Mailat, *Lăcașuri sfinte*, p. 381.

²²³ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269.

²²⁴ Mailat, *Lăcașuri sfinte*, pp. 381-382.

²²⁵ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716-1739)*, cu 220 acte și fragmente inedite culese din Arhivele din Viena, București, 1906, p. 7.

²²⁶ Vezi Pr. Nicolae Șerbănescu, „Episcopii Râmnicului”, în *Mitropolia Olteniei* 16/3-4 (1964), p. 191; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Editura Trinitas, Iași, 2006, p. 288; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971, pp. 303-308.

²²⁷ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269; Nicolae Stoicescu, *Bibliografie localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 2, Editată de Mitropolia Olteniei, Craiova, 1970, pp. 491. Dintre egumenii vestiți ai acești mănăstiri se cuvine evidențiat ieromonahul Ieremia Cacavela, originar din Creta și vestit pentru erudiția lui, care, după unii istorici, a fost în fruntea obștii monahale din respectiva mănăstire, în perioada 1686-1688. El s-a remarcat și ca profesor atât în Țara Românească, dar și în Moldova, unde l-a avut ca elev pe Dimitrie Cantemir [Șerban N. Nicolau, „Învățământul academic din Țările Române (II)”, în *Cercetări filosofico-psiologice* 10/1 (2018), p. 37, nota 33; Croitoru, *Ortodoxia și Apusul*, I, p. 437, nota 1006; Protos. Teoctist, *Umbra lui Mihai Viteazul*, pp. 36, 62].

²²⁸ Despre Dragomir, vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, pp. 269-270.

²²⁹ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, pp. 266, 269-270.

²³⁰ Vezi pisania în Virg. Drăghiceanu, „Pisania Mănăstirii Plăviceni – Olt. Pisania Bis. Măgureni-Prahova”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VII/25 (ianuarie-martie 1914), p. 144; pentru corectarea datei de

această funcție în perioada 1644-1652²³¹, că a fost primul ctitor al acestei mănăstiri, zidită între 1646-1649²³². În plus, după I. C. Filitti, doamna Stanca nu figurează printre ctitorii bisericii mănăstirii de la Plăviceni (Alunișul), poate datorită faptului că raporturile dintre ea și fratele său nu a fost cordiale²³³, ajungându-se la disensiuni între cei doi cât privește moșia Plăviceni, care fusese moștenirea ei din partea părinților săi, dar pe care, ulterior, a împărțit-o cu fratele ei Dragomir²³⁴. Se afirmă că doamna Stanca a dăruit partea ei din moșia de la Plăviceni Episcopiei de atunci a Râmnicului, iar Dragomir a ctitorit mănăstirea pe partea lui de moșie²³⁵. De adăugat și faptul că din convorbirea avută cu Centrul eparhial al Episcopiei Alexandrei și Teleormanului am aflat că a fost demarat procesul privind efectuarea unei expertize medico-legale, pe baza osemintelor monahiei Teofana (Teodora), mama domnului Mihai Viteazul, dar și a capului său care se află la mănăstirea Dealu, dar acest proces nu a fost definitivat, din cauza unor piedici, astfel că știrea de mai sus, prin care se anunța că a fost efectuată expertiza respectivă, însoțită și de măsurători antropometrice, cade sub îndoiala validității.

VIII. EPILOG

Multe sunt faptele prin care se aduc mărturii despre credința domnului Mihai Viteazul, care rămâne un model de om politic pentru clasa politică a românilor din toate timpurile, înscriindu-se în galeria marilor eroi ai neamului românesc. Dacă oamenii politici din România își doresc sincer continuarea acestui neam în spațiul carpato-danubiano-pontic, atunci va trebui ca ei să se raporteze la virtuțile domnului Mihai Viteazul, căci, în faptele lui de vitejie, s-au văzut împlinite două dintre marile năzuințe ale poporului român, și anume, independența și unitatea politică a celor trei Țări Române²³⁶, pe baza unității românilor de credință, de limbă, de neam, de cultură și de civilizație. Având în vedere coordonatele acestei unități, domnul Mihai Viteazul s-a manifestat și ca un om atașat legii strămoșești a românilor, lege identificată cu credința creștină ortodoxă, fapt pentru care a realizat și o unitate bisericească pe bază națională, iar dacă unitatea politică s-a destrămat după uciderea lui, în schimb, cea bisericească a dăinuit, „cu toate întâmplătoarele încercări de a desface această unitate atât de prielnică”²³⁷ neamului românesc de pretutindeni. În consecință, aceleași fapte de vitejie și de strategie militară, succesele sale diplomatice și atașamentul față

---

pe pisanie, adică a corectării anului 1642 cu 1648, vezi Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 266. Însă, prăznuirea hramului mănăstirii se făcea de ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil (8 noiembrie), astfel că în testamentul lui Dragomir, prin care lăsa o parte din avere soției sale Iliana, se amintește, printre altele, că mănăstirea din Aluniș avea hramul „arhanghel(ii) Mihail și Gavriil” (Mailat, *Lăcașuri sfinte*, p. 382). Datorită împrejurărilor, se afirmă că Dragomir a fost înmormântat la Târgoviște, unde a și trecut la Domnul, și nu în ctitoria sa, precum și-ar fi dorit (Mailat, *Lăcașuri sfinte*, pp. 382-383). Referitor la hramul acestei mănăstiri, într-un ghid al mănăstirilor din Teleorman, tipărit cu binecuvântarea Preasfințitului Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, ea este menționată cu hramul *Sfântul Arhanghel Mihail (Mănăstirile din Teleorman. Căluza pelerinului*, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2018).

²³¹ După I. C. Filitti, Dragomir a fost mare vornic între 1643-1650 (Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 267).

²³² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, pp. 491-492.

²³³ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 270.

²³⁴ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269.

²³⁵ Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 269. Există și un document din 1654, prin care Dragomir este caracterizat drept „un om fără suflet”, fiind incriminat că a acaparat și partea de moșie a doamnei Stanca, dăruită Episcopiei amintite (Filitti, *Ctitorii de la Plăviceni-Olt*, p. 271).

²³⁶ Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 241.

²³⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989, p. 161.

de Biserica Ortodoxă i-au adus recunoașterea de „ostaș brav al lui Hristos”, „mărturisitor al credinței creștine ortodoxe” și „apărător al Creștinătății europene”²³⁸.

De altfel, după P. P. Panaitescu, „nu se poate înțelege nimic din istoria lui Mihai Viteazul, dacă nu ținem seamă” de notele sufletești ale acestui erou național: „lupta lui, în primul rând, pentru ideea creștină, pornită din adâncul sufletului lui, care i-a înarmat brațul pentru toate îndrăznelile și l-a făcut să ceară țării și lui însuși jertfe ce păreau de neîndurat, conștiința unei misiuni pentru [O]rtodoxie, cavalerismul de boier și oștean, pus în slujba acestei lupte”²³⁹. Domnul Mihai Viteazul și-a cultivat aceste însușiri cu prețul propriei vieți, trecând în viața de dincolo de mormânt ca un martir al românilor. În acest sens, emblematică este și inscripția pe care alcătuit-o istoricul Nicolae Iorga, în calitate de secretar al *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* și de la a cărei naștere se împlinesc 150 de ani, în acest an 2021, inscripție încrustată pe sarcofagul în care odihnește capul lui Mihai Voievod cel Viteaz, iar sufletul său trăiește în sufletele unui neam întreg, până ce scripturile se vor îndeplini, când va afla în ceruri odihna dreptilor, împreună cu sufletele fericite ale părinților săi, care au fost”²⁴⁰.

Corelând evenimentele, pe baza datelor istorice, dar și a unor cercetări recente, la care se vor adăuga, cu siguranță, alte analize și descoperiri în viitor, se poate afirma că „dezbaterea liturgică”, la care s-a făcut referință în paginile acestui studiu, fiind legată de zidirea bisericii mitropolitane de lângă Alba Iulia și stabilirea sediului Mitropoliei Transilvaniei în complexul respectiv²⁴¹, nu reprezintă o legendă sau vreo imaginație, ci relatarea unor evenimente sub formă condensată, reprezentând, mai degrabă, o însemnare personală, de aducere aminte, fără dorința, totuși, de a fi fost respectată o anumită exactitate istorică. Pe de o parte, Sfântul Ierarh Petru Movilă nu și-ar fi putut permite să lanseze o asemenea legendă, în contextul polemic al epocii, ci a relatat o minune, bazată pe fapte reale, ajunse la el din diferite surse și, poate, chiar sub forma consemnată. În caz contrar, toată lucrarea Sfântului Ierarh de apărare a credinței ortodoxe ar fi fost compromisă și s-ar fi ruinat, iar măsura vieții sfânt-duhovnicești la care ajunsese acest Sfânt Părinte al Bisericii Ortodoxe este arătată și de relatarea acestei minuni, pe care ar fi putut destul de bine să o tănuiască, știindu-se rivalitatea care a existat între familia lui și domnul Mihai Viteazul. Pe de altă parte, din această minune privind „disputa liturgică” dintre romano-catolici și ortodocși se observă, încă o dată, zelul domnului Mihai Viteazul pentru Biserica Ortodoxă, de fapt, pentru credința strămoșească a românilor. Drept urmare, consecințele mărturisirii sale au fost multiple pentru românii din Transilvania și Biserica lor strămoșească. Mai mult, el se considera un creștin responsabil nu numai de situația Bisericii Ortodoxe din Țările Române, ci de starea întregii Creștinătăți²⁴².

²³⁸ Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul*, p. 10; pentru mai multe detalii, vezi Moraru, *Domnitorul Mihai Viteazul - erou*, pp. 27-38.

²³⁹ Panaitescu, *Mihai Viteazul* (2016), p. 81.

²⁴⁰ Vezi Pr. Niculae Șerbănescu, „Creștinul Mihail, mare voievod ce au fost domn Țării Românești și Ardealului și Moldovei” – 375 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul, în *Mitropolia Olteniei* 28/9-10 (1978), pp. 693-694; C. Nițescu, *Mănăstirea Dealu și Liceul Militar „N. Filipescu”*, Târgoviște, 1932, pp. 43; N. Iorga, „Soarta faimei lui Mihai Viteazul”, în idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1968, p. 425; Nicolae V. Bălan, „Mormintele voievodale de la mănăstirea Dealu”, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, vol. I, Ploiești, 1968, p. 73; Rezachevici, „Odiseea” rămășițelor pământești, p. 199; Șerbănescu, *Dimensiunea religioasă*, p. 257.

²⁴¹ Vezi părțile IV și V din prezentul studiu.

²⁴² C. Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, 1995, p. 63.

După cum se cunoaște, chiar și aducerea capului domnului Mihai Viteazul la mănăstirea Dealu, prin intermediul paharnicului Turturea, a fost socotită multă vreme „o legendă”, confirmată ca fapt istoric abia în 1969²⁴³. O altă „legendă”, care își aștepta de mult timp elucidarea, era cea referitoare la înhumarea trupului domnului Mihai Viteazul în ctitoria sa de la Alba Iulia. În studii recente, această „legendă” este demonstrată a fi un fapt real, rămânând să fie verificată și mutarea osemintelor domnului Mihai Viteazul la mănăstirea Plăviceni (Alunișul), întrezărindu-se, oarecum, un fir de adevăr²⁴⁴.

În concluzie, datorită cercetărilor și analizelor întreprinse, unele legende despre domnul Mihai Viteazul ajung să fie confirmate ca fapte istorice, altele par clarificate sau își așteaptă încă validarea, astfel că epopeea acestui martir și erou al neamului românesc nu a luat sfârșit.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Anghel, Gheorghe, „A fost reînhumat corpul marelui voievod Mihai Viteazul în catedrala sa din Alba Iulia?”, în *Apulum XXVII-XXX* (1990-1993).
- [2] Idem, „Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, în *Studii și articole de istorie IX* (1967).
- [3] Idem, „Ctitoria mitropolitană din Alba Iulia”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [4] Idem, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993.
- [5] Bălan, Nicolae V., „Mormintele voievodale de la mănăstirea Dealu”, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, vol. I, Ploiești, 1968.
- [6] Bezviconi, G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962.
- [7] Bodea, C. / Căndea, V., *Transylvania in the History of the Romanians*, New York, 1982.
- [8] Bogdan, Damian P., „Între români și ruși. I. Legături și influențe până la jumătatea veacului XVII”, în *Analele româno-sovietice 2* (1946).
- [9] Constantinescu-Iași, P., *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954.
- [10] Cristache-Panait, Ioana, „Alba Iulia: mărturii arhitectonice ale continuității și unității românești. Ansamblul mitropolitan”, în *Biserica Ortodoxă Română* 101/1-2 (1983).
- [11] Cristian, Marin A., *Mihai Viteazul, „Io Mihai Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei*, Colecția Dacoromania, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2013.
- [12] Croitoru, Ion I. (alias Croitoru, Ion Marian), *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I-II, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.
- [13] Idem, „Zestrea politico-bisericească și culturală a domnitorului Țării Românești Mircea cel Mare”, în *Voievodul Mircea cel Bătrân - apărător al Ortodoxiei și al culturii naționale. 600 de ani de la trecerea la cele veșnice*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [14] Idem, „Un catalog sumar al cărților grecești tipărite de către Sfântul Antim Ivireanul și ucenicii lui în Țara Românească”, în *Misiune, Spiritualitate, Cultură. Simpozion Internațional. Tinerii și educația religioasă-morală în contextul lumii contemporane. Contribuția Bisericii la cultura universală. 2-3 iunie, 2016*, Editura Valahia University Press, Târgoviște, 2016.
- [15] Dobrei, Florin, „Ioan de la Prislop – un ierarh hunedorean pe scaunul mitropolitan al Bălgradului”, în *Revista Teologică XVIII* (90)/1 (2008).
- [16] Dobrescu, Nicolae, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716-1739), cu 220 acte și fragmente inedite culese din Arhivele din Viena*, București, 1906.
- [17] *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XI, Editura Academiei, București, 1975.
- [18] Dragomir, Silviu, „Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, s. III, tom. XXI, București, 1939.
- [19] Drăghiceanu, Virg., „Pisania Mănăstirii Plăviceni – Olt. Pisania Bis. Măgureni-Prahova”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VII/25 (ianuarie-martie 1914).

²⁴³ Vezi partea a VII-a din acest studiu.

²⁴⁴ Vezi aceeași parte menționată în nota de mai sus.

- [20] Durandin, C., *Histoire des Roumains*, Paris, 1995.
- [21] Edroiu, Nicolae, „Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificația acestora (1596-1601), în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [22] Enacénu, Archim. Genadie, *Din istoria bisericească a românilor. Extracțe din jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”*, Tipografia Cărților Bisericesci, București, 1882.
- [23] Erich, Agnes, „Mihai Viteazul în istoriografia vremii”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [24] Filitti, I. C., „Ctitorii de la Plăviceni-Olt și neamul doamnei Stancăi” în *Arhivele Olteniei* 6/32-33 (1927).
- [25] Giurescu, C. C., *Transylvania in the History of Romania, An Historical Outline*, London, 1972.
- [26] Gorovei, Ștefan S., „Movileștii. Contribuții”, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I: „Casa noastră movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița & Editura Mușatinii, Suceava, 2006.
- [27] Hagi-Moscu, Emanoil, *Boierii lui Mihai Viteazul. În jurul unei improvizații istorico-genealogice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929 (extras din *Arhivele Olteniei* 43-44).
- [28] Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/1, București, 1880; *ibidem*, vol. IV/1, București, 1882; *ibidem. Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul, adunate și publicate de N. Iorga*, vol. XII: 1594-1602, București, 1903.
- [29] Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediție îngrijită și prefăcută de I. Oprișan, Editura SAECULUM I.O., București, 2011.
- [30] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura Militară, București, 1968; vezi și idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I-II, București, 1935.
- [31] Idem, „Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXVII, București, 1904.
- [32] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1935.
- [33] Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989.
- [34] Isclu, Adrian Gh., *Prozelitismul papal în Țările Române în Evul Mediu – veacurile XV-XVI*, Casa de Editură și Librărie Nicolae Bălcescu, București, 2018.
- [35] *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [36] Leb, I. V., „Relațiile cultural-bisericești româno-ruse până în secolul al XVII-lea”, în *Biserică și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000.
- [37] Lupaș, Ioan, *Carte de istorie bisericească ilustrată*, Editura Tipografiei Cărților Bisericești, București, 1933.
- [38] Idem, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988.
- [39] Idem, *Documente istorice transilvane*, I (1599-1699), Cluj, 1940.
- [40] Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, ²1995.
- [41] Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1918.
- [42] Idem, *Spice din istoria noastră bisericească*, Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1912.
- [43] Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940.
- [44] Mailat, Ion N., „Lăcașuri sfinte în tradiție și istorie din vechile sate ale Teleormanului”, în *Glasil Bisericii* 19/3-4 (1970).
- [45] Malciu, Emilian, „Trei sute șaptezeci și cinci de ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Sub bolta mănăstirii Dealu”, în *Acta valahica* VIII (1996).
- [46] Manega, Miron. „Odiseea osemintelor lui Mihai Viteazul, reconstituită după sursele istorice”, în Protos. Teoctist Moldoveanu, *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020.
- [47] Meteș, Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I (până la 1698), Sibiu, ²1935.
- [48] Idem, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- [49] *Mihai Viteazul - voievod al unității românești, promotor al Ortodoxiei străbune și martir al neamului nostru. 425 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [50] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-V, Editura Academiei, București, 1982, 1983, 1984, 1986, 1990.

- [51] Mihai Viteazul simbol al celor mai înalte virtuți ale poporului român, Fundația Societatea Academică Moscopolitană, Editura Justin și George Justinian Tambozi, București, 2003.
- [52] Moisescu, Cristian, „Activitatea ctitoricească a lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [53] Moldoveanu, Protos. Teotist, *Mănăstirea Plăviceni. Importantă vatră de spiritualitate*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2013, lucrare reeditată cu titlul *Umbra lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Plăviceni*, Editura UZP, București, 2020.
- [54] Moraru, (Pr.) Alexandru, „Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) – ostașul lui Hristos și apărătorul Creștinătății europene”, în *Tabor* 11/10 (2017).
- [55] Idem, *Domnitorul Mihai Viteazul (1593-1601) - erou al națiunii române și martir al Bisericii străbune*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018.
- [56] Nestor (Vornicescu), Mitropolitul Olteniei, *Sfântul Ierarh Petru Movilă*, Craiova, 1999.
- [57] Idem, „Realități și posibilități ecleziastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [58] Nicolau, Șerban N., „Învățământul academic din Țările Române (II)”, în *Cercetări filosofico-psihologice* 10/1 (2018).
- [59] Nistor, Ion, „Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XXVIII, 1945-1946.
- [60] Nițescu, C., *Mănăstirea Dealu și Liceul Militar „N. Filipescu”*, Târgoviște, 1932.
- [61] Panaitescu, P. P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.
- [62] Idem, *Mihai Viteazul*, București, ²2002, vezi *ibidem*, Editura TIMPUL, Chișinău, 2016.
- [63] Papacostea, Șerban, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971.
- [64] Păcurariu, Pr. Mircea, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980.
- [65] Idem, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII”, în *Mitropolia Ardealului* 13/1-3 (1968).
- [66] Idem, „Mihai Viteazul și Biserica ortodoxă românească din Transilvania”, în *Mitropolia Olteniei* 27/5-6 (1975).
- [67] Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Editura Trinitas, Iași, ³2006.
- [68] Idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992.
- [69] Idem, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, ²2018.
- [70] Petru Movilă, Sfântul, *Proloagele de la Pecerska. Minuni din secolul al XVII-lea*, Editura Areopag, București, 2013.
- [71] Pintescu, Florin, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Editura Universității Suceava, Suceava, 2004.
- [72] Podskalsky, Gerhard, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση (Teologia greacă în timpul Turcocratiei 1453-1821. Ortodoxia în sfera de influență a dogmelor apusene după Reformă)*, μετάφραση πρωτοπρ. Γ. Δ. Μεταλληνού (traducere de Pr. Ghe. D. Metallinú), Ἀθήνα (Atena), 2005.
- [73] Pop, Ioan-Aurel, „Decizii referitoare la români în dietele transilvane din timpul lui Mihai Viteazul”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [74] Popescu, Pr. Nicolae M., „Chiril Lucaris și Ortodoxia Română Ardeleană”, în *Biserica Ortodoxă Română* 64/7-9 (1946).
- [75] Porumb, Marius, „Mihai Viteazul, ctitor și ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [76] Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984.
- [77] Rezachevici, Constantin, „Cine a dus la Târgoviște capul lui Mihai Viteazul?”, în *Magazin istoric* 3/6 (1969).
- [78] Idem, «„Odiseea” rămășițelor pământești ale lui Mihai Viteazul», în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [79] Rodica, Giugăl, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Editura SITECH, Craiova, 2014.

- [80] Sâniglaia, Tereza, *Mihai Viteazul, ctitor*, București, 2001.
- [81] *Scrisori către Raiuri – Mihai Viteazul*, concepție și ediție îngrijită de Mădălina Fărcaș și Laurian Stănculescu, Editura UZP, București, 2021.
- [82] *Sfântul Ianache Văcărescu – Mărturisitor al credinței străbune dimpreună cu Sfinții Martiri Brâncoveni*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021.
- [83] Stan, Pr. Iulian, „Personalități eclesiastice în timpul lui Mihai Viteazul”, în *Întregitor de țară și martir al neamului românesc. Mihai Viteazul (1593-1601). 420 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2013.
- [84] Stoicescu, Nicolae, „L’armée de la Valachie sous le règne de Michel le Brave (1593-1601)”, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 13/3 (1975).
- [85] Idem, *Bibliografie localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 2, Editată de Mitropolia Olteniei, Craiova, 1970.
- [86] Idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.
- [87] Șerbănescu, Pr. Niculae, „Creștinul Mihail, mare voievod ce au fost domn Țării Românești și Ardealului și Moldovei” – 375 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul, în *Mitropolia Olteniei* 28/9-10 (1978).
- [88] Idem, „Episcopii Râmnicului”, în *Mitropolia Olteniei* 16/3-4 (1964).
- [89] Idem, *Dimensiunea religioasă a personalității domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601). Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2011.
- [90] Idem, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2001.
- [91] Idem, *Voievodul Mihai Viteazul, apărător al Bisericii străbune și unificator al neamului românesc. Premise și argumente pentru canonizare*, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2018.
- [92] *Târgoviște – reședință a mitropoliților munteni. 500 de ani de la mutarea oficială a Mitropoliei, de la Curtea de Argeș*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2020.
- [93] Teodor, Pompiliu, „Politica eclesiastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Revista istorică* 4/5-6 (1993).
- [94] Toderașu, I., *Unitatea românească medievală*, București, 1988.
- [95] Todîța, Damian / Știopei, Vasile, „Mănăstirea Mihai Vodă din București și de la Turda, simboluri ale unității spirituale a românilor”, în Acad. Camil Mureșanu (coord.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Editura NAPOCA STAR, Cluj-Napoca, 2005.
- [96] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. VI, Editura Cartea Românească, București, 1933.
- [97] *Voievodul Mihai Viteazul – apărător și mărturisitor al credinței strămoșești*, Editura Arhiepiscopiei Târgoviștei, Târgoviște, 2021.
- [98] Καρμίρη, Ιωάννου Ν. (Karmiris, Ioan N.), *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός (Ortodoxie și Protestantism)*, I, Αθήναι (Atena), 1937.

Surse online:

- [1] „Cuvântul IPS Părinte Mitropolit Nifon la pomenirea de 420 de ani de la trecerea la Domnul a Voievodului Mihai Viteazul”, disponibil la <https://arhiepiscopiatargovistei.ro/stiri/cuvantul-ips-parinte-mitropolit-nifon-la-pomenirea-de-420-de-ani-de-la-trecerea-la-domnul-a-voievodului-mihai-viteazul.html> (accesat la 27.05.2021).
- [2] <https://newsbv.ro/2017/08/06/ample-manifestari-mormantul-osemintele-domnitorului-mihai-viteazul-manastirea-plaviceni/> (accesat la 21.06.2021).
- [3] <https://romanalibera.ro/cultura/pierdut-acum-400-de-ani-trupul-lui-mihai-viteazu-gasit-la-o-manastire-de-pe-ma-lul-oltului-730628> (accesat la 04.04.2021).
- [4] <https://taracubalauri.com/2019/07/14/manastirea-plaviceni-alunisul/> (accesat la 22.06.2021).
- [5] <https://www.facebook.com/cjteleorman/posts/338217049955283/> (accesat la 21.06.2021).
- [6] <https://www.saint.gr/4188/saint.aspx> (accesat la 02.06.2021).
- [7] <https://www.voceavalcii.ro/45348-misterul-mormantului-doamnei-stanta-sotia-lui-mihai-viteazul.html> (accesat la 22.06.2021).
- [8] Totorcea, Ștefana, „La 420 de ani de la moartea martirică a lui Mihai Viteazul, IPS Nifon oferă trei motive pentru o posibilă canonizare (27.05.2021)”, disponibil la <https://basilica.ro/la-420-de-ani-de-la-moartea-martirica-a-lui-mihai-viteazul-ips-nifon-ofera-trei-motive-pentru-o-posibila-canonizare/> (accesat la 27.05.2021).

MĂRTURISIREA CREDINȚEI DINCOLO DE GRATILE COMUNISTE*

- CONFESSING FAITH BEYOND THE COMMUNIST BARS-

Asistent Pr. Dr. Anton SAVELOVICI,

Facultatea de Teologie Ortodoxa si Științele Educației“

Universitatea “Valahia”, Târgoviște,

ROMÂNIA,

Email: asavelovici@hotmail.com

ABSTRACT

The confrontation between good and evil, in the 20th century, had frightening proportions. Through a twisted logic, ideologically and “scientifically” reasoned, there have been destroyed spiritually, morally, socially and economically the destinies of many people, ethnicities and countries. For some people the psychical and physical salvation from the terror of the materialistic-atheist utopia was assuming a spiritual life.

Keywords: political prisoner; confessor; God; Church;

INSTAURAREA TERORII ȘI PEDEPSIREA „DUȘMANILOR POPORULUI”

Pentru poporul român, aproape jumătate din secolul al XX-lea, a însemnat o luptă lăuntrică și exterioară între păstrarea identității și a credinței și aderarea la un sistem materialist, totalitar, care dorea ștergerea oricărei urme de credință creștină pe pământul românesc. Regimul comunist a încercat să-l rupă pe om din comuniunea sa cu transcendentul, cu veșnicia, cu sfințenia datorite de credința în Dumnezeu, pentru a-l putea supune ideologiei materialiste, efemere. Se dorea o reeducare a poporului român în spiritul „omului nou”¹, adică un om obedient, fără părere proprie sau inițiativă, un om cu „creierul spălat”. „Omul nou” trebuia să-și renege patria, neamul, familia, pentru a adula un regim care, în viitor, îl va face fericit. Se dorea înlocuirea credinței creștine cu o ideologie materialist-ateă. Programul politic comunist impunea egalitarismul, renunțarea la proprietatea personală în favoarea comunității. Ceea ce poate părea un mod ideal de a trăi, reprezenta de fapt un mod prin care comuniștii puteau accede la putere și instaura monopolul pentru o perioadă de timp îndelungată. Comunismul se dorea a fi, dincolo de idealurile politice, o nouă religie în fața căreia toți trebuiau să se închine, să se prosternă, fiind ultima, unica și suprema ideologie. Poporul român nu a rămas indiferent la această impunere forțată a ideologiei atee, ci a căutat să rămână demn și ferm în credința și identitatea

* Pentru varianta acestui studiu în limba engleză, cu același titlu, vezi *ICOANA CREDINTEI. International Journal of Interdisciplinary Scientific Research, Numarul 15, Anul VIII, IANUARIE 2022, ISSN 2501-3386, ISSN-L 2393-137X, ©Published by IFIASA, <http://revistaicoanacredintei.com/gallery/no.15-3-2022-icon-faith-savelovici.pdf>*

¹ Despre înnoirea omului vorbește și sfântul Apostol Pavel, dar cu conotație duhovnicească. „Să vă dexbrăcați de omul cel vechi al fostului vostru fel de viață, care se strică prin poftele înșelăciunii, să vă înnoiți în duhul minții voastre și să vă îmbrăcați în omul cel nou, cel zidit după Dumnezeu în dreptatea și sfințenia adevărului” (Efeseni 4,22-24)

spirituală moștenită de la strămoși, chiar dacă aceasta a însemnat privare de libertate, chin, tortură, despărțire de familie. „De la Nero la Stalin, prigoana anticreștină a făcut milioane de mucenici în toate laturile pământului. „Superioritatea” comunismului a constat însă în aceea că n-a urmărit numai să ucidă pe creștini (căci uciderea eliberează de tortură și face martiri), cât să ucidă însăși credința din mintea și inima lor, pentru a pune în loc, prin teroare, urâciunea pustiirii materialiste. Planul s-a aplicat sistematic și pe termen lung, la nivel de individ și de popoare.... aruncați zeci de ani în temnițe ucigașe, împușcați în munți sau deportați în lagărele morții din Siberia, românii au pățimit pentru credința în Dumnezeu și în rostul creștin al acestui neam”². Căutarea spirituală a omului, foamea și setea după dreptatea dumnezeiască a acestuia nu au putut fi stăvilite de către promotorii ideologiei comuniste, care îi vedeau pe oponenții acesteia niște eretici, dușmani ce trebuiau desființați, exterminați pentru refuzul reeducării în spiritul „omului nou”. A fost creat un întreg aparat de stat pentru impunerea orânduirii de tip stalinist: poliția politică-Securitatea, principalul pion în supravegherea și asigurarea îndeplinirii misiunii socialist-atee, diverși informatori, provocatori și oportuniști, care au devenit umbra de spion ai altor oameni: la serviciu, în familie, la școală, pe aceeași scară a blocului, în biserică, la sindicat.

O mare provocare pentru regimul comunist o constituia categoria slujitorilor Bisericii, întrucât aceștia propovăduiau bucuria credinței în Dumnezeu Cel viu și veșnic, iar comuniștii doreau cu ardoare desființarea oricărei idei de divinitate din inimile oamenilor. Dragostea oamenilor pentru moștenirea străbună i-a determinat să opună rezistență în fața gigantului roșu care se răspândea cu multă putere în România. Indiferent de regimul politic, instaurat la București, slujitorii Bisericii Ortodoxe Române, dar și cei ai altor culte sau credințe totdeauna au fost urmăriți. Atitudinea oamenilor politici a fost variată³.

Pentru toți oponenții regimului comunist au fost înființate instituții ale morții prin care se dorea exterminarea a tot ceea ce este românesc, intelectual și creștin. Prin intermediul Securității, înființată în anul 1948 prin Decretul 221⁴, se dorea răzbunarea pentru nealinierea opozanților la ideile comuniste, beciurile sale devenind aspre locuri de tortură. Aceasta avea ca scop declarat menținerea și consolidarea sistemului prin anihilarea oricărei disidențe față de linia impusă de conducerea comunistă. Fața văzută a acestei instituții era închisoarea și colonia de muncă. În România au funcționat 160 de închisori prin care au trecut două milioane de deținuți politici⁵, dintre care trei sute de mii au fost uciși. Mărturiile deținuților politici descriu acte de tortură brutale care merg de la presiuni psihologice până la bătăi crunte, agonizante, aproape de pragul morții, încalcându-se în mod grav drepturile omului⁶.

² Matei Marin, *Fericiți cei prigoniți. Martiri ai temnițelor românești*, Editura Bonifaciu, București, 2008, p. 5.

³ O culegere de documente inedite, care expune evoluția Bisericii Ortodoxe Române și a slujitorilor săi a fost publicată, în 2001, la București, sub egida Academiei Române, la Institutul Național pentru studiul totalitarismului, cu titlul: *Biserica Ortodoxă română sub regimul comunist. 1945-1958*. Volumul cuprinde textul integral al documentelor (rapoarte informative) alcătuite de către Siguranța Statului, iar din august 1948 de către Direcția Generală a Securității Poporului.

⁴ În urma deciziei Consiliului de Miniștri cu nr 1.274/27.08.1948, Prezidiul Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române a emis decretul cu nr 221/28.08.1948 pentru înființarea și organizarea Direcțiunii Generale a Securității Poporului. Decretul conține 8 articole, interzise publicării. Ca ministru al Afacerilor Interne a semnat Teohari Georgescu.

⁵ Un posibil vedemecum al câtorva dintre cei ce au pățimit în lagărele comuniste românești este și lucrarea lui Răzvan Codrescu, *Cartea mărturisitorilor. Pentru o istorie a învrednicirii românești*, Editura Rost, București/Pitești, 2014.

⁶ O carte-document ce conține mărturiile unor foști deținuți politici este volumul: *Rugul aprins. Duhovnicii ortodoxiei, sub lespezi, în gherlele comuniste*, semnată de Mihai Rădulescu. Descrierea multor întâmplări reale din viețile unor deținuți captivează și produce stupefaccie. Se nasc multe întrebări, fără răspuns. Cum de a fost

Securitatea, prin acte de tortură, dorea să obțină din partea acuzatului confirmarea vinovăției. Simulacrul de anchetă era de fapt un scenariu deja scris în care anchetatorii își jucau rolurile prestabilite. Tortura fizică și, mai ales psihică, avea ca scop inducerea teroarei astfel încât acuzatul să cedeze ușor, să se „autodemaște”, să își împrăzieze toate acuzațiile inventate și, bineînțeles, să „toarne” pe toți cei suspectați de regim ca „dușmani ai poporului”. În arhivele Comitetului Central al Partidului Comunist Român există un document, datat la 01.11.1967, care menționează „metode necorespunzătoare” folosite de către anchetatorii Securității, înainte de anul 1964. Metodele au fost clasificate în patru categorii, astfel: (1) bătaia, subnutriția prelungită și tortura, în scopul obținerii de declarații acuzatoare; (2) presiunea morală pentru constrângerea anchetaților să declare ceea ce li se impunea; (3) falsificarea unor declarații date de cei anchetați și folosirea de scrisori plastografiate pentru a obține recunoașterea unor fapte; (4) redactarea unor declarații în lipsa anchetaților sau consemnarea unor răspunsuri ireale, pe care anchetații erau constrânși să le semneze⁷. Tortura începută în timpul anchetei era continuată și în închisoare, cei găsiți vinovați pentru uneltire împotriva ordinii sociale fiind condamnați la ani grei de temniță într-un regim sever.

Loviturile în părțile sensibile ale corpului, strivirea unghiilor, smulgerea părului, bătaia la tălpi cu crăvașă, obiecte de lemn sau cauciuc, bătaia cu lopata, crucificarea erau printre cele mai utilizate metode de dezumanizare a deținuților politici. În lagărele și coloniile de muncă se practica înfometarea și munca forțată, iar neîndeplinirea normei de muncă, ce depășea puterea omenească, în condițiile în care deținuții primeau ca hrană un fel de terci lipsit de proteine, atrăgea aspre pedepse: bătaie la șezutul gol, atârănarea cu capul în jos sau încarcerarea. Condamnații politici erau deseori trimiși la izolare, o încăpere îngustă, rece, întunecoasă, în care era interzis să stai jos, un loc al morții. Bătăile și umilințele erau continuate de frigul din temniță, de lipsa de igienă, de alimentația și asistența medicală deficitară. Inovațiile în umilirea și dezumanizarea deținuților politici în vederea formării „omului nou” au condus la oroarea numită fenomenul Pitești. Despre reeducarea de la Pitești, istoricul francez François Furet afirmă: „Ceea ce s-a petrecut la închisoarea din Pitești între 1949 și 1952 merită un loc aparte în înspăimântătorul repertoriu al ororilor concentraționare ale veacului al XX-lea. Fenomenul Pitești aparține aceluiași registru, la care vine însă cu o trasătură specifică: utilizarea sistematică a torturării deținuților de către alți deținuți. Ideea îi aparține pedagogului sovietic Makarenko (1888–1939), specialist în delincvența juvenilă și partizan al reeducării deținuților tineri cu ajutorul deținuților mai vechi, aflați pe calea cea bună, dar făcând parte din aceeași clasă de vârstă.

Virgil Ierunca povestește una dintre cele mai cumplite experiențe de dezumanizare pe care le-a cunoscut epoca noastră. Deținuți torturați cu un sadism de-a dreptul extravagant – dacă sadismul poate fi astfel –, torționarii lor impunându-le să tortureze la rândul lor, ca să li se conteste însăși calitatea de victime. În ultima fază a ciclului, nefericiții sunt constrânși să-și tortureze cei mai buni prieteni, ca dovadă a convertirii lor launtrice. Toată lumea a fost torturată, toată lumea a torturat. Cei morți acolo și cei care au supraviețuit au fost privați până și de propria lor nefericire. Virgil Ierunca a avut curajul să intre în acest infern și să-i devină istoric, pentru edificarea generațiilor viitoare”⁸.

---

posibil să se întâmple atâtea grozăvii? De ce majoritatea oamenilor au fost pasivi? De ce oamenii sunt atât de ignorați față de această fațetă a istoriei încă contemporană multora dintre noi?

⁷ Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România – Raport final, București, 2006, http://old.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf (23.10.2017).

⁸ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, tipărită la editura Humanitas, București, 2013, p. 5.

1. BIRUINȚA SUFERINȚEI PRIN CREDINȚĂ

Lupta comunismului s-a dat îndeosebi împotriva credinței în Dumnezeu cel veșnic, impunând o politică atee. Tăvălugul comunist a închis și desființat multe așezări monahale și biserici parohiale, unele cu valoare istorică și culturală deosebită, însă nu a reușit să dărâme biserica dinlăuntrul sufletelor, fapt observat și în rândul deținuților politici care au adus biserica în interiorul zidurilor groase și reci ale temnițelor.

Dacă pentru omul de azi, mărturiile deținuților politici despre suferințele îndurate par dincolo de limita suportabilității⁹, pentru aceștia tortura zilnică a fost transformată în bucuria martiriului pentru Hristos și pentru neam. Credința, nădejdea în răsplata dumnezeiască și dragostea față de Dumnezeu și față de țară le-a dat acestora puterea de a se înălța deasupra suferinței și a pătimi împreună cu Hristos. În ceea ce privește aspectul credinței deținuților politici, acești „bandiți” care se împotriveau idealului comunist, putem distinge mai multe categorii: (1) creștinii practicanți înainte și în timpul detenției, ceea ce în fapt le-a adus condamnarea; (2) creștinii formali, dintre care unii au cunoscut în închisoare valoarea trăirii creștine și au urmat calea desăvârșirii; (3) necreștinii și creștinii apostatați, dintre care unii, impresionați de viața și dragostea creștinilor practicanți, au început să practice fervent credința în Iisus Hristos. Tortionarii își alegeau ușor informatorii dintre cei necredincioși, deoarece puterea acestora de rezistență în fața torturii era mult scăzută. Pe deținuți, deznădejdea și condițiile precare de existență din închisoare, îi decimau sufletește și trupește¹⁰. Prin trăirea intensă a credinței și prin căutarea continuă de a fi cu și în Iisus Hristos, deținuții evadau în transcendent, iar suferința se transforma în bucurie, simțind cu adevărat libertatea. Potrivit Sfântului Apostol Pavel, „credința este încredințarea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute” (Evrei 11,1).

Credința este o legătură mai presus de fire a omului cu Dumnezeu și îl mută pe om din lumea aceasta trecătoare în lumea cea veșnică. Prin credință, omul Îi permite lui Dumnezeu să lucreze în și pentru el. Definiția credinței date de Sfântul Apostol Pavel se verifică cu ușurință la mărturisitorii lui Hristos din temnițele comuniste din România. Aceștia au privit către făgăduințele cerești, către bogăția cea nevăzută și le-au dorit cu dor nespus, fapt pentru care și-au asumat suferința și tortura ca un drum împreună cu Hristos pe Muntele Golgota, pentru a gusta apoi lumina Învierii. Credința a fost pentru acești prizonieri singurul stâlp de sprijin care i-a întărit în luptă și i-a ajutat să nu se teamă de lanțuri și de palmuiri.

Această încercare dureroasă prin care au trecut mărturisitorii veacului XX s-a dovedit a fi pentru ei prilej de mântuire, căci „chiar dacă, în fața oamenilor, ei au îndurat suferințe, nădejdea lor este plină de nemurire și fiind pedepsiți cu puțin, mare răsplată vor primi, căci Dumnezeu i-a pus la încercare și i-a găsit vrednici de El. Ca pe aur în topitoare, așa i-a lămurit, și ca pe o jertfă de ardere întregă i-a primit” (Înțelepciunea lui Solomon 3, 4-6). Iar aceștia, asemenea martirilor primelor secole creștine, aveau convingerea că suferința fizică și morală prin care treceau era drumul lor spre mântuire. Această prigoană dusă de partizanii comuniști împotriva credinței a fost îngăduită de Dumnezeu pentru a oferi neamului românesc șansa de a străluci în lumina sfințeniei, de a se deștepta din somnul indiferenței demonice pentru a lupta în prima linie în oastea lui Dumnezeu cu armele credinței împotriva acelor ce doreauuciderea lui Dumnezeu din sufletul românesc. În acest sens, Părintele

⁹ Dumitru Bacu, *Pitești. Centru de reeducare studențească*, ed. IV-a, Editura Christiana, București, 2011, p. 32.

¹⁰ Cartea-document de memorii a lui Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos* prezintă doar într-o mică parte iadul pervertirii sufletelor. Cei care au trăit reeducarea „în stare de libertate” nu pot înțelege teroarea reeducării din temnițele deținuților politici.

Arsenie Papacioc, unul dintre mărturisitorii cunoscători ai regimului de exterminare oferit de închisoarea Aiudului, afirmă: „Marea greșeală a oamenilor în lume este că nu suportă suferința și nu înțeleg că este singura acțiune, singura preocupare, singura trăire împotriva a tot ce este rău de sub patronarea diavolului. Cine fuge de prigoană, fuge de Dumnezeu, spune Sfântul Teodor Studitul. Biserica are nevoie de prigoane, pentru că te trezesc, te țin prezent și e luptă”¹¹. Suferința prin care a trecut poporul român a fost darul lui Dumnezeu pentru a-l înălța, pentru a-l arăta biruitor în fața celor ce i-au dorit ștergerea identității creștine. Umilința, batjocura, chinul continuu și sistematic menit să distrugă ființa umană, suportate în numele dreptății și al adevărului creștin au transformat învinșii, așa cum păreau pentru lume, în eroi cerești, în adevărați biruitori.

Puterea de a răbda în suferință a martirilor pentru Hristos din timpul comunismului izvora din puterea Crucii. Așa cum Mântuitorul Iisus Hristos îmbrățișează crucea din dragoste pentru om, biruind păcatul și moartea, tot astfel, martirii acceptă suferința cu dragoste temnița pentru a birui, prin harul lui Dumnezeu, dușmanii credinței. Răbdarea lor era darul lui Dumnezeu care se revărsa din abundență asupra celor care și-au asumat crucea martiriului pentru marele Adevăr, pentru Iisus Hristos, dar și pentru neam. Din acest motiv, acești condamnați pe nedrept la temniță grea și muncă silnică pentru mulți ani vorbesc de multe ori de bucuria în suferință. Părintele Dimitrie Bejan, un alt martir al secolului XX, mărturisește despre anii chinuitori din temnițele comuniste: „Suferințele de acolo au transformat iadul în bucurie! A fost crucea bucuriei! Cine primește suferința ca din mâna lui Dumnezeu, crucea vieții se transformă în bucurie. Bucuria mântuirii! Simți o bucurie, mai ales când suferi pe nedrept”¹².

Mântuitorul Iisus Hristos strigă peste veacuri către cei aflați în suferință în numele credinței și al adevărului: „Fericii cei prigoniți pentru dreptate, că a lor este împărăția cerurilor. Fericii veți fi voi când vă vor ocări și vă vor prigoni și vor zice tot cuvântul rău împotriva voastră, mințind din pricina Mea. Bucurați-vă și vă veseliți, că plata voastră multă este în ceruri” (Matei 5, 10-12). Această sentință ne proorocește că persecuțiile împotriva dreptilor mărturisitori sunt prilej de bucurie pentru aceștia, tocmai pentru răsplata cerească ce-i așteaptă, acea cunună a sfințeniei ce s-a arătat prin înger și primilor martiri ai creștinismului.

Unii dintre deținuții politici ai comunismului au pregustat dulceața și pacea Împărăției cerești. Unii, dintre deținuți, au ajuns la devârșire, chiar până la a-i ierta și iubi pe torționari. Spre exemplu, părintele Gherasim Iscu, în care strălucea harul lui Dumnezeu, „înainte de a părăsi această lume, a făcut un gest care le-a arătat celor prezenți măsura sfințeniei sale. Acel deținut, Vasilescu, torționarul de la Poarta Albă, ajunsese și el la Târgu Ocna cu plămâni mâncați de cavernele tuberculozei. În 25 decembrie 1951 părintele Iscu a cerut să fie ridicat din pat și dus la căpătâiul lui Vasilescu aflat în aceeași cameră. Cu cea mai mare dragoste creștină i-a spălat fața, l-a sărutat și i-a dăruit iertarea păcatelor. Vasilescu s-a spovedit victimei sale de la canal și, cu lacrimile șiroind, primindu-L pe Hristos în trup și în suflet, a căpătat liniștea de care avea nevoie. Părintele a fost așezat apoi în pat și, la rugămintea sa, au fost citite rugăciunile, apoi a plecat la Domnul auzind cântări îngerești”¹³.

¹¹ Arhim. Arsenie Papacioc, *Veșnicia ascunsă într-o clipă*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2014, p. 55.

¹² Pr. Dimitrie Bejan, *Bucuriile suferinței – Viața unui preot martir*, Editura Sihăstria, Hârlău-Iași, 2002, p. 43.

¹³ Fabian Seiche, *Martiri și mărturisitori români din secolul XX. Închisorile comuniste din România*, Editura Agaton Făgăraș, 2010, p. 302.

2. CELULA – BISERICĂ ȘI RAI

Prin credința în Dumnezeu și dragostea față de El, răutatea celor supuși ateismului comunist n-au putut vătăma sufletele acestor martiri, întrucât ei s-au desprins deasupra mediului ticălos, trăind în cer, și, totodată, au coborât Cerul în spațiul întunecat al temniței. Dacă pentru lumea care-i condamnă pe aceștia închisoarea părea un loc îngust, murdar, sufocant, pentru mărturisitori celula se lărgea și devenea un spațiu al prezenței dumnezeiești, un cer infinit în care se regăseau în fața lui Dumnezeu. „La noi în celulă e raiul lui Dumnezeu”¹⁴, mărturisește părintele Dimitrie Bejan.

Mărturiile prigonizilor pentru credință vorbesc despre rugăciunea curată din timpul detenției. Suferințele, lipsurile, umilința îi apropia de Dumnezeu în rugăciunea smerită. Rugăciunea plină de nădejde în harul lui Dumnezeu transfigura chipul celui osândit la chinuri peste propria putere: înfometare, mizerie, bătaii cumplite. Astfel, deținutul privea cu liniște și pace tot ceea ce se întâmpla cu el, mulțumindu-I lui Dumnezeu, asemenea unui Iov în mijlocul gunoiului, pentru că putea suferi toate acestea spre slava Lui, fiind și el asemenea lui Hristos pe lemnul crucii. Despre rugăciunea trăită în temnițele comuniste, părintele Sofian Boghiu mărturisește: „În închisori eram așa de bine păziți, așa de constrânși, că nu ne puteam gândi decât la Dumnezeu... De obicei, omul se roagă cu putere când este în necazuri. Și închisorile erau cu adevărat niște mari necazuri... Rugăciunile celor din închisori erau primite de Dumnezeu; cu toată mizeria, cu toată răutatea comandată împotriva sărmanilor deținuți, aveau toți o seninătate și o bucurie care nu se putea să vină decât de sus, de la Dumnezeu. Rugăciunile celor din închisori erau niște rugăciuni asemănătoare cu ale Sfinților Părinți din pustiu sau a atâtor martiri arși pe rug, care, arzând focul sub ei, erau veseli și mulțumeau lui Dumnezeu pentru această jertfă pe care o aduceau Sfinției Sale”¹⁵. Rugăciunea smerită prin care ei se apropiau de Dumnezeu, nu doar le aducea bucurie, ci îi ajuta să se curețe de păcate, întrucât simțământul păcătoșeniei devenea acut în prezența Cerului, iar izvor de lacrimi se revărsa spălând toată murdăria păcatului.

Tânărul Valeriu Gafencu, unul dintre acei deținuți politici pentru care închisoarea a reprezentat șansa transfigurării sale spirituale și a cunoașterii lui Dumnezeu, mărturisește într-una dintre scrisorile sale: „am avut momente în viața mea de închisoare când am plâns cu lacrimi nestăvilite, dându-mi seama de nimicnicia firii mele omenești, de slava lui Dumnezeu, de iubire. În aceste lacrimi am găsit cea mai mare fericire trăită de mine vreodată”¹⁶. În rugăciunea curată, deținuții au găsit darul cel mai important al lui Dumnezeu—iubirea, și în lumina acestuia au învățat să iubească întreaga lume, inclusiv pe cei care îi prigoneau și le erau călăi. Observăm din nou la acești noi martiri ai neamului românesc gesturile pline de iubire ale Mântuitorului Iisus Hristos, Care n-a cerut pentru cei ce-L răstigneau răzburarea, ci iertarea lor. „Mă rugam permanent lui Dumnezeu și îi iubeam pe toți”, ne spune părintele Dimitrie Bejan, iar în alt loc declară într-un interviu: „Mă rog pentru ei ca Dumnezeu să nu le socotească păcatul acesta!”, referindu-se nu doar la torționari, ci și la informatorii Securității¹⁷.

¹⁴ Pr. Dimitrie Bejan, *Bucuriile...*, p. 89.

¹⁵ Pr. Mihai Andrei Aldea, „O arătare minunată a Părintelui Sofian de la Antim” în *Din temnițe spre sinaxare*, Danion Vasile, ed. a III-a, Editura Areopag, București, 2013, p. 106.

¹⁶ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, ed. a II-a, Editura Bonifaciu, București, 2012, p. 132.

¹⁷ Pr. Dimitrie Bejan, *Bucuriile...*, pp. 94, 141.

Închisoarea a devenit prin prezența preoților arestați¹⁸ și Biserică luminoasă, în ciuda mizeriei, întunericului și a obstacolelor Securității. Nu de puține ori, închisoarea devenea un spațiu liturgic, unde, șoptit, murmurat, preoții săvârșeau Sfânta Liturghie în prezența deținuților. Despre aceasta părintele Arsenie Papacioc povestește: „În fiecare zi repetam momentele Sfintei Liturghii. Aveam o bărdică cu apă și 300 de grame de pâine de orz. Consideram bărdica drept potir și treceam prin toate momentele Sfintei Liturghii. Pe urmă împărțeam pâinea aceea la deținuți și le spuneam: «Nu pot să vă spun că este Sfânta Împărtășanie, fiindcă sunt destule elemente lipsă, dar că este mai mult decât anafora, pot spune!»¹⁹. Erau săvârșite și alte Sfinte Taine ale Bisericii, precum spovedania sau botezul. Mulți deținuți, în fața iminenței morții și conștienți de starea lor păcătoasă, cereau de multe ori preoților să îi spovedească. Cum nu toți se aflau în aceeași celulă cu un preot, taina mărturisirii păcatelor se realiza cu ajutorul codului Morse, bătut în țevile celulelor. În ceea ce privește botezul ortodox pentru deținuții de alte credințe, acesta era săvârșit în ascuns, cu multă grijă, așa cum mărturisește părintele Nicolae Steinhardt „din apă viermănoasă și din duh rapid”²⁰. Cu toate acestea, bucuria ortodoxiei inunda întreaga ființă a omului nou, luminat, dăruindu-i acestuia darul iubirii și al iertării în acel spațiu auster. Același părinte, descriindu-ne starea sa de după botez, mărturisește: „Asupra mea se zoresc clipă de clipă tot mai dese asalturi ale fericirii. S-ar zice că de fiecare dată asediatorii urcă mai sus și lovesc mai cu poftă, cu precizie. Va să zică este adevărat: este adevărat că botezul este o sfântă taină, că există sfintele taine. Altminteri fericirea aceasta care mă împresoară, mă cuprinde, mă îmbracă, mă învinge n-ar putea fi atât de neînchipuit de minunată și deplină. Totodată o resemnare, senzația că aș putea face orice, imboldul de a ierta pe oricine, un zâmbet îngăduitor care se împrăștie pretutindeni, nu localizat pe buze. Un simțământ de siguranță deplină”²¹. Pe lângă viața liturgică ascunsă, rugăciunea zilnică, deținuții purtau discuții pe teme religioase, isihaste, filosofice, literare, științifice, etc., atât cât le era permis de ochiul vigilent al gardianului. Recitau din Sfintele Evanghelii pe care unii le știau pe de rost sau încercau să memoreze poezii, cele mai multe creații ale poezilor veterani ai închisorilor: Nichifor Crainic²², Radu Gyr²³ și alții²⁴. Totodată încercau să învețe limbi străine sau să-și îmbogățească cunoștințele, folosind scrisul cu acul pe pereți, pe câte o bucată de săpun, pe centuri sau codul Morse, pentru a facilita comunicarea între celule. Aceste preocupări variate ale deținuților erau necesare, deoarece inactivitatea forțată era la fel de înspăimântătoare ca și munca forțată. Comuniunea deținuților politici în dragostea față de celălalt și față de Dumnezeu înfățișează Biserica cea una, nezdruncinată de atacurile vrăjmașilor. Prin aceasta ei au dobândit libertatea cea adevărată în harul lui Dumnezeu, deși lanțurile erau strânse tot mai mult. Iar în această libertate, trăiau fericirea, acea răsplată făgăduită de Mântuitorul Iisus

¹⁸ O carte cu informații succinte privitoare la peste 1000 de preoți trecuți prin temnițe în perioada terorii comuniste este lucrarea lui Vasile Manea, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*, ed. a III-a, tipărită la editura Reîntregirea, din Alba Iulia, în 2004. De bună seamă că lista nu este definitivă.

¹⁹ Arhim. Arsenie Papacioc, *Veșnicia...*, p. 57.

²⁰ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Mănăstirea Rohia, Rohia, 2005, p. 91.

²¹ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul...*, p. 92.

²² Primele două volume de poezii, editate în 1990, sub semnătura lui Nichifor Crainic, au apărut prin strădania celor de la editura Roza vînturilor. Titlurile volumelor sunt: *Poezii alese 1914-1944, în selecția autorului și Șoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*.

²³ Un volum de poezii din închisoare, îngrijit de Simona Popa, fiica poetului Radu Gyr, a fost tipărit la editura Marineasa, la Timișoara, în anul 1992. Titlul volumului este *Sângele temniței*Balade*.

²⁴ Un volum consistent de poezii, cu 71 de autori, a fost publicat în 2010, la Mănăstirea Petru Vodă, cu titlul: *Poezii după gratii*.

Hristos în predica de pe munte către cei ce vor răbda prigoana, ocară, defăimarea în numele Său. „Sunt fericit, căci dacă-mi este îngrădită libertatea fizică prin legile omenești, în schimb mi s-a dăruit libertatea sufletească prin taina iubirii și această libertate sufletească este bunul cel mai de preț pe care l-aș fi putut câștiga în lumea aceasta plină de deșertăciuni. Numai în măsura în care slujim lui Dumnezeu slujim la salvarea neamului, la reînnoirea lui sufletească”²⁵, spunea Valeriu Gafencu.

CONCLUZII

Deținuții politici și-au asumat jertfa în numele Adevărului, arătându-se prin aceasta următori ai Domnului Iisus Hristos și ai martirilor primelor veacuri creștine. Acești martiri contemporani au supraviețuit în arena leilor comuniști datorită credinței lor nestrămutate în Dumnezeu, Cel Care le-a dăruit puterea de a răbda toate. Cu toate că liderii comuniști și următorii acestora au încercat îndeosebi prin forță să înlăture credința în Dumnezeu cel veșnic și iubitor, n-au reușit decât să dăruiască poporului român sfinți martiri, care strălucesc în chip minunat în Împărăția lui Dumnezeu. Prin jertfa acestora, vrăjmașii credinței au fost învinși, iar lumina biruinței strălucește deasupra Bisericii Ortodoxe Române, care astăzi îi cinstește ca eroi ce nu și-au vândut sufletul în fața comuniștilor ateï. Credința a fost pentru deținuții politici, condamnați ca „dușmani ai poporului”, arma cea mai puternică în fața răutății tortionarilor. Primind suferința ca drum al Golgotei împreună cu Iisus Hristos, au transformat iadul temniței în Rai, chinul în bucurie, înfometarea în desfătare din harul lui Dumnezeu, frigul în căldură dumnezeiască, izolarea în comuniune bisericească, ura în dragoste și iertare. Martirii secolului XX reprezintă pentru noi, cei de azi, repere de statornicie în credință și în dragoste față de neam. Ancorarea în Dumnezeu a fost atunci singura soluție viabilă și rămâne și astăzi pentru a ne salva identitatea unității noastre ființiale ca persoane și ca neam.

BIBLIOGRAFIE

- [1] *** *Poeți după gratii*, Mănăstirea Petru Vodă, 2010
- [2] Bacu, Dumitru, *Pitești. Centru de reeducare studențească*, ed. a IV-a, Editura Christiana, București, 2011
- [3] *Din temnițe spre sinaxare*, vol. coord. de Danion Vasile, ed. a III-a, Editura Areopag, București, 2013
- [4] Bejan, Pr. Dimitrie, *Bucuriile suferinței – Viața unui preot martir*, Hârlău – Iași, 2002
- [5] Codrescu, Răzvan, *Cartea mărturisitorilor. Pentru o istorie a învrednicirii românești*, Editura Rost, 2014
- [6] Crainic, Nichifor, *Poezii alese 1914-1944, în selecția autorului și Șoim peste prăpastie. Versuri inedite create în temnițele Aiudului*, Editura Roza vînturilor, București, 1990
- [7] Gyr, Radu, *Sângele temniței*Balade*, Editura Marineasa, Timișoara, 1992
- [8] Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 2013
- [9] Ianolide, Ioan, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, ed. a II-a, Editura Bonifaciu, București, 2012
- [10] Manea, Vasile, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*, ed. a III-a, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2004
- [11] Marin, Matei, *Fericiți cei prigoniți. Martiri ai temnițelor românești*, Editura Bonifaciu, București, 2008
- [12] Papacioc, Arhim. Arsenie, *Veșnicia ascunsă într-o clipă*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2014
- [13] Păiușan, Cristina, Ciuceanu, Radu, *Biserica Ortodoxă română sub regimul comunist. 1945-1958*, vol. I, Academia Română, Institutul Național pentru studiul totalitarismului, București, 2001
- [14] Rădulescu, Mihai, *Rugul aprins. Duhovnicia ortodoxiei, sub lespezi, în gherlele comuniste*, Editura Ramida, București, 1993
- [15] Seiche, Fabian, *Martiri și mărturisitori români din secolul XX. Închisorile comuniste din România*, Editura Agaton Făgăraș, 2010
- [16] Steinhardt, Nicolae, *Jurnalul fericii*, Editura Mănăstirea Rohia, Rohia, 2005
- [17] *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România – Raport final*, București, 2006, http://old.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf

²⁵ Ioan Ianolide, *Întoarcerea...*, p. 135.

CONSIDERAȚII DESPRE REFORMA LITURGICĂ ROMÂNEASCĂ DIN SEC. AL XVII-LEA: MOLITFELNICUL DE LA BĂLGRAD *

- CONSIDERATIONS ON THE ROMANIAN LITURGICAL REFORM
IN THE 17th CENTURY: THE EUCHOLOGION OF BĂLGRAD -

Dr. Mihail K. QARAMAH,

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

ROMÂNIA,

Email: mihailqaramah@gmail.com

ABSTRACT

This paper discusses the place of the Romanian Euchologion printed in 1689 at Bălgrad (today Alba Iulia, Romania) in the liturgical reform of the Orthodox Church of Transylvania during the 17th c. The author aims to establish that the apparition of the Euchologion of Bălgrad was not only the product of Calvinist Reformation, which insisted on the translation of the liturgical orthodox texts into the vernacular language, but also the result of the liturgical reform undergone by the Orthodox Church of Wallachia. After a summary presentation of the context of liturgical reform in the Romanian Church during the 17th century, the author offers a brief comparison of the contents of the Euchologion of Bălgrad and the Slavonic Trebnik printed at Câmpulung (Wallachia) in 1635, which inaugurated the domination of the Ruthenian liturgical practice in the Church of Wallachia, as an effect of the church reform supported by Metropolitan Peter Mohyla of Kiev. The comparison led to the conclusion that the former was mostly a Romanian translation of the latter, with some adaptations, which reflect either local usages or changes caused by the dynamic of the liturgical practice. The apparition of the Euchologion of Bălgrad aimed the correction and standardization of the byzantine-slavic rite in Transylvania and the initiation of the faithful through the translation of euchological texts into the vernacular. Its large circulation through manuscript copies until the 19th century demonstrates the value of this book in the liturgical life of the Romanian Orthodox Church of Transylvania.

Keywords: Trebnik/Molitifelnic/Prayer-book; Romanian orthodox liturgy; Peter Mohyla; byzantine-slavic rite;

INTRODUCERE

Dintre Molitifelnicele românești tipărite în cursul veacului al XVII-lea, cel de la Bălgrad (= *BLG*), ce a văzut lumina tiparului în anul 1689, s-a bucurat, probabil, în ultimele decenii, de cea mai mare atenție a cercetătorilor. Acest fapt s-a datorat interesului deosebit oferit acestei tipărituri de liturgistul D. Vanca, care a întreprins o cercetare sistematică a

* Această lucrare reprezintă versiunea finală a referatului cu același titlu, susținut în cadrul Sesiunii științifice anuale dedicate Zilei Naționale a României, „Unitate, continuitate și independență în istoria poporului român. 103 ani de la Marea Unire (1918-2021), Secțiunea „Museikon”, organizată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, în perioada 25-26 noiembrie 2021.

conținutului *BLG*, concretizată într-o serie consistentă de studii și articole¹. Totodată, ca urmare a muncii unui colectiv format din A. Dumitran, A. M. Gherman și D. Vanca, în anul 2009, apare o reeditare a *BLG*, împreună cu textul transliterat și cu un studiu introductiv tripartit: istoric, filologic și teologic². Cu toate acestea, din cercetările anterioare lipsește analiza comparată a conținutului *BLG* cu tipăriturile și manuscrisele slavone și bilingve din spațiul românesc³, încât unele dintre concluziile respectivelor cercetări trebuie tratate cu prudență. Astfel, rămân anumite întrebări ce necesită răspunsuri amănunțite. Scopul acestei lucrări este de a răspunde, pe cât este posibil în stadiul actual al cercetării, următoarelor întrebări: (1) care sunt modelele evhologice aflate la baza editării *BLG*? și (2) care este însemnătatea *BLG* în procesul reformei liturgice românești din secolul al XVII-lea?

1. NECESITATEA REFORMEI LITURGICE ÎN BISERICA ORTODOXĂ DIN TRANSILVANIA, ÎN SEC. AL XVII-LEA

În secolele XVI-XVII practica liturgică în Transilvania era caracterizată de diversitatea formularelor întrebuințate. Influențele sud-slave veneau cu preponderență din Țara Românească, unde, în anul 1545, se tipărise Molitfelnicul de la Târgoviște⁴, cel mai probabil o copie după Molitfelnicul de la Gorazde din anul 1523⁵, exponent așadar al

¹ De pildă: Dumitru A. Vanca, „Sfîntirea cea mică a apei» în secolul XVII în Transilvania. Considerații pe marginea Molitfelnicului de la Bălgrad 1689”, *«Annales Universitatis Apulensis» Series theologica* 2/2002, pp. 97-122; „Rânduiala tainei «Sfîntului Maslu» în secolul XVII în Transilvania. Considerații pe marginea Molitfelnicului de la Bălgrad 1689”, *«Annales Universitatis Apulensis» Series theologica* 4/2004, p. 82-124; „O practică liturgică evitată și uitată: Rânduiala la ieșirea cu greu a sufletului. Considerații pe marginea unui text din sec. XVII – Molitfelnicul de la Bălgrad 1689”, în *Sensul vieții, al suferinței și al morții. Simpozion Internațional. Alba Iulia, 29 februarie-2 martie 2008*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, pp. 546-566; „Cultul Bisericii Ortodoxe din Transilvania la sfârșitul sec. XVII, reflectat în Molitfelnicul de la Bălgrad, 1689”, *Altarul Reîntregirii* 3/2009, pp. 129-156; „Rânduiala Cununiei în Molitfelnicul românesc din secolul XVII”, *Altarul Reîntregirii* 3/2010, pp. 63-84; „The Order of Funeral Services in the Romanian Orthodox Church at the End of the 17th and Beginning of the 18th Century, Reflected into the first Romanian Printed Books”, în M. Rotar, A. Teodorescu (eds.) *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2011, pp. 57-68; „Tainele de restaurare în Biserica Ortodoxă după Molitfelnicul lui Ioan Zoba din Vinț (1689)”, în I. Tulcan et alii (eds.), *Taina Sfîntului Maslu. Implicații eclesial-liturgice și terapeutice-pastorale. Simpozion Național de Teologie Liturgică, Arad, 27-28 martie*, Edit. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2012, pp. 155-177; „Spovedania: marile etape istorice”, în Viorel Sava, Lucian Petroaia (eds.), *Vocație, slujire, jertfelnicie: cinstire și recunoștință părintelui prof. Nicolae D. Necula la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Edit. Basilica, București, 2014, pp. 699-720. O parte din aceste lucrări au fost ulterior re-tipărite în Dumitru A. Vanca, *Paradigme liturgice în sec. 17. Ioan Zoba din Vinț și evoluția liturghiei românești*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2016.

² Ana Dumitran, Alin-Mihai Gherman, Dumitru A. Vanca (eds.), *Molitfelnic. Bălgrad. 1689-2009*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009.

³ Am încercat să umplu o parte din această lacună în teza mea de doctorat: Mihail K. Qaramah, *O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfîntelor Taine (sec. XVI-XVII)*, Teză de doctorat [nepublicată], Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2021.

⁴ Pentru acest Molitfelnic a se vedea Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, tomul I, Atelierele Grafice „Socec & Co.”, București, 1903, pp. 23-29; cuprinsul Molitfelnicului este redat la pp. 27-29 este incomplet.

⁵ Un exemplar aproape complet al ediției Molitfelnicului de la Gorazde se păstrează la Biblioteca Sfîntului Sinod din București (a se vedea Policarp Chițulescu, *Cartea slavă din Biblioteca Sfîntului Sinod – secolele XVI-XVIII*, Edit. Dynasty Books Proeditură și Tipografie, București, 2020, pp. 34-38; cuprinsul Molitfelnicului la pp. 35-36).

tradiției sârbești. Ms. transilvan *Mitr. Sib.* 7 (sec. XVI)⁶ urmează, de pildă, pentru o parte din rânduielele cuprinse într-însul, formularelor incluse în Molitfelnicul târgoviștean; totodată, ms. *BAR sl.* 497 (sec. XVI), copiat în Banat⁷ și ms. *BAR sl.* 727 (a. 1669)⁸ pot fi incluse în categoria Molitfelnicelor de tip „sud-slav”. Concomitent, circulau în bisericile transilvane și formulare est-slave, mai exact rutene, ce se înmulțesc din secolul al XVII-lea; amintim, de exemplu, mss. *BAR Cj. sl.* 6/a (sec. XVI)⁹, *Iași BCU I-27* (sec. XVII)¹⁰, *BAR rom.* 5910 (a. 1673, Bihor)¹¹, *Mitr. Sib.* 18 (a. 1675)¹², *BAR rom.* 5636 (a. 1676)¹³ etc., ultimele trei fiind copiate în limba română.

Tipărirea cărților liturgice în limba română începe în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sub patronajul Reformei protestante, protagonistul fiind diaconul Coresi¹⁴; astfel, în anul 1561 apare *Tetraevanghelul* românesc, în 1563 – *Apostolul*, în 1567 – *Tâlcul Evangheliilor și Molitfelnicul*¹⁵, iar în 1570 – *Psaltirea și Liturghierul*. Tipărit ca o anexă la așa-numita *Cazanie I*, cum mai este cunoscut *Tâlcul Evangheliilor*, „molitfelnicul” lui Coresi este, de fapt, o traducere prescurtată după *Agenda* tipărită în maghiară de Gáspár Heltai la Cluj, în două ediții (1551 și 1559)¹⁶. Deși ritualurile descrise (Molitvele, Botezul, Cununia, Cuminecătura, Tipicul liturghiei, Vecernia, Slujba de dimineață, Cântece din psalmi și Evanghelie, Petrecătura morților) nu au nimic de a face cu ritul bizantino-slav¹⁷, presupusul „molitfelnic” fiind un instrument de propagandă calvină, destinat românilor convertiți la Reformă, totuși, această tipăritură a afectat într-o anumită măsură practica liturgică a românilor ortodocși. Astfel, influențe rituale ale „molitfelnicului” lui Coresi pot fi resimțite în cadrul ritualului cununiei din așa-zisul Molitfelnic de la Ighel, copiat de popa Mihai (sec. XVII)¹⁸ și din două mss. copiate de popa Ursu din Cotigleat: *BAR rom.* 4641 (a.

⁶ Pentru mai multe detalii a se vedea: Pavel Cherescu, „Molitfelnicile manuscrise din Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului. Studiu istorico-liturgic”, *Revista Teologică* 4/1992, pp. 21-22.

⁷ Petre P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Edit. Academiei Române, București, 2003, pp. 329-330.

⁸ Petre P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. III/1, Edit. Academiei Române, București, 2018, pp. 166-167.

⁹ Pentru mai multe detalii a se vedea Anca Libidov, *Manuscrisele slavone de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Studiu monografic și antologie de texte*, Edit. Etnologică, București, 2020, pp. 63-65.

¹⁰ Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România*, vol. I: *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, Universitatea din București, București, 1980, pp. 23-24.

¹¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, B.A.R. 4414 – 5920, vol. IV, Edit. Științifică, București, 1992, pp. 429-430.

¹² Pentru mai multe detalii a se vedea: Liviu Streza „Trei manuscrise liturgice românești din sec. XVII-XVIII”, *Studii Teologice* 1/1986, pp. 119-121; Laurențiu Streza, „Rânduiala Tainei Sfântului Maslu, după manuscrise liturgice din Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului”, *Ortodoxia* 4/2012, pp. 14-15.

¹³ Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, p. 358.

¹⁴ Pentru un studiu recent privind activitatea diaconului Coresi în contextul propagandei protestante în Transilvania a se vedea Ion Croitoru, „Deacon Coresi (c. 1510 - c. 1583) and his activity as a printer in the context of the 16th century protestant propaganda”, *Icoana Credinței* 14/2021, pp. 37-75.

¹⁵ Pentru ediția critică a se vedea Vladimir Drimba (ed.), *Coresi, Tâlcul Evangheliilor și Molitevnicele rumânesc*, Edit. Academiei, București, 1998.

¹⁶ E. Dăianu, „Un Molitvenic calvinesc pentru români”, *Răvașul* 6/1908, pp. 168-181.

¹⁷ A se vedea Vanca, *Paradigme liturgice*, pp. 84-87.

¹⁸ Ioan Turcu, „Popa Mihai, un interesant copist din secolul al XVII-lea”, *Biserica Ortodoxă Română* 11-12/1973, pp. 1268-1289.

1676)¹⁹ și *BAR rom. 4151* (ante 1692)²⁰, precum și în cadrul ritului botezului din acest ultim document. Chiar dacă cei doi copişti au încercat să prelucreze o parte din rituri, inserând elemente specifice formularelor bizantino-slave, fondul eterodox nu poate fi contestat. Și celelalte rituri cuprinse în mss. *BAR rom. 4641* și *BAR rom. 4151* conțin influențe eterodoxe sau erori rituale ce sugerează, în primul rând, slaba pregătire a clerului, incapabil de a distinge formularele ortodoxe de cele corupte, și, în al doilea rând, lipsa de uniformitate liturgică în epocă. Chiar și în mss. al căror conținut evhologic poate fi considerat, în general, acceptabil din punctul de vedere al redactării specifice ritului bizantino-slav, pot fi întâlnite influențe confesionale; de pildă, în ms. *BAR rom. 4216* (a. 1688)²¹ aflăm o formulă baptismală declarativă, necorespunzătoare practicii ortodoxe, precum și prevederea săvârșirii „botezului” prin turnare²². De asemenea, atât în acest ms., cât și în altul anterior lui, *BAR rom. 5636*, Rânduiala Încununării mirilor debutează cu prevederea obținerii consimțământului mirilor²³. Aceste rituri hibride au fost deci în uz cel puțin în anumite locuri din Transilvania, în contextul Reformei protestante. Probabil, disponibilitatea unor asemenea formulare în limba română a reprezentat o atracție pentru clericii care nu înțelegeau mare parte din textele evhologice slavone²⁴, fapt facilitat și de pregătirea liturgică precară a acestora. Astfel, era necesară implementarea unei lucrări de revizuire și sistematizare a cărților liturgice, precum și o traducere unitară a textelor evhologice.

2. REFORMA LITURGICĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA: MOLITFELNICELE DE LA CÂMPULUNG ȘI IAȘI

Care era situația în celelalte două Principate românești? În Țara Românească, abia după 90 de ani de la tipărirea Molitfelnicul sârbesc la Târgoviște, se tipărește în anul 1635 un nou Molitfelnic la Câmpulung (= *CL*). Această carte de cult, comandată de domnitorul muntean Matei Basarab, este prima tipăritură din secolul al XVII-lea realizată în Țara Românească²⁵. Lipsa îndelungată a activității tipografice în domeniul cărților liturgice este explicată chiar de Matei Basarab în prefața *CL*, prin evocarea „deselor năvăliri și împresurări ale diferitelor popoare, ale necredincioșilor și chiar ale unor credincioși, în diferite vremuri

¹⁹ Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, p. 41.

²⁰ Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, pp. 352-354.

²¹ Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, p. 380.

²² „Să-l ție nănașul cu mânele pre supt siori cu picioarele stea în albie cu fața spre apus. Popa toarne apă pre capu-i zicând: «Eu sluga lui Dumnedzău botezu pre tine robul lui Dumnedzău Imerek în numele Tatălui și a Fiiului și a Duhului sfânt amin». Întorcă pruncul cu fața spre răsărit și zică nănașul după popa: «Botează să fiin[ul] mieu Imerek în numele Tatălui amin». Toarne apă popa pre capul pruncului, zică «Și a Fiiului amin». Iară toarne apă zică: «Și a Duhului sfânt amin». Popa iară toarne apă pre pruncul și speale pre tot trupul”.

²³ Mihail K. Qaramah, „The Rites of Betrothal, Coronation and Digamia, according to the Slavo-Romanian Euchologia (16th -17th century)”, *International Journal of Orthodox Theology* 11.3/2020, p. 159.

²⁴ Antonio Possevino (Transilvania, a. 1583), referindu-se la preoții români, spunea că „ei slujesc liturghia în limba rasciană sau sîrbă, în care spun că a tradus-o Sfîntul Ieronim. Și preoții lor care se numesc popi (...) nu înțeleg nici măcar ceea ce citesc, deoarece de cum au abia cunoștința buchelor, sînt ridicați la preoție” (Maria Holban *et alii*, *Călători străini în Țările Române*, vol. II, Edit. Științifică și Enciclopedică/Edit. Academiei Române, București, 1968, p. 567).

prin dreapta îngăduință a lui Dumnezeu, conduse spre pedeapsa noastră, și aceștia necruțând pe lângă celelalte toate, s'a întâmplat să fie și prădarea sfințelor biserici"²⁶, fapt care a făcut imposibilă întemeierea unei tipografii în Țara Românească. În acest context, Matei Basarab, dorind să astâmpere „foamea și setea” de „hrană și adăpare sufletească” a Valahiei, încearcă să convoace meșteri tipografi străini, printre care se numără și franciscanul de origine croată Rafail Levaković, care revizuiise pentru tipar o serie de cărți liturgice în limba slavonă, pentru uzul slavilor de sud, însă acesta ajunge în Principat abia în anul 1638²⁷. Între timp, un răspuns pozitiv la apelul domnitorului vine din partea lui Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, care trimite în Țara Românească o tiparniță cu cinci seturi de litere și o echipă pricepută de tipografi, condusă de Timotei Alexandrović Verbički²⁸. Stabilind sediul noii tipografii la mănăstirea Adormirii Maicii Domnului din Câmpulung, domnitorul poruncește întâi tipărirea unui Molitfelnic, „fiind [cartea] cea mai de trebuință cercetării bisericești”²⁹.

Prin tipărirea acestui *Trebnic* slav, de redacție ucraineană cu elemente medio-bulgare³⁰, domnitorul Matei Basarab a dorit să se înfățișeze ca un ocrotitor al Bisericii Ortodoxe din Balcani și al tradiției liturgice slave, *CL* având nu doar o destinație internă, ci și una ce depășea hotarele Principatului nord-dunărean: „Am poruncit să se dea la lumină după sfatul și învoirea obștească a tuturor celor cari cu noi au conglăsuț în adâncă înțelegere a acestei limbi și a credinței ... fie Moldovlahi și Ungrovlahi, Ruși, Sârbi sau Bulgari”³¹.

Valoarea deosebită a *CL* constă în schimbarea pe care o aduce practicii liturgice din Biserica Ungrovlahiei în secolul al XVII-lea. T. Grosu are dreptate când denumește *CL* „un *Molitfelnic mixt*, care reunea două tradiții liturgice”, însă nu aduce și argumente liturgice în sprijinul afirmației sale³². Într-adevăr, *CL* conține o serie de influențe ale tradiției liturgice rutene (de pildă, adăugarea, față de Molitfelnicul de la Târgoviște, a Rânduiei din ziua nașterii pruncului, includerea ritului tunderii în Slujba Botezului și a Mirungerii, prezența pericopelor evanghelice în cadrul Ritului Mărturisirii păcatelor, precum și a celor alternative pentru femei în cadrul Rânduiei Ungerii bolnavilor etc.), modelul său principal fiind, după cum afirmă A. Raes, *Trebnicul* tipărit la Ostrog în anul 1606³³. Editorii *CL* nu au înlăturat însă cu totul caracteristicile tradiției slave sudice, ce se statorniciseră în practica locală (de

²⁵ Dennis J. Deletant, „Slavonic Letters in Moldavia, Wallachia and Transylvania from the Tenth to the Seventeenth Centuries”, *The Slavonic and East European Review* 58.1/1980, p. 17.

²⁶ Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, vol. IV, Atelierele Grafice „Socec & Co.”, București, 1944, p. 185.

²⁷ Dennis Deletant, „Rumanian Presses and Printing in the Seventeenth Century”, *The Slavonic and East European Review* 60.4/1982, p. 484.

²⁸ Bianu, Simonescu, *Bibliografia*, vol. IV, p. 185; D. Deletant, „Rumanian Presses”, p. 485.

²⁹ Bianu, Simonescu, *Bibliografia*, vol. IV, pp. 185-186.

³⁰ Dan Simonescu, Damian P. Bogdan, „Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab”, *Biserica Ortodoxă Română* 56/1938, pp. 875-876; C. Cornescu, „Rînduiala Botezului în diferite molitfelnice slave și românești folosite în Biserica Română”, *Studii Teologice* 9-10/1961, p. 568.

³¹ Bianu, Simonescu, *Bibliografia*, vol. IV, p. 186.

³² Teofil Ștefan Grosu, *Molitfelnicele românești în raport cu originalele lor grecești. Studiu istoric, filologic și teologic*, Teză de doctorat nepublicată, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2013, p. 57.

³³ Alphonse Raes, „Le Rituel Ruthène depuis l'Union de Brest”, *Orientalia Christiana Periodica* 1/1935, p. 374.

exemplu, păstrarea sărutării păcii în cadrul Rânduiei Încununării mirilor, cuminecarea mirilor, ritul binecuvântării camerei nupțiale etc.).

Cu acest Molitfelnic, în Țara Românească începe o serie de tipărituri liturgice care, potrivit lui P. Panaitescu, urmează modele rutene: *Antologhionul* slavon din 1643 (Câmpulung), *Liturghierul* slavon din 1646 (Dealu), *Triodul* slavon din 1649 (Târgoviște)³⁴; astfel, acesta afirmă că „în vremea lui Matei Basarab, cărțile fundamentale ale liturghiei, acelea care trebuiau să aibă o întrebuițare mai amplă, erau influențate de ruteni”³⁵. Aceste cărți vor circula și în Balcani, și chiar la muntele Athos, în zonele în care era întrebuițată slavona bisericească³⁶, fapt ce a contribuit la afirmarea Bisericii Ungrovlahiei ca apărătoare și promotoare a limbii și tradiției liturgice slavone.

Următoarea etapă a reformei a fost reprezentată de tipărirea unor cărți liturgice cu indicațiile tipiconale în limba română. Această activitate tipografică se datorează implicării Mitropolitului Ștefan I al Ungrovlahiei, astfel încât văd lumina tiparului trei cărți cu rubricile în română: *Pogribania preoților, sau rânduiala înmormântării preoților mireni și a diaconilor* (a. 1650); *Mystirio, sau Sacrament, sau Taine 2 între 7, Botezul și Sfântul Mir* (a. 1651) și *Târnosanie* (a. 1652). Dintre acestea, *Mystirio* este prima traducere românească tipărită a unui fragment din Trebnicul Mitropolitului Petru Movilă (Kiev, 1646), conținând și rituri preluate din *CL*³⁷.

Care este motivul orientării vieții liturgice din Muntenia către formularele rutene? În primul rând, Mitropolitul Petru Movilă a fost una dintre cele mai marcante personalități ale Ortodoxiei din epocă, atât datorită activității sale de apărare a credinței în fața prozelitismului greco-catolic, cât și a lucrării sale de „reformă” și „înnoire” liturgică³⁸. Întărirea autorității Mitropolitului Petru Movilă, mai ales după Sinodul de la Iași din 1642, când Mărturisirea sa de credință a devenit în mod oficial Mărturisirea credinței ortodoxe a Bisericii sobornicești și apostolice, a contribuit la o coeziune mai strânsă între Biserica Ungrovlahiei, dar și cea a Moldovei, pe de o parte, și Biserica Rusiei Mici, pe de alta, în special în contextul avansului tot mai agresiv al Reformei, iar apoi al Contrareformei. Astfel, opera Mitropolitului Petru Movilă a avut un anumit impact și asupra vieții bisericești din Țările Române³⁹. Era firesc deci ca în epoca respectivă autoritatea ecleziastică din Țara

³⁴ Petre P. Panaitescu, „Influența operei lui Petru Movilă, arhiepiscop al Kievului, în Principatele Române”, în Petre P. Panaitescu (ed.), *Petru Movilă. Studii*, Edit. Enciclopedică, București, 1996, pp. 25-27.

³⁵ Panaitescu, „Influența operei lui Petru Movilă”, p. 32.

³⁶ Gabriel Ștrempel, „Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea”, în Barbu Lăzăreanu (ed.) *Studii și cercetări de bibliologie*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1955, p. 23.

³⁷ A se vedea Mihail K. Qaramah, „Considerații pe marginea unei tipărituri liturgice românești mai puțin cercetate – *Mystirio sau Sacrament* (Târgoviște, 1651)”, *Transilvania* 5/2021, pp. 85-93.

³⁸ A se vedea Paul Meyendorff, „The Liturgical Reforms of Peter Moghila: A New Look”, *St Vladimir's Theological Quarterly* 29.2/1985, p. 101-114; Francis J. Thomson, „Peter Mogila's Ecclesiastical Reforms and the Ukrainian Contribution to Russian Culture. A Critique of Georges Florovsky's Theory of the Pseudomorphosis of Orthodoxy”, *Slavica Gandensia* 20/1993, pp. 67-119.

³⁹ A se vedea Panaitescu, „Influența operei lui Petru Movilă”, pp. 25-35; Paul Mihail, „Molitvelnicele de la mănăstirea Runcu din Ardeal comparate cu alte manuscrise din epocă”, *Mitropolia Ardealului* 9-10/1984, pp. 663-677; Zamfira Mihail, „L'œuvre de Pierre Movilă en langue roumaine. Témoignages inédites du XVIII-XIX siècles”, în Ștefan S. Gorovei (ed.), *Pierre Movilă et son temps*, Commission Nationale de la Roumanie pour

Românească să caute spre Kievul Mitropolitului Petru Movilă, aceasta cu atât mai mult cu cât, în vremea domnitorului Matei Basarab, cetatea Târgoviște, ce era și reședința mitropolitană, devenise un importat mediu de întâlnire al celor mai de seamă cărturari ai vremii, atât greci, cât mai ales ruteni și ruși⁴⁰. Trebuie menționat faptul că Mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei este personalitatea bisericească pe care Violeta Barbu o leagă de începuturile reformei liturgice în Țara Românească și căreia, cu siguranță, principiile reformatoare ale Mitropolitului Petru Movilă nu îi erau deloc străine⁴¹.

În Moldova, probabil din inițiativa mitropolitului Varlaam al Moldovei (1632-1652), se realizează, pe la jumătatea veacului al XVII-lea, traduceri integrale ale Apostolului și Psaltirii, ce au circulat în copii mai mult sau mai puțin fidele⁴². Însă, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea protagonistul reformei liturgice devine Mitropolitul Dosoftei care tipărește în limba română *Liturghierul* (a. 1679 și 1683), *Psaltirea* (a. 1680), iar apoi *Molitfelnicul de-nțele* (= *DOS*) (a. 1681). P. Mihail consideră că *DOS* are la bază „Molitfelnicele slavone anterioare, începând cu al lui Petru Movilă, Kiev, 1646, Molitfelnicul Lvov, 1645, Molitfelnicul Lvov, 1668, sau cele [...] grecești”⁴³. La rândul său, E. Pavel susține, fără a aduce însă argumente, „că Dosoftei a avut ca izvor principal *Trebnicul* lui Petru Movilă, apărut la Kiev, în anul 1646, care, la rândul său, este tradus după *Evhologhiul* grecesc”⁴⁴. Nu sunt suficiente dovezi care să susțină întrebuintarea de către Mitropolitul Dosoftei a *Trebnicului* lui Movilă. Dacă acest lucru ar fi fost adevărat, ne-am fi așteptat să găsim anumite particularități ale ediției kievene (care lipsesc din *Evhologhiile* grecești) și în cea de la Iași (precum includerea în cadrul Slujbei Botezului a unei litanii a Mirungerii, sau a consimțământului mirilor în cadrul Rânduiei Încununării, ori a pericopelor evanghelice pentru femei în cadrul Slujbei Ungerii bolnavului, sau a formulei de dezlegare declarative în Rânduiala Mărturisirii păcatelor etc.). Rânduielele baptismale, riturile Logodnei, Încununării mirilor și Ungerii bolnavilor din *DOS*, corespund, în mare parte, practicii grecești contemporane prevăzute de edițiile venețiene ale *Evhologhiului*. Mitropolitul Dosoftei nu a abandonat însă nici formulele slavone, aflate atunci în uz în spațiul liturgic românesc. De pildă, Mitropolitul Dosoftei păstrează o veche rugăciune a încununării mirilor, abandonată însă de practica liturgică grecească, dar menținută în tradiția slavo-română⁴⁵, iar formularul Rânduiei Mărturisirii păcatelor urmează tradiției slave, asemănându-se în mare măsură cu ritul din *CL*, cu anumite excepții. Chiar și ordinea

l'UNESCO, București, 1996, pp. 107-124; Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2008, pp. 447-452.

⁴⁰ Dumitra Bulei, *Viața culturală și și cartea tipărită în vremea lui Matei Basarab*, *Tyragetia* 2/2013, pp. 90-91.

⁴¹ Barbu, *Purgatoriul misionarilor*, p. 452-458.

⁴² Dragoș Moldovanu, „Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc”, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milica (eds.), *Text și discurs religios*, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 60.

⁴³ Paul Mihail, *Molitfelnicul mitropolitului Dosoftei, Iași 1681, Mitropolia Moldovei și Sucevei* 4-6/1981, p.320.

⁴⁴ Eugen Pavel, „Considerații asupra tipăriturilor bălgrădene de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, *Cercetări de lingvistică* 2/1981, p. 188.

⁴⁵ Este vorba de Rugăciunea „Doamne, Dumnezeu nostru, Cel ce cu slavă și cu cinste ai încununat pe sfinții Tăi mucenici...”. Pentru prezența ei în Molitfelnicele slavo-române a se vedea Qaramah, „The Rites of Betrothal”, pp. 145, 147-149, 155-159 *et passim*.

expunerii rânduinelilor în *DOS* urmează tiparul Molitfelnicelor slave⁴⁶. Cel mai probabil, *DOS*, în afara cazului Riturii Mărturisirii păcatelor, pentru rânduielele celorlalte Sfinte Taine urmează în mare măsură edițiilor contemporane grecești, cu anumite excepții ce reflectă practica locală puternic înrădăcinată; considerăm că Rânduiala Mărturisirii păcatelor nu a fost preluată din *CL*, ci dintr-un alt model rutean asemănător, întrucât există diferențe în privința formei întrebărilor și îndrumărilor preoțești adresate penitentului între ediția ieșeană și cea munteană.

3. MOLITFELNICUL DE LA BĂLGRAD (A. 1689): CONTEXT, SURSE ȘI REZULTATE

În secolul al XVII-lea, din punct de vedere liturgic, Biserica Ortodoxă din Transilvania, sub influența și presiunea Reformei prozelitiste calvine, experimenta difuzarea formularelor liturgice în limba română – ce reprezentau compilații ale diferitelor modele liturgice și traduceri, de cele mai multe ori stângace, dar care făceau parte dintr-un proces inevitabil și necesar al vernacularizării ritului bizantino-slav –, precum și concurența cu formularele eterodoxe. Acestor aspecte se adaugă și precara pregătire liturgică a clerului românesc, pricinuită, în mod special, de necunoașterea limbii slavone bisericești. Evident, acest fapt favoriza o lipsă de coeziune în practica liturgică a clerului ortodox transilvan.

Problema pregătirii clerului și a asigurării normelor de săvârșire a ritului bizantino-slav nu era străină nici Bisericilor românești din teritoriul extra-carpatic. Spre exemplu, Mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei, în Prefața la *Mystirio*, afirma: „... și văzând iară cum au creștinii țării împutare, și preoții mai vrătos de cătră hulicii dă lege, cum pentru grosimea și grubia nu știm sluji tainele Sfintei Besearici, și strigă toți totdeuna, că deistuesc rău și nesebuit, și zică că am uitat cinurile, socotealele, obrășirile, chipurile, nemeririle și toate rânduialele și tipicurile Sfintelor Taini, pentr-aceia ... cu mila lu Dumnezeu de în ceale 7 taini ale Besearicii scosam 2 la lumină: Botezul zic și Mirul, cu toate învățăturile, rânduialele și țeremoniile lor, carea ... nu cum au fost până acmu slovenește tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cuceriții Preoți pentru nesebuiala lor, ce tot rumânește toate tot pre rând...” (ff. 4v-5r). De asemenea, în Prefața la *Pobrigania preoților*, Ierodiaconul Mihail ne spune: „...că măcar că se și află în cărți [rânduiala îngropării preoților; n.n.], nu se află să fie tutindinea tocma, ce într-une cărți într-un chip, într-altele într-alt chip, că întâmplându-mi-se î[n] multe locuri la îngroparea preoțească, tot gâlceavă auzi și ne ascultare...” (f. 1r). Totodată, în Prefața la *Târnosanie*, Mitropolitul Ștefan justifică necesitatea grabei cu care s-a

⁴⁶ Nu de puține ori a fost evocată ordinea rânduinelilor din *DOS*, deosebită de cea a restului edițiilor tipărite în spațiul românesc. Astfel, dacă alte Molitfelnice, ca *Molitfelnicele* de la Târgoviște, Câmpulung, Bălgrad și Buzău, încep cu riturile legate de nașterea pruncului și cu cele prebaptismale, *DOS* debutează cu Rânduiala sfințirii mari a apei (dintre cercetătorii care menționează acest aspect amintim pe Mihail, „Molitfelnicul mitropolitului Dosoftei”, p. 320; Vanca, *Paradigme liturgice*, p. 91; Ciprian Streza, „Cult și Reformă liturgică în Biserica Ortodoxă a Transilvaniei, în secolul al XVII-lea”, *Revista Teologică* 98.4/2016, p. 84). Acest lucru nu este însă deloc ieșit din comun, dacă ținem cont de poziția acestei rânduielei în unele din mss. slavone din Moldova sau Țara Românească din secolele XVI-XVII (ca ms. *BAR sl.* 237, ff. 1^r-17^r; ms. *BAR sl.* 32, ff. 1^r-7^v; ms. *BAR sl.* 34: ff. 1^r-16^r; *BAR sl.* 240, ff. 1^r-8^r; ms. *BAR sl.* 241, ff. 1^r-8^r).

tipărit această carte prin faptul că rânduiala nu exista în limba română, ca să poată clerul înțelege (f. 2rv). Mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, în același chip, mărturisește în Prefața *Liturghierului* tipărit la București în anul 1680: „...Aciasta dar văzând și noi, că necum lipsește în limba noastră de-a fi ca să înțeleagă nărodul, ce încă și mulți, de nu mai mulți preoți, și alalt cîn beserecesc de a cunoaște orânduiala, și țeimoniile ei cum a să sluji trebuie, și fiește care la vremea ei, de a să zice și de a să glăsu, putincioși nu sânt. Și mai vartos aciasta și den neînvățătură, și den neînțeleagerea limbii pogoară, care noao jalnic și plânguros lucru iaste într-atăta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumănesc” (f. 4v). Toate aceste patru cărți liturgice au numai rubricile în limba română, Mitropolitul Teodosie arătând limpede, în cazul *Liturghierului* său, că nici nu a intenționat, nici nu a îndrăznit o traducere completă a textului liturgic, „pentru scurtă limba noastră ce iaste” (f. 5v). Adevăratul motiv al reticenței ierarhiei bisericești sud-carpătice de a introduce limba română în liturghie în mod deplin se explică însă prin dorința de conservare a unității dogmatice și liturgice cu lumea pravoslavnică, inclusiv sub aspect lingvistic, chiar dacă limba slavă nu a făcut parte din grupul limbilor sacre (greaca, latina, ebraica).

Cărțile liturgice slavone rutene și rusești ce au fost „reformate” după modelul grecesc autoritar, după cum pretindea Mitropolitul Petru Movilă în Prefața *Trebnicului* său, precum și Patriarhul Nikon în justificarea reformei sale liturgice⁴⁷, reprezentau deci garantul ortodoxiei textelor de cult și un scut împotriva prozelitismului protestant.

Tocmai de aceea Molitfelnicul de la Bălgrad, editat de protopopul Ioan Zoba, a fost „izvodit din slovenie pre limba rumâniască”, așa cum se afirmă în pagina de titlu⁴⁸. După cum în mod corect precizează D. Vanca, *BLG* a contribuit la uniformizarea și îndreptarea rânduielelor liturgice din Transilvania⁴⁹, o necesitate stringentă a vremii, sugerată de însuși protopopul Ioan Zoba, care descrie viața liturgică din timpul său astfel: „Numai aceasta să veade lipsa că mulți dintre preoți, neînțelegând tipicurile, rânduialele, foarte cu nedestoinicie s-au isprăvit toate slujbele”⁵⁰. Acesta este motivul pentru care modelul utilizat pentru editarea Molitfelnicului trebuia să fie certificat din punctul de vedere al fidelității față de ritul bizantino-slav. Care a fost însă acest model slavon? Eva Mârza și E. Pavel susțin întrebuițarea *CL* de către editorul Molitfelnicului bălgrădean⁵¹. Ipoteza este susținută de

⁴⁷ Pentru reforma Patriarhului Nikon a se vedea Paul Meyendorff, *Rusia, Ritual și Reformă. Reforma liturgică a Patriarhului Nikon în secolul al XVII-lea*, trad. Pupeza Cristina, Edit. Astra Museum/Edit. Ecclesiast, Sibiu, 2015.

⁴⁸ Titlul complet: „Molităvnic izvodit din slovenie pre limba rumâniască, supt crăirea și biruința prealuminatului și milostivului domn Mihail Apafi, cel mai-mare, din mila lui Dumnedzău craiului Ardealului, Domnului Părților Țării Ungurești și șpanului săcuilor, și așa mai departe [subl. n.; text slavon]. Și cu blagoslovenia preaosfințitului Părinte Chir Varlaam, Mitropolitul Belgradului [Bălgradului = Alba Iulia; n.n.] și a toată țara Ardealului, și celelalte [subl. n.; text slavon]. Tipăritu-s-au în Mitropolia Belgradului. Anii Domnului 1689, april, 22 de dzile”.

⁴⁹ Vanca, *Paradigme liturgice*, p. 95.

⁵⁰ Dumitran, Gherman, Vanca (eds.), *Molităvnic*, p. 181.

⁵¹ A se vedea Pavel, „Considerații asupra tipăriturilor bălgrădene”, pp. 188-189; Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Edit. Clusium, Cluj-Napoca, 2001, p. 216; Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Edit. Imago, Sibiu, 1998, p. 78. Opinia mai veche a lui Gheție, potrivit căreia Molitfelnicul de la Bălgrad „nu pare a fi decît o reeditare, cu unele dreptări și adaosuri, a Molitvenicului

contextul bisericesc al epocii; în primul rând, destinația Molitfelnicului de la Câmpulung, după cum am văzut, era una pan-ortodoxă, distribuția sa nefiind limitată la clerul Ungrovlahiei; în al doilea rând, Biserica Țării Românești trecea printr-un proces de reformă liturgică, dar și internă bisericească, datorată inclusiv faptului că Mitropolia sud-carpatică preluase statutul de patroană a Ortodoxiei, în urma decăderii economice a Bisericii Moldovei produse de evenimentele politice din acest Principat⁵².

Totuși, până acum cercetările anterioare nu au prezentat o comparație a conținutului din *CL* cu cel din *BLG* pentru a se dovedi legătura dintre cele două. În cele ce urmează, vom încerca să umplem această lacună.

<i>CL</i>	<i>BLG</i>
1. Rânduiala Botezului. Rugăciunea femeii în ceasul nașterii, ff. 12r-14r;	1. Rânduiala Botezului. Molitva muerii la ceasul nașterii, ff. 1r-3v;
2. Rugăciunea la punerea numelui pruncului, ff. 14r-15r;	2. Molitva când să dă nume pruncului, ff. 3v-4r;
3. Rânduiala facerii catehumenului și a Botezului, ff. 15r-20r;	3. Rânduiala la făcutul oglașenicului și a-l botezda pre el, ff. 4r-9v;
4. [Rânduiala Botezului, ff. 20r-30r];	4. Slujba Svântului Botez, ff. 9v-20r;
5. [Rânduiala spălării neofitului a opta zi, ff. 30r-31v];	5. Rânduiala la spălarea pruncului, ff. 20v-22r;
6. Rugăciunea Sf. Botez, cu începutul scurt, ff. 31v-32r];	6. Altă Molitva a Botezului pre scurt, f. 22rv;
7. Rugăciunea femeii, după 40 de zile, ff. 32r-34v;	7. Molitva muierii, după 40 de zile, ff. 22v-24v;
8. Rânduiala Logodnei, ff. 35r-37r;	8. Molitva muierii când piarde, ff. 25r-26r;
9. Rânduiala Cununiei, ff. 37r-45v;	9. Rânduiala Logodnei, ff. 26r-28v;
10. Rânduiala la a doua nuntă, ff. 46r-49v;	10. Rânduiala Cununiei, ff. 28v-39v;
11. Rânduiala Mărturisirii păcatelor, ff. 50r-58v;	11. Rânduiala Cununiei a dooa, ff. 39v-44r;
12. Rânduiala sfințirii untdelemnului pentru bolnavi, ff. 59r-89v;	12. Rânduiala ispovedaniei, ff. 44r-53r;
13. Rânduiala înmormântării mirenilor, ff. 90r-111v;	13. Rânduiala svântului maslu, ff. 53v-88r;
14. Rânduiala înmormântării pruncilor, ff. 112r-114r;	14. Rânduiala când să va tâmpla cu grabă a priceștui bolnavul, ff. 88r-90v;
15. Rânduiala înmormântării în Săptămână Luminată, ff. 114v-121r;	15. Rânduiala care iaste la ieșirea sufletului, ff. 90v-97r;
16. Rânduiala împărțirii grabnice a bolnavului, ff. 121v-123v;	16. Rânduiala îngropării omului mirean, ff. 97r-121v;
17. Rânduiala la despărțirea cu greu a sufletului de trup, ff. 124r-132r;	17. Rânduiala îngropării cuconilor mici, ff. 122r-126v;
18. Rânduiala înmormântării monahilor, ff. 132r-149v;	18. Cade-să a știi. De să va pristăvi careva șa sfânta Înviare... [= Îngroparea la Paști], ff. 126v-133v;
19. Rânduiala Parastasului, ff. 150r-156r;	19. Rânduiala ce iaste la Părăstasul morților, ff. 134r-141v;
20. Rânduiala facerii fraților duhovnicești, ff. 156v-161r;	20. Rânduiala Osfeșteniei la sfânta dzi a Bogoiavleniei, ff. 142r-154r;
21. Rânduiala sfințirii mari a apei, ff. 161v-171v;	21. Rânduiala la sfințirea apei în luna lui avgust, întâia dzi, ff. 154v-165v;
22. Rânduiala sfințirii mici a apei, ff. 172r-180v;	22. Rânduiala ce să face la Blagosloveniia casei noao, ff. 166r-167r;
23. Rânduiala binecuvântării casei noi, ff. 181r-182r;	23. În Dumineca Pogorârei Duhului Sfânt [=Molitvele la pogorârea Duhului Sfânt], ff. 167v-180r;
24. Rânduiala în Duminica Pogorârii Sfântului Duh, ff. 182v-195v;	
<i>Rânduiala Rugăciunilor la felurite trebuințe</i>	
25. Rugăciunea citită de duhovnic fiilor duhovnicești la Nașterea Domnului, ff. 196r-197r;	
26. Rugăciunea binecuvântării stâlpărilor, f. 197r;	

lui Dosoftei” (Ion Gheție, „Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelențești de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, *Limba română* 5/1973, p. 450), este astăzi inacceptabilă. Totuși, nu se poate nega întru totul, cel puțin, consultarea Molitfelnicului de la Iași de către editorul *BLG*.

⁵² Ana Dumitran, *Religie Ortodoxă – Religie Reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, ed. a II-a, Ratio et Revelatio, Oradea, 2015, p. 154.

<p>27. Rugăciune la Învierea Domnului, f. 197v-198v; 28. Rugăciunea binecuvântării cărnurilor și a brânzei la Paște, f. 198v; 29. Rugăciunea binecuvântării artosului (pascal), ff. 198v-199r; 30. Rugăciunea frângerii artosului (pascal), f. 199rv; 31. Rugăciune la praznicul Sfântului Petru [= două rugăciuni], f. 199v-200r-200v; 32. Rugăciune la punerea temeliei unei case noi, ff. 200v-201r; 33. Rugăciune pentru fântâna nouă, f. 201r; 34. Rugăciune când cade ceva spurcat în puț, ff. 201r-202r; 35. Rugăciune când cade ceva spurcat în vasul cu vin, sau untdelemn, sau miere sau într-altceva, f. 202rv; 36. Întrebarea Sfântului Anastasie, f. 203r; 37. Rugăciune pentru cel ce se jură pe sine însuși, ff. 203v-204r; 38. Rugăciunea a doua pentru dezlegarea a tot blestemul, f. 204rv; 39. Rugăciune la toată spurcăciunea, ff. 204v-205v; 40. Rugăciunea binecuvântării colivei și a prinoaselor în cinstea sfinților, ff. 205v-206r; 41. Rugăciune pentru cei ce încep a posti [= două rugăciuni], f. 206r-208r; 42. Rugăciune pentru nevasta care merge la biserică după nuntă, f. 208rv; 43. Rugăciune la ieșirea sufletului, ff. 208v-209r [dedublare]⁵³; 46. Rânduiala ridicării Panaghiei, ff. 209r-211r; 47. Adăugire trebuincioasă preotului despre praznice, din pravilele Sf. Apostoli și ale Sf. Părinți, ff. 211v-214r; 48. Episcopul Ioan de Kitra către arhiepiscopul de Dyrrachium, Cavasila. Despre dezlegările în timpul postului, ff. 214v-217v ; 49. Despre gradele de rudenie și căsătorie, ff. 218r-219r; 50. Alte povețe și canoane pentru preoți, ff. 219r-220v; 51. Rugăciune la zidirea bisericii, ff. 220v-221r; 52. Rugăciune la deschiderea bisericii spurcate de eretici, f. 221r; 53. Rugăciune pe scurt pentru sfințirea apei, f. 221v; 54. Rugăciune pentru cei care pleacă în călătorie, ff. 221v-222r; 55. Rugăciune pentru femeia care pierde sarcina, f. 222rv; 56. Rugăciune pentru bolnavul care nu poate dormi, ff. 223r-224r; 57. Rugăciune pentru binecuvântarea tămâii, f. 224rv; 58. Rugăciune la începutul semănatului, ff. 224v-225r; 59. Rugăciune pentru casa bătuită de duhuri rele, ff. 225r-226r; 60. Rugăciune la începerea a tot lucrul, f. 226v.</p>	<p>24. Rânduiala panaghiei, ff. 180v-182v; <i>Rânduiala molitvelor la toate fealiurile de trebi</i> 25. Molitva la Nașterea lui Hristos, fiilor de duhovnicie, ff. 182v-184r; 26. Molitva în Dumineca Florilor pe sălcii, f. 184r; 27. Molitva la Învierea lui Hristos, ff. 184r-185r; 28. Molitva spre carne și pre brândză la Paști, f. 185v; 29. Molitva pentru blagoslovenia colivei, f. 186rv; 30. Molitva la dzuoa sfântului Petru [= două rugăciuni], ff. 186v-187v; 31. Molitva când începi a zidi casa, ff. 187v-188r; 32. Molitva la fântână noao, f. 188rv; 33. Molitva când cade ceva spurcat în fântână, ff. 188v-189r; 34. Molitva când cade ceva spurcat în vasul cu vinul sau cu untul sau cu miare sau într-altceva, ff. 189v-190v; 35. Întrebarea sfântului Anastasie, ff. 190v-191r; 36. Molitva celor ce să giură pe sine înșiși, f. 191rv; 37. Molitva a dooa, a dezlega tot blăstămul, ff. 191v-192r; 38. Molitva de toate spurcăciunile, ff. 192r-193r; 40. Molitva celora ce întră în post [= două rugăciuni], ff. 193r-195v; 41. Molitva nevestei după nuntă, ff. 195v-196r; 42. Molitva la urzirea beserecii, f. 196rv; 43. Molitva la curățirea beserecii spurcată de eretici, ff. 196v-197r; 44. Molitva pe scurt a sfinți apa, f. 197rv.</p>
---	---

⁵³ Rugăciunea este inclusă și mai înainte în Molitfelnic, în cadrul rânduiei la despărțirea sufletului de trup.

BLG prezintă un conținut mai redus decât *CL*. Spre deosebire de acesta din urmă, în *BLG* nu au fost incluse Rânduiala Înfirmării monahilor, Rânduiala înfrățirii, Rugăciunea binecuvântării și cea a frângerii artosului pascal, Rugăciunea pentru cei care pleacă în călătorie, Rugăciunea pentru bolnavul care nu poate dormi, Rugăciunea pentru binecuvântarea tămâii, Rugăciunea la începutul semănatului, Rugăciunea pentru casa bântuită de duhuri rele, Rugăciunea la începerea a tot lucrul; pe lângă aceste rituri, au fost lăsate de o parte și textele non-evhologic, și anume Învățătura despre praznice din pravilele Sfinților Apostoli și ale Sfinților Părinți, Răspunsurile episcopului Ioan de Kitra către arhiepiscopul Cavasila de Dyrachium, despre dezlegările în timpul postului, Învățătura despre gradele de rudenie și căsătorie, precum și Alte învățături și canoane pentru preoți. În *BLG* și-a aflat loc numai întrebarea atribuită Sfântului Atanasie, despre dezlegarea celor ce s-au jurat pe sine pentru anumite eforturi duhovnicești și nu le-au mai putut îndeplini.

Editorul *BLG* a rearanjat, de asemenea, o parte din conținutul *CL*; astfel, Rugăciunea pentru femeia care a pierdut sarcina a fost plasată la finalul riturilor baptismale; Rânduiala împărtășirii grabnice a bolnavului a fost așezată, mai logic, după Rânduiala Sfântului Maslu; Rânduiala ce se săvârșește la despărțirea sufletului de trup, plasată în *CL* după Riturile de înmormântare a mirenilor și pruncilor, dar înainte de Slujba înmormântării călugărilor, din pricina caracterului monahal al acestui rit, a fost mutată în *BLG* între Rânduiala împărtășirii bolnavului și Slujba înmormântării mirenilor. De asemenea, Rânduiala Panaghiei, plasată în *CL* printre rugăciunile la felurite trebuințe, este așezată mai bine în *BLG*, înainte de această secțiune a Molitfelnicului, după Rânduiala Vecerniei plecării genunchilor. Păstrarea Rânduiei Panaghiei în *BLG* este surprinzătoare, întrucât acesta este un rit specific obștilor monahale.

Pe lângă aceste diferențe privitoare la numărul și ordinea rânduielilor, există și anumite deosebiri referitoare la forma riturile descrise de aceste Molitfelnice. Le vom prezenta, pe scurt, pe cele mai însemnate:

Riturile baptismale

- *CL* prevedea că cele trei exorcisme prebaptismale („Ceartă-te pe tine, diavole...”, „Dumnezeule cel Sfânt, Cel înfricoșător și slăvit...” și „Doamne Savaot, Dumnezeul lui Israel...” trebuiau rostite de trei ori⁵⁴, precizare omisă de *BLG*;
- potrivit *CL*, preotul săvârșea ungerea prebaptismală ungând fruntea, pieptul și spatele catehumenului, diaconul sau un alt slujitor săvârșind ungerea completă a trupului acestuia; în schimb, *BLG* prescrie preotului să ungă, folosind un fir de busuioc, fruntea, pieptul, urechile, spatele, amândouă mâinile și picioarele;
- după întreita afundare, *CL* conține o învățătură despre modul de săvârșire a acesteia, ce lipsește din *BLG*;
- pentru îmbrăcarea neofitului, *CL* indică rostirea de către preot a textului scripturistic *Is.* 61, 10, în vreme ce *BLG* menționează cântarea troparului „Dă-mi mie haină luminoasă...”;

⁵⁴ Întreita repetare a exorcismelor este cunoscută și practicii rusești din sec. XV-XVI (cf. Никанор Фёдорович Одинцов, *Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI века*, Изд. книгопродавца И.Л. Тузова, Санкт-Петербург, 1881, p. 254; Александр Иванович Алмазов, *История чиновослужения крещения и миропомазания*, Казань, 1884, pp. 186-187). În secolul al XVII-lea, acest obicei dispărea din tradiția rusă.

- *CL* menționează după apolis posibilitatea săvârșirii Dumnezeieștii Liturghii, indicând ca la vremea Intrării Mari pruncului nou-botezat să fie purtat (de naș) împreună cu lumânări aprinse înaintea cinstitelor daruri; dacă neofitul era adult, atunci el însuși, ținând în ambele mâini lumânări aprinse, mergea înaintea darurilor; de asemenea, la vremea cuminecării, preotul era învățat să îl împărtășească pe neofit⁵⁵; aceste prevederi lipsesc din *BLG*;

- în cadrul ritului spălării neofitului, după rugăciunile trisaghionului *CL* indică și rostirea Ps. 22, omis în *BLG*;

- în privința rugăciunii alternative pentru sfințirea apei baptismale, *CL* prevede că după cuvintele „...plină de putere îngerească” preotul trebuia să continue textul rămas de la „prima” rugăciune a sfințirii apei Botezului („Mare ești, Doamne...”), ce conține exorcismele apotropaice și restul cererilor pentru cel care urma a primi luminarea⁵⁶. În schimb, în *BLG* acest incipit alternativ, mai scurt, apare ca o rugăciune de sine stătătoare, rubricile indicând imediat după rostirea lui săvârșirea Botezului;

*Rânduiala Încununării mirilor*⁵⁷

- în *CL* nu este prescrisă cântarea responsorială a Ps. 127 la debutul rânduiei, fapt valabil însă pentru *BLG*;
- în *CL* menționarea cuminecării mirilor nu este opțională, pe când în *BLG* se specifică: „Iar de nu va fi Liturghie, le dă de gustă din pahar, după obiceiul locului”;
- în *CL* după gustarea din paharul comun se prevede ca preotul să rostească exortația paulină (Fil. 4, 4-6)⁵⁸, omisă de *BLG*;
- în *CL* ridicarea cununilor este însoțită de rostirea rugăciunii „Doamne, Dumnezeul nostru, Care ai venit în Cana Galileei și nunta de acolo ai binecuvântat-o...”, după care este prevăzută o procesiune la casa mirilor, unde preotul agăța cununile în camera nupțială și rostea „Rugăciunea la înfrumusețarea nevestei” – „Doamne, Dumnezeul nostru, cămara bunei-cuviințe...”. În *BLG*, în schimb, actul ridicării cununilor este acompaniat de rostirea exorțățiilor „Mărit să fii mire...”, „Și tu, mireasă, mărită să fii...”;

⁵⁵ Indicații asemănătoare se găsesc în două Trebnice din sec. al XVI-lea, precum *Соловец. библ. 1085* (Алмазов, *История чинопоследований*, „Приложенія”, p. 51) și *Соловец. библ. 1092* (Алмазов, *История чинопоследований*, „Приложенія”, p.66.) și altul din sec. al XVII-lea, *Соловец. библ. 1098* (Алмазов, *История чинопоследований*, „Приложенія”, p.54.), dar și în ediția Trebnicului tipărită la Moscova în 1623.

⁵⁶ Aceasta este practica mai veche, potrivit mss. *PHB gr. 226*, f. 88^{r-v} (sec. X), *Grott. Г.β. VII*, f. 58^v (sec. XI), *E.B.E. 662*, f. 92^v, *Grott. Г.β. I*, f. 59^r (sec. XIII) (a se vedea Miguel Arranz, „Les Sacrements de l’ancien Euchologe constantinopolitain (6). IVeme Partie. L’«Illumination» de la nuit de Pâques”, *Orientalia Christiana Periodica* 51/1985, pp. 85-86; Miguel Arranz, „Les Sacrements de l’ancien Euchologe constantinopolitain (7). IVeme Partie. L’«Illumination» de la nuit de Pâques”, *Orientalia Christiana Periodica* 52/1986, p. 152), *PHB Гильф. 21*, f. 3^{r-v} (sec. XIII-XIV), *Соф. библ. 526* (sec. XIV), ff. 108^v-109^f.

⁵⁷ Pentru o descriere detaliată a Rânduiei Încununării mirilor din *CL* și *BLG* a se vedea Qaramah, „The Rites of Betrothal”, pp. 155-164.

⁵⁸ Aceasta este o urare rostită de preot nou-căsătoritilor, inspirată din textul paulin. Potrivit lui G. Radle, prima sursă care conține această exorțăție paulină este evhologhiul *Sin. NF/M10*, f. 33^v (sec. XI), unde apare într-o formă abreviată, dar în cadrul Logodnei. După cum acesta atrage atenția, Ritul Logodnei a împrumutat elemente liturgice din Rânduiala Încununării mirilor, motiv pentru care nu se poate afirma cu certitudine că locul acestei exorțății a fost inițial în cadrul Logodnei [Gabriel Radle, „The Standardization of Liturgy in the Late Byzantine Period: The Case of the Rite of Marriage in South-Slavic Manuscripts and Early Printed Editions”, în Bert Groen et alii (eds.), *Studies in Oriental Liturgy. Proceedings of the Fifth International Congress of the Society of Oriental Liturgy, New York, 10-15 June 2014*, Leuven – Paris – Bristol, Peeters, 2019, p. 281, n. 15]. O întâlnim, în schimb, în cadrul Slujbei Încununării în ms. *E.B.E. 662*, f. 158^v (sec. XIII) (Miguel ARRANZ, *L’Eucologio Constantinopolitano agli Inizi del Secolo XI*, Editrice Pontifica Università Gregoriana, Rome, 1996, p. 330), și, într-o formă extinsă, în ms. palestinian *Lavra 189* (sec. XIII) (Алексей Афанасьевич Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, томъ II, Типография Императорского Университета Св. Владимира, Киевъ, 1901, p. 184), precum și în alte mss. grecești (a se vedea Παναγιώτης ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Μικρόν Εὐχολόγιον*, τ. Α, Ἐκδόσις δευτέρα, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Αθήνα, 1998, pp. 75-77). Exorțăția paulină este cuprinsă și în Trebnicul moscovit din 1623, însă este plasată la sfârșitul rânduiei, între ectenia finală și otpust (f. 211^v) (a se vedea și Qaramah, „The Rites of Betrothal”, p. 153).

succedate de rugăciunea, „Doamne, Dumnezeu nostru, Care ai venit în Cana Galileei și nunta de acolo ai binecuvântat-o...”, însă rubricile nu mai prevăd așezarea cununilor în camera nupțială, ci „la loc rânduit”. Apoi, orice aluzie la deplasarea preotului la casa mirilor a dispărut, rugăciunea „Doamne, Dumnezeu nostru, cămara bunei-cuviințe...” rămânând doar un vestigiu al vechii practici;

*Rânduiala Mărturisirii păcatelor*⁵⁹

- diferențele dintre cele două Molitfelnice nu privesc forma ritului, ci textul îndemnelor preoțești adresate penitentului. De pildă, *BLG* prevede ca mărturisirea să înceapă prin verificarea ortodoxiei penitentului, care este dator să spună Simbolul de credință, aspect ce nu este menționat în *CL*. Acest din urmă molitfelnic cuprinde însă îndrumări mai detaliate pentru duhovnic cu privire la lepădarea rușinii și la modul de cântărire a epitimiei, dar și o listă de epitmii pentru diferite păcate, ce lipsesc din *BLG*;

Riturile funebre

- privitor la Rânduiala înmormântării mireanului⁶⁰, după săvârșirea apolisului și exclamația preoțească „Întru fericită adormire și veșnică odihnă robului Tău (N), celui mutat, [fie] veșnică lui pomenirea”, *CL* prevede răspunsul „Veșnică [să-ți fie] ție pomenirea, vrednicule de fericire și pururea-pomenite frate al nostru”, rostit întreit, omis de *BLG*; de asemenea, după astuparea mormântului, *CL* menționează că toți cei prezenți făceau douăsprezece metanii și se rugau pentru sufletul celui adormit, zicând: „În veci să îți fie pomenirea, (N), fratele nostru”, alt detaliu omis de *BLG*⁶¹;
- în *CL* Rânduiala la despărțirea sufletului de trup este redactată pentru situația în care muribundul este monah; editorul *BLG* a adaptat rubricile, scoțând referințele la egumen sau ecleziarh ca slujitori ai ritului, lăsând deoparte totodată și Canonul atribuit lui Andrei Criteanul⁶² și păstrându-l doar pe cel către Născătoarea-de-Dumnezeu. De asemenea, la finalul acestui rit *CL* conține, pe lângă rugăciunea „Stăpâne, Doamne, Dumnezeule Atotțiitorule, Tatăl Domnului nostru Iisus, Cel ce voiești ca toți oamenii să se mântuiască...”, și o „Rugăciune la mărturisirea fratelui, ce se face de părintele duhovnicesc în chip de dezlegare, când acela este pe moarte”, neinclusă în *BLG*;

Rânduiala Vecerniei plecării genunchilor

- diferențe se ivesc în privința numărului de cereri ce alcătuiesc litania mare, însă cea mai importantă deosebire o reprezintă includerea în *CL* a unei a opta rugăciuni către Duhul Sfânt, atribuite Patriarhului Filotheu Kokkinos, aceasta lipsind din *BLG*;

Rugăciuni la diferite trebuințe

- după Rugăciunea scurtă pentru sfințirea apei, spre deosebire de *CL*, *BLG* introduce următoarea rubrică: „[Preotul] Ia crucea și bosiiocul și, blagoslovind apa, cântă: Mântuiește, Doamne, poporul Tău”. Și otpust”.

Existența acestor diferențe se poate explica atât prin faptul că editorul *BLG* a făcut o triere a materialului evhologic, ținând cont de practica locală sau de schimbările anumitor uzanțe, apărute în intervalul 1635-1689, cât și prin întrebuițarea unor alte modele evhologice. De pildă, repetarea întreită a exorcismelor prebaptismale, prevederea ungerii complete a catehumenului cu untdelemn și indicarea pasajului scripturistic *Is. 61, 10* ca formulă a îmbrăcării neofitului nu sunt menționate în mss. ardelenesti *BAR rom. 5636* și *BAR rom. 4216*, anterioare *BLG*, dar nici în *DOS*, ce ar fi putut fi măcar consultat de editorul

⁵⁹ Pentru o descriere mai detaliată a Rânduialii Mărturisirii păcatelor din *CL* a se vedea Mihail Khalid Qaramah, „Rânduiala Mărturisirii păcatelor și alte rugăciuni de iertare în Molitfelnicele slavone din spațiul românesc (sec. XVI-XVII)”, *Mitropolia Olteniei* 1-4/2020, pp. 218-237.

⁶⁰ Pentru descrierea detaliată a Rânduialii înmormântării mirenilor din cele două Molitfelnice a se vedea Mihail K. Qaramah, „Rânduiala înmormântării laicilor în Molitfelnicele slavo-române (sec. XVI-XVII)”, *Altarul Reîntregirii* 1/2021, pp. 131-164.

⁶¹ Qaramah, „Rânduiala înmormântării laicilor”, p. 161.

⁶² Pentru acest canon a se vedea Vasileios Marinis, „«He Who Is at the Point of Death»: The Fate of the Soul in Byzantine Art and Liturgy”, *Gesta* 54/2015, pp. 59-84.

BLG, dacă ne gândim că tipograful acestui Molitfelnic a fost Chiriac Moldoveanul⁶³; care a deprins meșteșugul tiparului la Mănăstirea Cetățuia din Iași, unde ieromonahul Mitrofan, colaborator al Mitropolitului Dosoftei la tipărirea *DOS* și viitor Mitropolit al Buzăului, înființase o tipografie grecească în anul 1682. Este deci imposibil ca Chiriac să nu fi cunoscut vreun exemplar al *DOS*. Cele două mss. ardelenesti și *DOS* prevăd însă cântarea tiparului „Dă-mi mie haină luminoasă...”, după îmbrăcarea neofitului, la fel ca *BLG*.

Cu privire la Rânduiala Încununării mirilor, menționarea în *BLG* a refrenului „Slavă Ție, Dumnezeu nostru...” pentru cântarea responsorială a *Ps.* 127 este prevăzută și în *DOS*. De asemenea, atât ms. *BAR rom.* 5636, cât și *DOS* conțin exorțatiile „Mărit să fii mire...”, „Și tu, mireasă, mărită să fii...”, cuprinse în *BLG* (cel mai probabil acestea erau incluse și în ms. *BAR rom.* 4216, însă manuscrisul suferă o lacună în această parte). Caracterul opțional al cuminecării mirilor în *BLG* poate fi explicat prin schimbarea practicii liturgice, tendința de despărțire totală a Împărtășirii de Rânduiala Încununării mirilor fiind o tendință crescândă în epocă și generalizată în unele părți⁶⁴. De asemenea, faptul că rubricile nu amintesc de procesiunea preotului casa mirilor, iar rugăciunea binecuvântării camerei nupțiale a fost integrată în rânduiala săvârșită în biserică sugerează căderea acestui obicei în desuetudine.

În privința formularului Mărturisirii păcatelor, cercetarea dreptei credințe a penitentului, indicată în *BLG*, dar absentă din *CL*, este prevăzută și în *DOS*, însă între îndrumările și exorțatiile preoțești redată în *BLG* și *DOS* există, de asemenea, diferențe. D. Vanca, totuși, atrage atenția asupra unei alte asemănări între formularul acestei Taine din *BLG* și cel din *DOS*, și anume prezența unei rubrici în ambele documente, ce face trimitere la „Molitva mare”, al cărei text se regăsește însă doar în Molitfelnicul de la Iași, nu și în cel de la Bălgrad. D. Vanca însă, pe bună dreptate, este precaut în a afirma categoric că Zoba a folosit textul lui Dosoftei, susținând în schimb existența unei surse comune a Rânduiei Mărturisirii din cele două documente⁶⁵.

Este interesant modul în care editorul *BLG* a adaptat ritul monahal pentru despărțirea sufletului de trup, descris în *CL*, astfel încât acesta să se potrivească situației în care muribundul este mirean. Iată, cum rubricile introductive ale ritului din *CL* au fost rescrise în *BLG*:

<i>CL</i> , f. 124r: Când începe vreun frate a slăbi, vine egumenul și îl întreabă cu glas lin dacă este vreun cuvânt sau vreun lucru sau vreo răutate către împotriva vreunui frate, nemărturisită sau neiertată,	<i>BLG</i> , f. 90v: Vine preotul și-l întreabă cu glas lin de iaste vreun lucru sau vreun cuvânt pentru uitarea au pentru rușinea neispoveduit sau neiertat. De toate iaste dator să-l cearce și să-l întreabe preotul sau duhovicul.
--	--

⁶³ Despre acest tipograf a se vedea Eva Mârza, Bogdan Florin (coord.), *Repertoriul tipografiilor, gravorilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, Edit. Astra Museum/Techno Media, Sibiu, 2013, pp. 70-71.

⁶⁴ Împărtășirea nou-căsătoriților este prevăzută drept opțională și în Trebnicul moscovit din 1623 (ff. 208^v-209^r). În opinia lui M. Jeltov, cauzele abandonării cuminecării mirilor sunt reprezentate de exigențele impuse pentru primirea Euharistiei, precum respectarea unei perioade de post pre-euharistic, dar și practica generalizată a împărșirii rare a laicilor (Михаил Сергеевич Желтов, „Обзор истории чинов благословения брака в православной традиции”, în *Православное учение о церковных Таинствах. Москва, 13-16 ноября 2007 г.*, Том III, Синодальная библейско-богословская комиссия, Москва, 2009, p. 124).

⁶⁵ Vanca, *Paradigme liturgice*, pp. 101-102.

din pricina nebăgării de seamă sau a rușinii. De toate este dator egumenul a-l cerceta și a-l întreba pe rând pe cel care este pe moarte, căci cuvânt va da Stăpânului Hristos. Iar dacă nu este egumenul, aceasta o face ecleziazarul sau părintele duhovnic.

De asemenea, lăsarea de o parte de către editorul *BLG* a Canonului atribuit lui Andrei Criteanul este justificată de caracterul eminent monahal al acestei alcătuirii iconografice, spre deosebire de Canonul către Născătoarea-de-Dumnezeu, atribuit în mod tradițional lui Ioan Monahul, ce are o întrebuințare generală. Diferențele dintre cele două Molitfelnice privitoare la Rânduiala Vecerniei plecării genunchilor în Duminica Pogorării Sfântului Duh se explică prin faptul că editorul *BLG* a preluat acest formular, cu diferențe neesențiale în privința textului rubricilor, din versiunea românească inclusă în Liturghierul tipărit la București în anul 1680, după cum a intuit deja și D. Vanca. Întrebuințarea Liturghierului bucureștean se explică prin faptul că acesta a fost tipărit tot de Chiriac Moldoveanul.

Cum se explică totuși lipsa altor rugăciuni, texte și rituri din *BLG*, cuprinse însă în *CL*? Putem presupune că selectarea materialului evhologic a fost determinat de considerente economice, o carte mai voluminoasă implicând, cum este logic, costuri mai mari.

În ciuda acestor diferențe între cele două Molitfelnice, este evident faptul că principala sursă de inspirație pentru alcătuirea *BLG* a fost *CL*. *BLG* a cunoscut o difuzare extraordinară, mai ales în Ardeal⁶⁶, iar acest fapt este întărit și de numărul mare de manuscrise copiate după ediția tipărită și care au circulat pe tot parcursul secolului al XVIII-lea; amintim, de pildă, Molitfelnicul ms. I. 15.896 de la Biblioteca Județeană Dolj (a. 1698)⁶⁷, fragmentele de Molitfelnic din ms. *BAR rom. 707* (a. 1699)⁶⁸ și din ms. I 39 (128) de la Biblioteca Sfântului Sinod (a. 1699)⁶⁹, preluate din *BLG*, mss. 23/1979 (a. 1700) și 27 (a. 1720) din colecția muzeală a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei⁷⁰, mss. de la Biblioteca Mitropolitană din Sibiu: *Mitr. Sib. 37* (a. 1716), *Mitr. Sib. 22* (a. 1720-1727), *Mitr. Sib. 36* (sec. XVIII), *Mitr. Sib. 54* (sec. XVIII), *Sib. Mitr. 320* (sec. XVIII)⁷¹ și mss. de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj: *BCU Cj. rom. 3137* (a. 1720)⁷², *BCU Cj. rom. 4248* (a.

⁶⁶ Copii ale unor rânduieli din *BLG* se află și în două mss. originare în Țara Românească: *BAR rom. 1668* și *BAR rom. 545*, de la începutul secolului al XVIII-lea (pentru descrierea acestor mss. a se vedea Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, p.31 și Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, pp. 137-138).

⁶⁷ A se vedea Florian Dudaș, *Vasile Sturze Moldoveanul, pelerinul transilvan*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1993, pp. 135-136.

⁶⁸ Mihail K. Qaramah, „Contribuții la înțelegerea liturghiei românilor din veacul al XVII-lea – Ms. *BAR rom. 707*”, *Altarul Reîntregirii* 3/2019, pp. 152-153 și p. 160.

⁶⁹ Dudaș, *Vasile Sturze*, pp. 139-141.

⁷⁰ Dudaș, *Vasile Sturze*, pp. 142-144; 173-175.

⁷¹ Vanca, *Paradigme liturgice*, p. 16, p. 90. Amintim, de pildă, și fragmentele de Molitfelnic din ms. *BAR rom. 707* (a. 1699) preluate din *BLG* (Qaramah, „Contribuții”, pp. 152-153 și p. 160), precum și mss. *Mitr. Sib. 22*, *Mitr. Sib. 36*, *Mitr. Sib. 37*, *Mitr. Sib. 54*, *Sib. Mitr. 320*, toate din secolul al XVIII-lea, care reproduc rânduieli din *BLG* (a se vedea Cherescu, „Molitfelnicele manuscrise”, pp. 23-32).

⁷² Pentru detalii:

https://www.bcucuj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/m/Molitvenic1.pdf.

1722)⁷³, *BCU Cj. rom. 4326* (a. 1724)⁷⁴, *BCU Cj. rom. 4321* (a. 1728)⁷⁵, *BCU Cj. rom. 4257* (a. 1737)⁷⁶, *BCU Cj. rom. 4365* (a. 1741-1745)⁷⁷, *BCU Cj. rom. 4332* (a. 1750)⁷⁸. Astfel, *BLG* a avut un rol extrem de important în unificarea liturghiei românilor din Ardeal.

CONCLUZII

După cum am arătat în această lucrare, Molitfelnicul de la Bălgrad reprezintă în cea mai mare parte o traducere, cu anumite prelucrări și adaptări, a Molitfelnicului slavon de la Câmpulung. Pe lângă acest document, editorii Molitfelnicului bălgrădean au întrebuintat și Rânduiala Vecerniei plecării genunchilor cuprinsă în Liturghierul tipărit la București cu nouă ani înainte, ce a fost, probabil, tipărită și separat în același an. Totodată, o parte din schimbările operate de editorii Molitfelnicului de la Bălgrad în cadrul formularelor preluate din Molitfelnicul muntenesc, ar fi putut fi inspirate din alte documente a căror identificare precisă nu se poate realiza în acest stadiu al cercetării.

Molitfelnicul de la Bălgrad este, cu siguranță, produsul reformei liturgice ortodoxe românești din secolul al XVII-lea, din următoarele motive:

- apariția sa a fost determinată de nevoia de corectare, deci de reformare, a formularelor evhologice existente, supuse atât greșelilor realizate de copiiști, din pricina necunoașterii temeinice a normelor ritului bizantino-slav, cât și influențelor eterodoxe;

- alegerea modelului său principal a fost ghidată de nevoia asigurării fidelității față de ritul bizantin-slav, Molitfelnicul de la Câmpulung fiind, la rândul său, o parte importantă din procesul de reformă liturgică demarat de autoritatea ecleziastică în Biserica Ungrovlahiei în secolul al XVII-lea;

- editorii Molitfelnicului de la Bălgrad au intervenit în redactarea anumitor rituri, cu scopul adaptării unor părți din formularele evhologice la uzanțele locale sau la schimbările survenite în practică în intervalul de timp scurs de la tipărirea Molitfelnicului de la Câmpulung în 1635; de asemenea, editorii au selectat, în general, materialul evhologic pentru a corespunde necesităților liturgice parohiale (excepție fiind păstrarea Rânduiei Panaghiei);

- editarea Molitfelnicului bălgrădean a avut un impact considerabil în practica liturgică ortodoxă din Transilvania, lărgă sa circulație în copii manuscrise fiind o dovadă a rolului jucat de această ediție în uniformizarea liturghiei Bisericii Ardealului;

---

⁷³ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/m//Molitvenic5.pdf.

⁷⁴ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/m//Molitvenic2.pdf; accesibil online pe <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/72706?mode=full>.

⁷⁵ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/m//Molitvenic4.pdf.

⁷⁶ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/e//Euhologiu1.pdf.

⁷⁷ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/e//Euhologhion.pdf.

⁷⁸ Pentru detalii:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmsrel/pdf/e//Euhologiu2.pdf.

- traducerea românească a Molitfelnicului, după un model considerat fidel practicii ortodoxe, s-a înscris într-un program mai amplu de tipărire a cărților liturgice în limba română sub coordonarea protopopului Ioan Zoba, în care se înscriu și *Ceaslovul* (a. 1685), și *Rânduiala Diaconstvelor* (a. 1687)⁷⁹, acest demers contribuind semnificativ la îndeplinirea țelului pastoral și inițiativ îndreptat în special asupra credincioșilor, în condițiile în care, după cum însuși protopopul Ioan afirma, „mulți cu dor merg la beserecă, ca să auză și să ia ceva mângâiere sufletească, iar neînțelegând, mârniți să întoarnă acasă”⁸⁰.

Toate aceste aspecte sunt în concordanță cu nivelurile de responsabilitate ale reformei liturgice, definite de liturgistul T. Pott: inițierea, reșezarea liturghiei în locul său autentic în viața Bisericii și a fiecărui credincios și adaptarea/restaurarea⁸¹.

---

⁷⁹ Pentru un studiu asupra acestei tipărituri și ediția sa critică a se vedea Dumitru A. Vanca, *Rânduiala Diaconstvelor. Liturgia românilor ardeleni în sec. al XVII-lea*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009.

⁸⁰ A se vedea prefața la *Ceasloveț*, reprodusă în Bianu, Hodoș, *Bibliografia*, vol. I, p. 279.

⁸¹ Thomas Pott, *Reforma liturgică bizantină*. trad. C. Login, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2020, pp.106-125.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Алмазов, А. И., *История чинопоследований крещения и миропомазания*, Казань, 1884.
- [2] Arranz, M., „Les Sacrements de l'ancien Euchologe constantinopolitain (6). IVeme Partie. L'«Illumination» de la nuit de Pâques”, *Orientalia Christiana Periodica* 51/1985, pp. 66-86.
- [3] Arranz, M., „Les Sacrements de l'ancien Euchologe constantinopolitain (7). IVeme Partie. L'«Illumination» de la nuit de Pâques”, *Orientalia Christiana Periodica* 52/1986, pp. 145-178.
- [4] ARRANZ, M., *L'Eucologio Constantinopolitano agli Inizi del Secolo XI*, Editrice Pontifica Università Gregoriana, Rome, 1996.
- [5] Bianu, I., Hodoș, N., *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, vol. I-IV, Atelierele Grafice „Socec & Co.”, București, 1903-1944.
- [6] Barbu, V., *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2008.
- [7] Bulei, D., „Viața culturală și și cartea tipărită în vremea lui Matei Basarab”, *Tyragetia* 2/2013, pp. 89-96.
- [8] Cherescu, P., „Molitifelnicele manuscrise din Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului. Studiu istorico-liturgic”, *Revista Teologică* 4/1992, pp. 18-39.
- [9] Chițulescu, P., *Cartea slavă din Biblioteca Sfântului Sinod – secolele XVI-XVIII*, Edit. Dynasty Books Proeditură și Tipografie, București, 2020.
- [10] Cornescu, C., „Rînduiala Botezului în diferite molitifelnice slave și românești folosite în Biserica Română”, *Studii Teologice* 9-10/1961, 566-585.
- [11] Croitoru, I., „Deacon Coresi (c. 1510 - c. 1583) and his activity as a printer in the context of the 16th century protestant propaganda”, *Icoana Credinței* 14/2021, pp. 37-75.
- [12] Dăianu, E., „Un Molitvenic calvinesc pentru români”, *Răvașul* 6/1908, pp. 168-181.
- [13] Deletant, D. J., „Slavonic Letters in Moldavia, Wallachia and Transylvania from the Tenth to the Seventeenth Centuries”, *The Slavonic and East European Review* 58.1/1980, pp. 1-21.
- [14] Deletant, D. J., „Rumanian Presses and Printing in the Seventeenth Century”, *The Slavonic and East European Review* 60.4/1982, 481-499.
- [15] Дмитриевский, А. А., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, томъ II, Типография Императорского Университета Св. Владимира, Киевъ, 1901.
- [16] Drimba, V., (ed.), *Coresi, Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*, Edit. Academiei, București, 1998.
- [17] Dudaș, F., *Vasile Sturze Moldoveanul, peregrinul transilvan*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1993.
- [18] Dumitran, A., Gherman, A.-M., Vanca, D. A., (eds.), *Molitvnic. Bălgrad. 1689-2009*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009.
- [19] Dumitran, A., *Religie Ortodoxă – Religie Reformată. Ipostaze ale identității profesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, ed. a II-a, Ratio et Revelatio, Oradea, 2015.
- [20] Gheție, I., „Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, *Limba română* 5/1973, pp. 443-452.
- [21] Grosu, T. Ș., *Molitifelnicele românești în raport cu originalele lor grecești. Studiu istoric, filologic și teologic*, Teză de doctorat nepublicată, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2013.
- [22] Holban, M., *et alii, Călători străini în Țările Române*, vol. II, Edit. Științifică și Enciclopedică/Edit. Academiei Române, București, 1968.
- [23] Желтов, М. С., „Обзор истории чинов благословения брака в православной традиции”, în *Православное учение о церковных Таинствах. Москва, 13-16 ноября 2007 г.*, Том III, Синодальная библейско-богословская комиссия, Москва, 2009, pp. 109-126.
- [24] Libidov, A., *Manuscrisele slavone de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Studiu monografic și antologie de texte*, Edit. Etnologică, București, 2020.
- [25] Lința, E., *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România*, vol. I, Universitatea din București, București, 1980.
- [26] Marinis, V., „«He Who Is at the Point of Death»: The Fate of the Soul in Byzantine Art and Liturgy”, *Gesta* 54/2015, pp. 59-84.
- [27] Mârza, E., *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Edit. Imago, Sibiu, 1998.

- [28] Mârza, E., Florin, B., (coord.), *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, Edit. Astra Museum/Techno Media, Sibiu, 2013.
- [29] Meyendorff, P., „The Liturgical Reforms of Peter Moghila: A New Look”, *St Vladimir’s Theological Quarterly* 29.2/1985, p. 101-114.
- [30] Meyendorff, P., *Rusia, Ritual și Reformă. Reforma liturgică a Patriarhului Nikon în secolul al XVII-lea*, trad. Pupeza Cristina, Edit. Astra Museum/Edit. Ecclesiast, Sibiu, 2015.
- [31] Mihail, P., „Molitifelnicul mitropolitului Dosoftei – Iași 1681”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei* 4-6/1981, pp. 315-333.
- [32] Mihail, P., „Molitelvelnicele de la mănăstirea Runcu din Ardeal comparate cu alte manuscrise din epocă”, *Mitropolia Ardealului* 9-10/1984, pp. 663-677.
- [33] Mihail, Z., „L’œuvre de Pierre Movilă en langue roumaine. Témoignages inédites du XVIII-XIX siècles”, în Ștefan S. Gorovei (ed.), *Pierre Movilă et son temps*, Commission Nationale de la Roumanie pour l’UNESCO, București, 1996, pp. 107-124.
- [34] Moldovanu, D., „Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc”, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milica (eds.), *Text și discurs religios*, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, pp. 103-123.
- [35] Одинцов, Н. Ф., *Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI века*, Изд. книгопродавца И.И. Тузова, Санкт-Петербург, 1881.
- [36] Panaitescu, P. P., „Influența operei lui Petru Movilă, arhiepiscop al Kievului, în Principatele Române”, în Petre P. Panaitescu (ed.), *Petru Movilă. Studii*, Edit. Enciclopedică, București, 1996, pp. 25-35.
- [37] Panaitescu, P. P., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Edit. Academiei Române, București, 2003.
- [38] Panaitescu, P. P., Mihail, Z., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. III/1, Edit. Academiei Române, București, 2018.
- [39] Pavel, E., „Considerații asupra tipăriturilor bălgrădene de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, *Cercetări de lingvistică* 2/1981, pp. 187-197.
- [40] Pavel, E., *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Edit. Clusium, Cluj-Napoca, 2001.
- [41] Pott, T., *Reforma liturgică bizantină. Studiul fenomenului evoluției intenționate a liturghiei bizantine*, trad. Cezar Login, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2020.
- [42] Qaramah, M. K., „Contribuții la înțelegerea liturghiei românilor din veacul al XVII-lea – Ms. BAR rom. 707”, *Altarul Reîntregirii* 3/2019, pp. 149-161.
- [43] Qaramah, M. K., „The Rites of Betrothal, Coronation and Digamia, according to the Slavo-Romanian Euchologia (16th -17th century)”, *International Journal of Orthodox Theology* 11.3/2020, pp. 135-172.
- [44] Qaramah, M. K., „Rânduiala Mărturisirii păcatelor și alte rugăciuni de iertare în Molitifelnicele slavone din spațiul românesc (sec. XVI-XVII)”, *Mitropolia Olteniei* 1-4/2020, pp. 218-237.
- [45] Qaramah, M. K., „Considerații pe marginea unei tipărituri liturgice românești mai puțin cercetate – *Mystirio sau Sacrament* (Târgoviște, 1651)”, *Transilvania* 5/2021, pp. 85-96.
- [46] Qaramah, M. K., *O istorie a Molitifelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)*, Teză de doctorat [nepublicată], Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2021.
- [47] Qaramah, M. K., „Rânduiala înmormântării laicilor în Molitifelnicele slavo-române (sec. XVI-XVII)”, *Altarul Reîntregirii* 1/2021, pp. 131-164.
- [48] Radle, G., „The Standardization of Liturgy in the Late Byzantine Period: The Case of the Rite of Marriage in South-Slavic Manuscripts and Early Printed Editions”, în Bert Groen *et alii* (eds.), *Studies in Oriental Liturgy. Proceedings of the Fifth International Congress of the Society of Oriental Liturgy, New York, 10-15 June 2014*, Leuven – Paris – Bristol, Peeters, 2019, pp. 277-293.
- [49] Raes, A., „Le Rituel Ruthène depuis l’Union de Brest”, *Orientalia Christiana Periodica* 1/1935, pp. 361-392.
- [50] Simonescu, D., Bogdan, D. P., „Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab”, *Biserica Ortodoxă Română* 56/1938, pp. 866-880.
- [51] Streza, C., „Cult și Reformă liturgică în Biserica Ortodoxă a Transilvaniei, în secolul al XVII-lea”, *Revista Teologică* 98.4/2016, pp. 73-97.
- [52] Streza, L., „Trei manuscrise liturgice românești din sec. XVII-XVIII”, *Studii Teologice* 1/1986, pp. 119-122.
- [53] Streza, L., „Rânduiala Tainei Sfântului Maslu, după manuscrise liturgice din Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului”, *Ortodoxia* 4/2012, pp. 13-27.

- [54] Ștrempel, G., „Sprijinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea”, în Barbu Lăzăreanu (ed.) *Studii și cercetări de bibliologie*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, pp. 15-42.
- [55] Ștrempel, G., *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1978-1992.
- [56] Thomson, F. J., „Peter Mogila’s Ecclesiastical Reforms and the Ukrainian Contribution to Russian Culture. A Critique of Georges Florovsky’s Theory of the Pseudomorphosis of Orthodoxy”, *Slavica Gandensia* 20/1993, pp. 67-119.
- [57] ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, Π., *Μικρόν Εὐχολόγιον*, τ. Α, Ἔκδοσις δευτέρα, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Αθήνα, 1998.
- [58] Turcu, I., „Popa Mihai, un interesant copist din secolul al XVII-lea”, *Biserica Ortodoxă Română* 11-12/1973, pp. 1268-1289.
- [59] Vanca, D. A., *Rânduiala Diaconstvelor. Liturghia românilor ardeleni în sec. al XVII-lea*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009.
- [60] Vanca, D. A., *Paradigme liturgice în sec. 17. Ioan Zoba din Vinț și evoluția liturghiei românești*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2016.

MODALITĂȚI DE GESTIONARE A TULBURĂRILOR DE COMPORTAMENT ALE ELEVILOR

- THE MANAGEMENT OF BEHAVIOURAL DISORDERS AT STUDENTS -

Drd. Felicia Aurica Haidu,
Universitatea de Stat Ion Creanga, Chisinau,
REPUBLICA MOLDOVA,
Email: cabinet.psihologic@gmail.com

ABSTRACT

Childhood developmental and behavioural disorders have been extensively studied throughout the world as they are more and more a commonly met challenge for schools, psychologists and educators. Behavioural intervention, specified in this paper, can be considered a treatment guideline for children with behaviour disorders after they have been diagnosed by clinicians. The present paper summarizes both traditional contingency management procedures and positive behaviour support procedures. However, due to the restrictions imposed by the length of the article, no evidence-based treatment options have been suggested. Therefore, a variety of methodological concerns also block stronger conclusions regarding the prevalence of one or another type of intervention for a specific behaviour disorder. This approach, while potentially beneficial to school educators and the children families has always had negligible impact at a community level on the prevalence of behavioural problems in children. Romania still has to cope with the failure of treatment programs to ameliorate disruptive behaviour mainly because of the lack of knowledge and training. In Romania, this has occurred mainly because many families only seek assistance when their child's problem behaviour has become severe and is long standing..

Keywords: behaviour disorders; disruptive behaviour; class management; school children; intervention;

INTRODUCERE

Lucrarea de față întrunește descoperirile unor cercetători din literatura de specialitate cu privire la tulburările de comportament și modalitățile de gestionare ale acestora. Din cuprinsul acesteia, reiese că o bună cunoaștere a tulburărilor de comportament disruptiv cu care ne confruntăm dar și o bună cunoaștere a modalităților de gestionare ale acestora, poate duce cu ușurință la stoparea sau ameliorarea lor.

Deficiențele sau tulburările de comportament pot fi identificate de cele mai multe ori în perioada timpurie din viața unui copil, mai exact, de la naștere până la vârsta de 6-7 ani. Copilul trebuie crescut și educat cu atenție sporită atât din partea familiei cât și din partea școlilor sau grădinițelor la care este înscris. Fiecare etapă de vârstă a unui copil cuprinde anumite criterii de dezvoltare fizică și psihică. Dacă aceasta este urmărit cu atenție, se poate observa cu ușurință atunci când ceva din personalitatea sa nu este bine dezvoltat, când copilul suferă de anumite afecțiuni și trebuie să se intervină din timp pentru rezolvarea acestor implicații acolo unde se poate sau cel puțin ameliorarea tulburării de care copilul suferă.

Este datoria familiei și a școlii să identifice aceste afecțiuni să semnaleze cât mai repede posibil persoanelor care se ocupă de copil. Descoperirea târzie a acestora poate îngreuna procesul de reabilitare sau de ameliorare.

2. AFECȚIUNI CARE AU CA MANIFESTARE TULBURAREA DE COMPORTAMENT

În viziunea lui C. Enăchescu, comportamentul uman reprezintă ansamblul de acțiuni materiale sau simbolice prin intermediul cărora un organism aflat într-o situație tinde să-și realizeze propriile posibilități și să reducă la un nivel minim tensiunile care amenință unitatea acestuia.¹

Tulburarea comportamentului reprezintă sub o formă mai accesibilă, orice abatere de la normele sociale. Problemele/tulburările de comportament apar atunci când o persoană suferă de anumite afecțiuni medicale sau nu, care îi îngreunează integrarea într-un grup de persoane sau într-o societate.

Vom menționa mai departe cele mai des întâlnite forme care au ca manifestare tulburarea de comportament:

1. Tulburarea de hiperactivitate și deficit de atenție (ADHD);
2. Sindromul Asperger;
3. Tulburarea Rett;
4. Tulburarea dezintegrativă a copilăriei;
5. Deficiența mintală;

Vom prezenta, pe scurt, definiția fiecăreia dintre acestea și apoi vom identifica cele mai potrivite intervenții menite să le amelioreze la copiii aflați în perioada școlară.

2.1. Tulburarea de hiperactivitate și deficit de atenție (ADHD)

ADHD-ul este cea mai întâlnită tulburare de comportament. Acest diagnostic este pus tot mai des în ultima perioadă copiilor de vârste mici și adolescenților. ADHD-ul se manifestă diferit de la persoană la persoană, un copil poate avea afecțiuni severe iar altul mai puțin severe. Aceste afecțiuni nu cataloghează copilul ca fiind anormal, din contră, există copii cu acest diagnostic care sunt foarte inteligenți.

După cum am menționat anterior, această tulburare poate fi descoperită din timp de familie, membrii familiei și în principiu de cadrele didactice. În schimb, diagnosticul este pus de un specialist în domeniu care va urmări parcursul și dezvoltarea copilului pe o perioadă de 6 luni, bineînțeles în parteneriat cu școala și familia acestuia.

Cum își poate da seama familia sau școala că elevul suferă de afecțiuni aferente ADHD-ului? Care sunt semnele care ne pot ridica un semn de întrebare?

De cele mai multe ori aceste simptome ar trebui să fie vizibile până la vârsta de 7 ani și cum am menționat, să se manifeste pe o perioadă de 6 luni și nu numai la școală sau acasă, ci în mai multe locuri.

Aceasta consider că ar fi o regulă principală pentru a nu se face confuzie. Dacă un copil s-ar manifesta astfel doar la școală, ne-ar crea confuzia că nu se poate adapta mediului școlar. Manifestându-se în locuri diferite putem observa cu ușurință că nu școala este problema sau familia sau locurile unde acesta merge.

¹ Enăchescu, C. (2008). *Tratat de igienă mintală*, București: Editura POLIROM, p.236

2.2 Tulburările din spectru autist

Autismul nu se referă la o boală specifică, din sfera acestuia fac parte alte câteva supranumite Tulburări Pervazive de Dezvoltare. Pe lângă specificul acestei tulburări, celelalte care fac parte din aceeași sferă sunt: *Tulburarea Pervazivă de Dezvoltare*, *Tulburarea Dezintegrativă a Copilăriei*, *Sindromul Rett* și *Sindromul Asperger*. Aceste tulburări se numesc *Tulburări din spectrul autist*.

Unii specialiști au constatat că există o serie de manifestări timpurii caracteristice TSA, printre care se numără următoarele:

- Copilul nu scoate sunete nearticulate, nu arată cu degetul și nu face gesturi care au o anume semnificație până la vârsta de un an.
- Copilul nu rostește niciun cuvânt până la vârsta de 16 luni.
- Copilul nu leagă două cuvinte până la vârsta de doi ani.
- Nu răspunde atunci când este strigat pe nume.
- Pierde din abilitățile de comunicare și din cele sociale pe care le-a dobândit.
- Privește rar în ochi persoanele cu care vine în contact.
- Pare că nu este în stare să se joace cu jucăriile.
- Exagerează în a pune în ordine jucării sau alte obiecte.
- Este atașat în mod deosebit de o anumită jucărie, respectiv de un anumit obiect.
- Nu zâmbește.
- Câteodată pare că nu aude bine”².

2.3 Sindromul Asperger

Sindromul Asperger face parte din sfera Tulburărilor de Spectru Autist, acesta are manifestări oarecum asemănătoare cu cele ale autismului dar totodată se deosebește din mai multe puncte de vedere. Copiii care suferă de Sindromul Asperger au un coeficient de inteligență de la mediu până la ridicat.

Simptomele Sindromului Asperger sunt oarecum asemănătoare cu celelalte care fac parte din sfera TSA, mai exact, majoritatea care suferă de TSA au în comun afectarea comportamentului social, a interacțiunii cu ceilalți. Acestea sunt câteva din simptomele comune tuturor tulburărilor din această categorie dar fiecare dintre acestea, se manifestă diferit, au grade de dificultate diferite și manifestări diferite. Dacă vorbim de Sindromul Asperger, spre exemplu, sunt câteva criterii care îl deosebesc de celelalte, cum ar fi:

- Un copil care suferă de Sindromul Asperger nu are probleme în ceea ce privește comunicarea sau exprimarea liberă cum o are un copil care suferă de Tulburarea dezintegrativă a copilăriei, de exemplu. Acesta are un vocabular destul de dezvoltat, poate purta o conversație normală.
- Deși nu au probleme din punct de vedere verbal, ei nu cunosc adevăratul sens al cuvintelor, le pronunță și le folosesc în propoziții fără a cunoaște cu adevărat însemnătatea acestora.

2.4 Tulburarea Rett

La fel ca celelalte tulburări și aceasta este o Tulburare de Spectru Autist. Tot la fel ca celelalte, se manifestă diferit. Tulburarea Rett se manifestă cel mai agresiv, după o perioadă de 5 luni, apare în mod principal la fete, chiar dacă situația pare aparent normală. Între 4 luni și aproximativ 3 ani și jumătate, simptomele sunt din ce în ce mai vizibile: probleme psihomotorii, probleme ale dezvoltării capului.

² Exkorn, K. S. (2010). *Să înțelegem autismul: diagnosticare, tratament, adaptare și vindecare*, Iași: Editura ARAMIS p. 22

Fiind o tulburare foarte agresivă, aceasta avansează progresiv afectând funcțiile motorii și ale limbajului în mod profund. Chiar dacă se încearcă recuperarea, aceasta poate întârzia să apară iar dacă totuși se poate ajunge la o formă de recuperare, aceea poate fi destul de ușoară. Tulburarea Rett durează toată viața, pot apărea dorințe de comunicare și relaționare datorită vârstei de adolescență dar este un pas destul de dificil. Referitor la celelalte forme de tulburări din sfera TSA, diferența dintre Tulburarea Rett și restul este majoră.

2.5 Tulburarea dezintegrativă a copilăriei

Tulburarea dezintegrativă a copilăriei este inclusă în tulburarea de spectru autist (TSA); aceasta nu pare să afecteze copilul în primii 2-3 ani de viață. Copilul se dezvoltă absolut normal, conform vârstei, apoi încep să apară modificări motorii și psihice. După primii 2-3 ani de viață, când această tulburare își face apariția, copilul începe să nu mai acorde interes mediului înconjurător, să nu mai socializeze, să adopte un comportament care nu este potrivit conform normelor sociale.

Ceea ce face ca această tulburare să facă parte din TSA sunt caracteristicile similare cu ale celorlalte tulburări cum ar fi pierderea dreptății a limbajului, interacțiunea socială scăzută și unele pierderi motorii. Ceea ce diferențiază această tulburare de celelalte este manifestarea acesteia, care apare după primii 2-3 ani de viață, nu în primii ani așa cum apare la celelalte tulburări. La fel ca celelalte tulburări TSA, nici în cazul acesteia nu s-a descoperit un motiv concret care ar putea provoca aceste simptome.

2.6 Deficiența mintală

Deficiența mintală este asociată cu funcționarea din punct de vedere intelectual sub medie. Copiii care suferă de această deficiență mintală sau retard mintal cum mai este denumit, întâmpină dificultăți de adaptare din mai multe puncte de vedere: comunică foarte greu (comunicarea devine destul de greoaie), nu se mai pot îngriji singuri (lucruri minore de autoîngrijire), nu mai pot avea grijă de propria persoană (pot întâmpina probleme care să le pună viața în pericol), nu mai participă activ în societate, nu mai socializează cu ceilalți și adaptarea mediului în care trăiesc și la cerințele sociale devine tot mai grea.

3. PRINCIPALELE TEHNICI DISCIPLINARE UTILIZATE PENTRU AMELIORAREA TULBURĂRILOR DE COMPORTAMENT

Cele mai cunoscute metode care ne ajută în gestionarea comportamentelor problematice sunt:

1. Abordarea S.T.A.R.
2. Disciplina asertivă
3. Modelul analizei tranzacționale
4. Modelul suportiv emoțional rogersian
5. Modelul disciplinei sociale (Rudolf Dreikurs, teoria adleriană)
6. Terapia realității a lui Glasser
7. Modelul abordării responsive a clasei
8. Disciplina pozitivă

Fiecare dintre aceste metode abordează un anumit tip de problemă, descrie pe larg modul de intervenție în rezolvarea sau diminuarea acestora și exemplifică numeroase metode și tehnici care au ca scop adaptarea și dezvoltarea cât mai normală a elevului problematic. Pe lângă toate acestea, voi descrie și alte metode și tehnici de intervenție.

3.1. Abordarea S.T.A.R.

Abordarea S.T.A.R pune accent pe complexitatea comportamentului uman și pe psihicul acestuia. Pentru a înțelege cum funcționează psihicul uman și ce stă la baza fiecărui tip de comportament, se analizează toate procesele psihice ale individului. Se pune accent pe modul de gândire rațională al individului, pe factorii care îl influențează și pe relațiile pe care acesta le are cu cei din jur. Deși sunt apreciate toate celelalte moduri de rezolvare ale problemelor de comportament, cum ar fi tratamentele care sunt prescrise de medici, se pune accentul mai mult pe abordarea directă a problemei, se află sursa care determină acest comportament, de unde pornește această problemă, care sunt cauzele, dacă sunt individuale sau de mediu etc.

În cartea *Management comportamental în clasa de elevi*, Ioana Dârjan susține că „acest cadru propus de Zarkowska și Clements pentru evaluarea și abordarea terapeutică a persoanelor cu tulburări emoțional-comportamentale se numește modelul S.T.A.R., acronimul reprezentând diverși factori implicați în dezvoltarea și menținerea tulburărilor emoțional-comportamentale: S (settings) – contexte, medii, caracteristici ale mediilor respective; T (triggers) – declanșatori, semne, semnale care apar imediat înaintea manifestării comportamentului-țintă; A (actions) – comportamente observabile, abilități noi care trebuie învățate sau comportamente cu o frecvență scăzută care trebuie încurajate sau întărite; R (results) – evenimentele care urmează comportamentului, consecințele (întăriri, pedepse, rezultate neutre). În ceea ce privește relația terapeutică, acest model susține importanța unei relații care oferă respect, căldură, acceptare pozitivă necondiționată, empatie, caracteristici ale unei orientări umaniste a relației terapeutice.”³

3.2. Disciplina asertivă

Disciplina asertivă reprezintă un alt mod de abordare a tulburărilor de comportament în clasă. Aceasta a luat amploare în anul 1976 în urma unor dialoguri intense cu profesorii și copiii care aveau tulburări de comportament. Această disciplină pune accentul pe implicarea directă a profesorului în procesul de predare.

*Disciplina asertivă este o abordare sistematică, structurată a activității cadrelor didactice cu elevii, care are ca obiectiv impunerea unui mediu al clasei organizat, controlat de către profesor. Deși la început, în anii '70, acest sistem era conceput și aplicat ca o manieră autoritară de management al clasei de elevi, el a evoluat spre o abordare mai cooperativă și mai democratică.*⁴

Fiind o abordare democratică, se pune accentul atât pe dorințele elevilor și drepturile acestora dar și pe îndatoririle pe care aceștia le au față de școală și față de profesor și colegii acestuia. Este foarte important să cunoaștem care sunt părerile elevului, dorințele acestuia și modul în care acesta vede lucrurile dar în același timp este important ca acesta să respecte și regulile care i se impun. Este în regulă atunci când un elev își spună punctul de vedere legat de o materie anume sau de un subiect despre care se discută, dar nu este în regulă ca acesta să deranjeze cadrul didactic atunci când le explică sau le predă. Respectul trebuie să fie reciproc, atât din partea profesorului cât și din partea elevului, astfel se evită crearea unei atmosfere încordate în clasă și poate influența pozitiv procesul de învățământ.

Dacă se stabilesc de la bun început care sunt regulile pe care elevii trebuie să le respecte și care le sunt trepturile, totul va decurge eficient. Este important ca atunci când

³ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Editura Universitatea de Vest 2010, pp. 71-72

⁴ Ibidem, p. 72

elevii greșesc sau încalcă regulile impuse de profesor să li se atragă atenția asupra comportamentului și să li se explice care sunt consecințele unui astfel de comportament. La fel de importantă este și promovarea unui comportament corect și disciplinat, aprecierea și încurajarea acestuia. Elevii trebuie să înțeleagă ce se poate întâmpla atunci când nu se conformează cerințelor și cum îi poate afecta atât în prezent cât și în viitor și care sunt beneficiile pe care le au atunci când sunt corecți și conștiincioși respectând regulile impuse de profesor, acestea fiind puse bineînțeleles spre binele lor și spre una desfășurarea a procesului de instruire. Un comportament neadecvat nu îl afectează decât pe cel care îl abordează ci și pe ceilalți participanți la oră.

3.3. Modelul analizei tranzacționale

Modelul analizei tranzacționale are la bază relația dintre profesor și elevii săi. Prin intermediul acestui model, se localizează factorii negativi care influențează comportamentul unui copil. Psihoterapeuții încearcă să găsească sursa care provoacă anumite emoții sau stări care afectează potențialul unei persoane de a se dezvolta la nivel maximal. Pe lângă localizarea factorilor negativi, se pune accent pe diminuarea și rezolvarea acestora. Elevul este privit de către specialist de la egal la egal, i se acordă importanță și este privit ca pe un adult, i se cer păreri și i se iau în calcul de către acesta.

*Unul dintre teoreticienii analizei tranzacționale, Harris (1967) susține existența a trei stadii de dezvoltare, numite ego-stadii: Copil, Părinte, Adult. Pentru a avea succes în acest tip de abordare a clasei, profesorul trebuie să se poziționeze și să se mențină în poziția / ego-stadiul de Adult, și să fie capabil să identifice adecvat ego-stadiile în care se plasează elevii, pentru a reuși să-și adapteze reacțiile fie la jocurile inițiate de către elevi din postura de Copil, dar, în același timp, să-i învețe să se comporte într-o manieră de Adult.*⁵

Pentru a avea o viziune mai clară asupra acestor stadii, voi încerca să le explic cât mai succint:

1. Stadiul Copil – acest stadiu este reprezentat de ceea ce simte un copil. Conform acestuia, persoanele se comportă exact cum se comportau în perioada copilăriei, iau decizii pripite fără să le analizeze în profunzime, sunt distrați și iau totul ca pe un joc, cu alte cuvinte, o atitudine copilăroasă. Se ține cont, de asemenea, și de comportamentul copilului în perioada respectivă pentru că sunt copiii conștiincioși, stabili, în primii ani de viață și copiii care privesc totul ca pe o distracție.

2. Stadiul Părinte – acest stadiu are la bază ceea ce observăm, ceea ce am trăit. Suntem tentați de cele mai multe ori să copiem comportamentul părinților pe care l-am adoptat în perioada copilăriei. Acest comportament poate fi unul protector manifestându-se pe baza regulilor impuse de părinți, sfaturilor, ajutorului și suportului emotional pe care l-am avut sau poate fi un comportament impunător, lipsit de sprijin moral și de ajutor din partea părintelui. Este foarte important cum este crescut un copil, sprijinit și educat de părinți pentru că asta îl poate ajuta sau îl poate afecta atât în prezent cât și în viitor. Spre exemplu, dacă unui copil i se explică cât de important este să fii sincer și să respecti și cât de urât și immoral este să minți, acesta va ține cont de aceste explicații și va alege pe toată perioada vieții să fie un om cinstit și drept.

3. Stadiul Adult – acest stadiu este format din suma stadiilor părinte-copil și ceea ce învățăm. Nu degeaba ni se impune uneori să ne comportăm ca un adult, să te

⁵ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Editura Universitatea de Vest, pp. 72-73

comporți ca un adult înseamnă să iei cele mai bune și mai corecte decizii, se presupune că ești destul de matur încât să poți discerne binele de rău.

Este foarte important să știm cum să educăm un copil, cum să abordăm unele situații și cum să luăm cele mai corecte decizii pentru că se pare că aceste decizii îl vor afecta pe întreaga perioadă a vieții de copil, de adult și de părinte. Nu întâmplător sunt importanți acei 7 ani de acasă, în această perioadă, pe lângă educația pe care copilul o primește în învățământul preșcolar, el este dependent de părinte, așadar, părintele reprezintă modelul primordial din viața unui copil. În calitate de părinte, ești un model pentru copilul tău până în momentul în care acesta începe să-și dezvolte capacitățile de adaptare și relaționare cu lumea din jurul lui, el copiază tot ceea ce face părintele. În calitate de educatori sau specialiști, este important să aflăm cum se manifestă copilul în funcție de fiecare stadiu, să ne asigurăm că este pe drumul cel bun și să încercăm să reparăm cât putem acolo unde este cazul.

În concluzie, *ideea centrală și totodată avantajul acestei metode este exprimarea încrederii profesorului în capacitatea de asumare a responsabilităților și în capacitatea de autocontrol ale elevilor. Elevii sunt învățați să se auto-monitorizeze și să-și autoregleze maniera de comunicare și de comportament.*⁶

3.4. Modelul suportiv emoțional rogersian

Modelul suportiv emoțional rogersian pune accentul pe unicitate. Suntem diferiți, ne naștem unici și abordăm lucrurile din perspective diferite. Încă de la naștere, copilul încearcă să-și însușească ceea ce este bun pentru el, ceea ce este corect. Acest lucru îl ajută să poată crește frumos și armonios, să devină o persoană sănătoasă din punct de vedere moral. Problemele de comportament apar atunci când aceste principii cu care copilul se naște sunt viciate. Se spune că aceste situații apar atunci când copilul trebuie să se supună regulilor impuse de profesor, să adopte comportamentul pe care profesorul i-l impune. Conform acestui model, persoanele sunt unice iar atunci când întâmpină aceeași problemă, acționează fiecare diferit și experimentează situața în moduri diferite.

Această idee susține că ceea ce va deveni copilul atunci când va crește va fi rezultatul experiențelor sale din copilărie. Este important ca un copil să fie sprijinit, să fie respectat și să i se ofere iubire, astfel va avea o creștere frumoasă și sănătoasă. Conform acestui model, copilul este învățat să conștientizeze care sunt problemele cu care se confruntă și să înțeleagă gravitatea acestora într-un mod cât mai clar. Acesta trebuie să-și prezinte preocupările pe care le are și sentimentele care îl încearcă, în acest fel, el poate găsi cu ușurință cele mai bune soluții pentru rezolvarea problemei. *Această teorie susține faptul că încrederea în capacitatea elevului de a-și rezolva singur problemele are legătură directă cu ideea de concept de sine. Conceptul de sine poate fi definit ca un set de sentimente și idei pe care un individ le are despre sine ca persoană. O persoană se poate vedea pe ea însăși la fel de competentă sau incompetentă în întâmpinarea preocupărilor continue ale vieții.*⁷ Conform acestei teorii, rolul și scopul profesorului este acela de a-l sprijini pe copil să gândească rațional, să-și descopere problemele și să găsească cele mai bune moduri de rezolvare ale acestora.

3.5. Modelul disciplinei sociale (Rudolf Dreikurs, teoria adleriană)

Rudolf Dreikurs, educator și psihiatru din America, s-a ocupat de transpunerea și dezvoltarea sistemului psihologic conceput de Alfred Adler într-un mod practic de a afla și

⁶ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Edit Universitatea de Vest, p. 73

⁷ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Edit Universitatea de Vest p. 74

de a înțelege care este scopul tulburărilor de comportament pe care copiii le au. În același timp a încercat să-i stimuleze pe aceștia în adoptarea unui comportament cooperant fără să folosească vreo metodă de recompensă sau de sancționare. Adler a pus mare accent pe înțelegerea copilului și pe sprijinirea acestuia să coopereze. El considera că sunt doi factori importanți care duc la apariția unor probleme psihice, sentimentul de inferioritate pe care copilul îl are și sentimentul lipsei de apartenență.

Premisele de bază din teoria adleriană, relevante și pentru practica educativă și disciplinară sunt următoarele:

a. *omul este o ființă socială și cea mai mare dorință (motivație de bază) a lui este să aparțină, apartenența;*

b. *toate comportamentele au un scop. O persoană nu poate înțelege comportamentul altei persoane dacă nu cunoaște care este scopul lui;*

c. *omul este un dispozitiv de luare de decizii d. omul nu vede realitatea așa cum este, ci așa cum o percepe, chiar dacă percepția sa poate fi expusă greșelilor și biasărilor.*⁸

Din perspectiva teoriei adleriene, este important să aflăm care este cauza din spatele comportamentului disruptiv și să ne bazăm pe copil că este capabil să-și înțeleagă problemele cu care se confruntă. La fel de important este și modul în care copilul privește problema, cum o înțelege și cum trebuie să acționeze pentru rezolvarea ei. Acesta trebuie sprijinit în permanență de un adult, în cazul de față, trebuie sprijinit de profesor. Spre exemplu, atunci când întâmpină o problemă, când are un comportament inadecvat, el trebuie ajutat să conștientizeze gravitatea lucrurilor și să înțeleagă că ceea ce face nu este corect. După identificarea și acceptarea faptului că are o problemă și că nu este corect ceea ce face, elevul trebuie să îndrepte lucrurile din propria inițiativă, se presupune că a înțeles că așa este corect să facă nu pentru că i s-a impus sau a fost motivat de vreo recompensă. Este foarte important ca un elev/copil să conștientizeze atunci când greșește și să fie învățat să-și rezolve singur problemele fără să fie motivat de un lucru ci pentru că așa este corect și moral.

La școală, elevul consideră că atunci când adoptă un comportament greșit este mai apreciat de ceilalți, are un anumit statut în clasă. Această concepție greșită este cauza principală a tulburărilor de comportament în rândul elevilor. Atunci când nu este acceptat de ceilalți sau nu i se acordă importanță, alege să aibă anumite manifestări greșite menite să atragă atenția celorlalți prin diferite moduri.

Scopurile subconștiente ale comportamentelor disruptive sunt:

- a. căutarea atenției;
- b. obținerea puterii și a controlului;
- c. răzbunarea;
- d. sentimentul de neajutorare, de inadecvare.

Dacă profesorii îi ajută pe acești copii să conștientizeze aceste scopuri ale comportamentelor indezirabile, elevii își vor modifica în mod rațional comportamentul. În funcție de aceste motive / scopuri identificate ale comportamentelor disruptive, strategiile, tehnicile de disciplinare variază de la ignorare, până la aplicarea prescripțiilor regulamentare.⁹

3.6. Terapia realității a lui Glasser

⁸ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Edit Universitatea de Vest p. 74

⁹ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*, Timișoara: Edit Universitatea de Vest pp. 74-75

Terapia realității a lui Glasser sau *terapia alegerii* cum mai este denumită, pune accentul pe alegere, pe modul în care alegem să abordăm anumite situații. Satisfacerea acestor nevoi ne influențează comportamentul în mod direct. Este foarte important cum alegem să supraviețuim, putem face asta adoptând un comportament corect din punct de vedere moral fără să apelăm la diverse metode care îi pot afecta pe ceilalți sau putem alege să facem asta apelând la diverse strategii care ne pot pune în pericol atât pe noi cât și pe ceilalți. Sentimentul de iubire și de apartenență trebuie câștigat, ca să simți că cineva te iubește și că apartin acelei persoane trebuie să oferi la rândul tău același lucru, dragoste și respect. Iubirea nu se câștigă prin impunere, ajungi să iubești fără să-ți dorești acest lucru. Să fii liber și să te distrezi nu e nimic greșit în asta dacă această distracție și libertate se manifestă atunci când trebuie și când este momentul potrivit.

În ceea ce privește elevul/copilul și el simte nevoia să-și satisfacă aceste nevoi atât în interiorul școlii cât și în afara acesteia. Trist este că în cele mai multe situații unii elevi aleg să adopte un comportament deranjant pentru ceilalți numai să se simtă integrați sau iubiți și apreciați de colectivul din care face parte. Este foarte important să-i îndrumăm pe elevi să aleagă calea cea bună pentru a-și satisface toate aceste dorințe și să-i sprijinim în îndreptarea comportamentului lor. Se spune că o persoană care nu este fericită, este o persoană care nu relaționează cu ceilalți iar în urma acestei excluderi, adoptă un comportament agresiv din cauza sentimentului de frustrare. Conform acestei teorii, trebuie să ne îndreptăm comportamentul și să înlocuim deciziile nocive cu cele sănătoase. O decizie sănătoasă este atunci când alegi să-i sprijini pe ceilalți, o decizie nocivă este atunci când alegi să-l critici. Un prim pas, ar fi înlocuirea deciziilor nocive cu antonimele sale; atunci când îți vrei să pedepsești pe cineva, alege contrariul, respectă-l. Asta înseamnă îndreptarea comportamentului și eliberarea de lucrurile care nu ne fac bine, care ne tensionează.

Există câteva axiome ale teoriei alegerii:

1. *singura persoana a cărei comportament îl putem controla suntem noi înșine;*
2. *tot ceea ce putem da altei persoane este informația;*
3. *la baza oricăror probleme psihice se află problemele de relaționare;*
4. *problemele de interrelaționare sunt întotdeauna parte a vieții noastre actuale;*
5. *ceea ce s-a întâmplat în trecut a influențat în totalitate ceea ce suntem azi, dar noi putem doar să ne satisfacem nevoile noastre de bază chiar acum și să ne planificăm să continuăm să le satisfacem în viitor;*
6. *putem să ne satisfacem nevoile satisfăcându-ne ideile / imaginile în Lumea Calitativă / Perfectă proprie;*
7. *tot ceea ce facem este să ne comportăm adecvat;*
8. *toate comportamentele reprezintă un Comportament Total dacă este format din 4 componente: acțiune, gândire, sentiment și manifestări fiziologice;*
9. *toate Comportamentele Totale sunt alese, dar noi avem control direct doar asupra componentelor acțiune și gândire. Putem controla sentimentele și manifestările noastre fiziologice doar indirect, prin ceea ce noi alegem să facem sau să gândim;*
10. *toate comportamentele sunt desemnate prin verbe și denumite prin partea cea mai ușor recognoscibilă.¹⁰*

¹⁰ Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*, Timișoara: Editura Universitatea de Vest p. 76

În concluzie, problemele de comportament și tulburările de care suferim sunt o cauză a nefericirii și a neîmplinirii întâmpinată în relațiile cu oamenii pe care îi iubim și din partea cărora avem așteptări. Această terapie pune accentul pe alegere, alegerea celor mai corecte decizii.

3.7. Modelul abordării responsive a clasei

Modelul abordării responsive a clasei pune accent învățarea colectivă. S-a constatat că este foarte important să învățăm prin interacțiunea cu ceilalți. Ideea centrală al acestui model susține că un copil se dezvoltă mult mai bine pe toate planurile atunci când interacționează cu ceilalți; învățarea devine astfel mult mai facilă și randamentul școlar progresiv. Școala ar trebui să fie în concepția copiilor locul care să-i motiveze să performeze, să descopere, să-și depășească limitele. Atunci când un elev încearcă să atingă performanța de unul singur, poate deveni plictisit având în vedere că nu există ceva care să-l stimuleze, să-l motiveze. În altă ordine de idei, atunci când elevii sunt încurajați să învețe relaționând cu ceilalți, devin mult mai atrași, intervine concurența, dorința de a-și depăși limitele. Este mult mai plăcut și mai atrăgător atunci când îți împărtășești cunoștințele cu ceilalți pentru că se realizează un schimb de idei, de păreri și se formează astfel o atmosferă plăcută.

Principiile de bază ale acestei abordări derivă din teorii ale educației și ale dezvoltării¹¹:

- *Curricula socială este la fel de importantă ca și cea academică.*
- *Modul în care învață copiii este la fel de important ca și ceea ce ei învață.*
- *Interacțiunea socială facilitează dezvoltarea cognitivă.*
- *Copiii trebuie să învețe să coopereze, să fie asertivi, responsabili, empatici și capabili de autocontrol pentru a avea succes școlar și social.*
- *Cunoașterea copiilor sub aspect individual, cultural și developmental este esențial pentru o bună relație de predare-învățare.*
- *Cunoașterea familiilor elevilor este esențială pentru o bună relație de predare-învățare.*
- *Relațiile de muncă între adulții din școală sunt critice pentru succesul învățării copilului.*¹²

Această abordare încurajează crearea unui mediu optim de dezvoltare la clasă, dorința de interacțiune și te a atinge performanță. Trebuie să se stabilească cele mai bune metode și strategii care să faciliteze aceste dorințe. Să se pună accentul pe crearea unui colectiv unit, dornic să experimenteze și să se implice. Elevii trebuie să beneficieze de toate resursele necesare care să le faciliteze procesul de învățare iar cadrul didactic să le fie partener și sprijin încurajând totodată și participarea părinților la activitățile școlare.

3.8. Disciplina pozitivă

Disciplina pozitivă pune accentul tot pe colaborarea dintre elevi dar implicând în același timp și familia împreună cu societatea din care fac parte. Aceasta presupune rezolvarea unor probleme prin comunicare și colaborare cu ceilalți, găsirea celor mai bune soluții participând la discuții și ascultând părerile tuturor. Se pune accent deosebit pe

¹¹ Zins, Bloodworth, Weissberg, Walberg, 2004, apud. Rimm-Kaufman, 2006; sursa citată din https://www.researchgate.net/publication/312531946_Management_comportamental_in_clasa_de_elevi/link/590a10ffa6fdcc49617750c1/download reîncărcat de autoare (Ioana Darjan) la data de 03.05.2017.

¹² Dârjan, I.(2010). *Management comportamental în clasa de copii*, Timișoara: Edit Universitatea de Vest p. 77

inteligența emoțională, pe ideea de a empatiza cu ceilalți, pe dezvoltarea simțului civic la elevi și dezvoltarea educației morale în același timp. Inteligența emoțională reprezintă modul de manifestare în situații diferite, de cele mai multe ori, situații mai puțin ușoare cu care ne confruntăm. Cadrele didactice trebuie să le ofere toată atenția de care au nevoie elevii, promovând astfel empatia. Lipsa inteligenței emoționale poate avea urmări grave sau chiar fatale atât pentru individ cât și pentru societatea din care face parte.

În concluzie, adoptarea unor activități în care sunt implicați elevii, părinții și societatea din care fac parte, aduce efecte benefice asupra elevului, dezvoltării emoționale și academice. Astfel se promovează sentimentul de unitate și de apartenență. Toți participanții acestor activități au posibilitatea să învețe și să experimenteze lucruri noi. Colaborarea cu ceilalți, empatia și sentimentul de unitate reprezintă cel mai sănătos stil de viață pe care ar trebui să-l adoptăm cu toții.

4. METODE RECOMANDATE PENTRU A FI FOLOSITE ÎN CLASA DE ELEVI

4.1 *Implementarea sistemelor de recompensare (sisteme de tokeni) și pașii de implementare*

Implementarea sistemelor de recompensare are ca scop modificarea sau ameliorarea comportamentelor disruptive. În funcție de comportamentele cu care cadrele didactice ne confruntă la clasă sau psihologii în cabinet, apelăm la diferite metode și tehnici de rezolvare. Una dintre tehnicile care ne vin în sprijin este implementarea unor sisteme de recompense. Introducerea acestor sisteme presupune identificarea unor mijloace prin care copiii sunt evaluați. Această metodă ajută la motivarea elevului de a se supune unor reguli, el devine din ce în ce mai motivat datorită recompensei pe care urmează să o primească. Este important să stabilim cât mai bine lista de recompense, să apelăm la creativitate, astfel, scopul propus va fi atins fără probleme.

Pentru implementarea cât mai eficientă a acestora trebuie să ținem cont de trei lucruri esențiale:

1. Stabilirea comportamentelor pe care copiii trebuie să le aibă pentru primirea punctelor;
2. Următorul pas este alegerea modului de punctare al comportamentelor respectate (tokenii);
3. Ultimul pas și cel mai important, practic, acesta reprezintă motivația elevului, este recompensa.

Pașii de implementare ai acestei metode sunt următorii:

1. Pentru început trebuie să ne gândim cum punctăm comportamentele, să alegem tokenii potriviți.
2. Stabilirea comportamentelor fixate. Ce comportamente alegem să îndreptăm?
3. Următorul pas este realizarea listei de recompense pentru că un elev trebuie să fie recompensat atunci când face un lucru bun, astfel va fi motivat să continue în acest fel numai de dragul recompensei pe care urmează să o primească. Recompensele vor fi alese în funcție de preferințele elvilor.
4. Stabilirea modului de primire a recompenselor. Spre exemplu, se va stabili cum se vor câștiga recompensele.
5. Stabilirea momentului în care fețele pot fi schimbate cu recompensele și când se va întâmpla acest lucru. Spre exemplu, se stabilește o zi a recompensei în care fiecare își

prezintă fețele acumulate și va primi recompense aferente numărului strâns în perioada respectivă.

Pentru implementarea acestui sistem, vom apela la ajutorul elevilor, astfel, ei nu vor avea nimic de obiectat în privința tokenilor sau a recompenselor. Așadar, de la bun început cadrul didactic le va prezenta ideea și va propune selectarea tokenilor și recompenselor de către elevi și bineînțeles sub îndrumarea acestuia. Acest sistem de recompensare pare să fie unul cu rezultate foarte bune, datorită modului de desfășurare. Se creează astfel o concurență între elevi, o motivație pentru câștigarea unui număr cât mai mare de tokeni și în sfârșit recompensa.

4.2. Stabilirea eficientă a regulilor clasei sau a celor individuale

Procesul de învățământ se realizează eficient atunci când în clasa de elevi există un climat pozitiv și favorabil. Acest climat intră în responsabilitatea cadrului didactic; acesta impune anumite reguli de ordine interioară menite să asigure tuturor elevilor cele mai bune condiții pentru desfășurarea activităților. Prin introducerea acestor reguli, se evită apariția comportamentelor problematice la clasă sau eventual, remedierea acestora. Prin impunerea acestor reguli se urmărește reducerea timpului pierdut, destinat rezolvării unor situații care deranjează ora sau a unor comportamente disruptive, acest timp trebuie dedicat desfășurării activităților și implicării elevilor în desfășurarea acestora.

Stabilirea regulilor ar trebui să se realizeze la începutul anului școlar, să li se comunice elevilor care sunt așteptările pe care cadrul didactic le are. Prin introducerea acestora de la început, îi ajutăm pe elevi să-și formeze o oarecare imagine asupra modului de desfășurare al activităților. Pe de altă parte, cadrul didactic poate modifica aceste reguli pe parcursul timpului, pe măsură ce își cunoaște elevii mai bine, atunci când sunt la început de drum și nu numai pentru că, comportamentul unui copil se schimbă de la o perioadă la alta, nu este obligatorie adaptarea sau schimbarea regulilor atunci când elevii sunt noi, modificarea aceasta se aplică și în cazul elevilor pe care îi instruiți de mai mult timp pentru că, după cum am menționat, comportamentul copilului poate fi unul normal în prezent iar la distanța de un an sau doi, să se schimbe radical din cauza unor factori diferiți.

Cum putem stabili regulile la clasă într-o manieră cât mai eficientă:

- În primul rând, aceste reguli trebuie stabilite într-un mod cât mai clar folosind o manieră cât mai pozitivă;
- Să li se comunice elevilor care este comportamentul așteptat într-un mod simplu;
- Să fie într-un număr cât mai mic; astfel se evită uitarea acestora;
- Să se vizeze respectarea și adoptarea unui anumit tip de comportament considerat necesar;
- Alegerea acestora să se realizeze împreună cu elevii;
- Este ideal ca lista regulilor să fie cât mai frumos personalizată și afișată în sala de clasă, într-un loc cât mai vizibil;
- Să li se explice elevilor de ce este necesară introducerea acestora și presupune fiecare regulă în parte;
- Să li se comunice elevilor care sunt consecințele nerespectării acestora și recompensele respectării lor;
- Să se țină cont de aceste reguli în permanență, de consecințe și de recompense, altfel pot fi ignorate și ulterior nerespectate;

- Consecițele nerespectării lor să vizeze doar comportamentul despre care se discută nu elevul, pentru că despre comportament este vorba în situația aceasta;

- Consecințele să fie impuse în funcție de gravitatea abaterii;

Trebuie menționat că introducerea acestora ajută la eficientizare desfășurării activităților de la clasă, deci, scopul este unul benefic elevilor.

Introducerea unor astfel de reguli presupune analizarea comportamentelor pe întreg parcursul anilor. Regulile se impun în primul rând pentru responsabilizarea elevului și pentru ordinea clasei și în al doilea rând pentru modificarea unor comportamente care deranjează atât desfășurarea orelor cât și pe ceilalți colegi

4.3 Implementarea orarului vizual

Implementarea orarului vizual s-a stabilit pentru a le veni în sprijin copiilor care suferă de o tulburare din spectrul autist și nu numai; poate fi implementat tuturor copiilor pentru a le ușura memorarea și înțelegerea evenimentelor unei zile. Copiii care suferă de o tulburare specifică acestei sfere (TSA) au dificultăți în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor în ordine cronologică. Această dificultate afectează adaptarea copilului la cerințele fiecărei zile și îi poate da o stare de disconfort care se manifestă prin adoptarea unui comportament deranjant, disruptiv. Este cunoscut faptul că mult mai multe persoane care sunt diagnosticate cu autism au o memorie vizuală extraordinară și o procesare a imaginilor nemaipomenită. Ținând cont de aceste capacități pe care acești copii le au, s-a stabilit implementarea acestui orar vizual menit să faciliteze înțelegerea evenimentelor și evitarea apariției unor probleme de comportament.

Orarul vizual presupune alegerea unor imagini reprezentative tuturor evenimentelor majore petrecute în decursul unei zile pe care copilul trebuie să le parcurgă. Astfel, copilul va înțelege mult mai repede și mult mai clar care sunt evenimentele zilei pe care acesta trebuie să le desfășoare fără a mai întâmpina dificultăți în înțelegerea acestora. Acest orar are beneficii majore și în ceea ce privește comunicarea profesorului cu elevul autist într-o manieră mult mai ușoară și mai eficientă.

Avantajele implementării unui astfel de orar:

- Ajută la o memorare cât mai ușoară a evenimentelor care se desfășoară într-o zi;

- Vine în ajutorul elevilor care întâmpină dificultăți în ceea ce privește memorarea pe secvențe și modului de organizare a timpului pe care îl au;

- Afișarea imaginilor fiecărui eveniment ajută la reducerea apariției unor frustrări în rândul copiilor, astfel nu vor fi nevoiți să le învețe mecanic, pe măsură ce le văd cât mai des, le vor învăța fără să observe,

- Este foarte important pentru evitarea apariției unor comportamente problematice deoarece copilul va înțelege ce este corect să facă mai întâi și ce să facă după, spre exemplu, mai întâi ne spălăm pe dinți, apoi ne pregătim de somn;

Pentru implementarea unui astfel de orar, trebuie să avem în vedere următoarele aspecte:

- Să stabilim care sunt etapele importante pe care elevul trebuie să le desfășoare apoi le vom reprezenta sub forma unor imagini cât mai atractive și mai pe înțelesul copilului;

- Trebuie să se țină cont de gradul de dificultate al realizării unui astfel de orar deoarece fiecare copil are capacități și cunoștințe diferite;

- În urma realizării acestuia, copilului trebuie să i se explice pe rând ce reprezintă fiecare imagine și fiecare eveniment, care este importanța acestor evenimente, astfel totuși va fi mult mai clar și mai pe înțelesul lui;
- Trebuie să-l ajutăm pe copil să-l respecte reamintindu-i să-l verifice periodic și să înțeleagă când trebuie să treacă la celălalt eveniment din orar.

4.4. Discuții libere, jocuri de rol și demonstrații de aplicare a tehnicilor ABA la clasă/grădiniță

Comunicarea este un factor extrem de important atât pentru educarea limbajului cât și pentru integrarea copilului într-un anumit colectiv și chiar în societate. Discuțiile libere la clasă sau la grădiniță reprezintă un factor primordial în educația preșcolară/elevului. Discuțiile libere sunt importante atunci când dorim să dezvoltăm un anumit subiect, să împărtășim idei, să facem schimb de păreri sau opinii. De cele mai multe ori, la clasă, folosim discuțiile libere atunci când predăm un anumit lucru, când evaluăm un anumit subiect și când consolidăm o anumită informație. Conversația reprezintă, deci, una dintre cele mai optime metode didactice folosite în procesul de învățământ. Încă de la vârsta preșcolară se pune accent pe discuția liberă cu copilul, aceste discuții au loc pe marginea unor subiecte legate de o anumită situație din lumea în care trăim sau situații fictive, atunci când discutăm pe tema unei povești. La grădiniță, discuțiile sunt însoțite de cele mai multe ori de imagini pentru că având în față vârste fragede, este foarte greu să porți o conversație despre un lucru pe care copiii nu îl cunosc, nu știu cum arată. În învățământul școlar, conversațiile dintre cadru didactic și elev decurg mai ușor deoarece copiii vin deja cu un anumit depozit de informații acumulate în preșcolaritate, astfel, discuțiile ajung la un alt nivel pe baza unor subiecte mai ample. Discuțiile libere au un alt rol la fel de important, cum am menționat, ajutând la integrarea cu ușurință a unui copil în lumea în care trăiește sau în clasa de elevi. Atunci când avem în clasă copii care sunt timizi, cărora le este frică să se exprime din teama de a nu greși și a nu fi judecați, îi motivăm prin intermediul discuțiilor calde, liniștite, să-și exprime punctul de vedere, îi încurajăm să spună ceea ce gândesc fie că este greșit sau corect. Cheia succesului într-o discuție liberă cu copiii o reprezintă modul de a fi al cadrului didactic, cum se comportă, cum se manifestă, dacă are o voce caldă care să inspire încredere, dacă este o fire veselă, numai așa putem ajuta copilul să-și depășească fricile și temerile.

Jocul de rol este cea mai folosită metodă de predare, învățare și evaluare folosită de cadrele didactice la clasă, începând cu cele mai mici vârste. Învățarea prin joc este mult mai ușoară atunci când dorim dezvoltarea unor capacități de comunicare și de integrare și adaptare social, spre exemplu, în învățământul preșcolar, jocul de rol este folosit cel mai des atunci când ne dorim să dezvoltăm anumite achiziții. Prin intermediul acestuia, familiarizăm copilul cu lucrurile esențiale de conviețuire și adaptare la societate. Câteva exemple de jocuri de rol folosite la grădiniță pentru familiarizarea copilului cu lumea din jurul său ar fi: mersul la magazin, mersul la farmacie, la colindat, gătitul alături de mama, un ceai alături de un coleg s.a.m.d. Copiilor li se dau anumite situații în care aceștia trebuie să joace un rol, să se comporte conform contextului dat, prin intermediul acestora, ei învață cum este corect, ce trebuie să facă, cum să facă și de ce trebuie să facă în felul acela. În învățământul școlar, jocurile de rol au un alt grad de dificultate, acestea se desfășoară pe baza unor situații complexe, se pune accent pe rezolvarea anumitor probleme din societate, se dau exemple de întâmplări legate de subiectul respective s.a.m.d.

Beneficiile jocului de rol în educarea unor copii, normali sau speciali, sunt multiple. Indiferent de situația pe care o avem, fie că este vorba de un copil care nu suferă de o anumită tulburare sau că este vorba de un copil care are anumite tulburări de comportament, prin intermediul jocului de rol, interacțiunea cu ceilalți devine mai plăcută și mai ușoară iar învățarea mult mai facilă. Prin joc copilul simte că se poate manifesta liber, acesta dă frâu liber imaginației și creativității. Un alt factor important al jocului este reprezentat de dezvoltarea limbajului și interacțiunea cu ceilalți. Într-un joc, copiii sunt nevoiți să relaționeze cu ceilalți, să comunice cu colegul sau cu partenerul lui de situație. În cazul unui copil special, prin joc, acesta se integrează mult mai ușor, spre exemplu atunci când desfășurăm o anumită activitate de învățare și îl rugăm pe copil să ne răspundă la o anumită întrebare sau să rezolve un exercițiu, acesta va întâmpina dificultăți în ceea ce privește exprimarea liberă a ideilor și a opiniilor pe care le are vizavi de subiectul respectiv deoarece atenția celorlalți este îndreptată fix spre el, lucru care-i displace unui copil care are probleme de relaționare. În schimb, prin intermediul jocului, nu doar el este cel care răspunde sau rezolvă o problemă, toți fac asta, deci, atenția nu mai este acum îndreptată doar asupra lui ci asupra întregului grup. Jocul este și va fi cea mai frumoasă metodă de învățare și dezvoltare pentru copil, indiferent de vârsta pe care acesta o are. Jocul de rol este folosit și în terapiile cu copiii speciali pentru că prin intermediul acestuia, situația devine în primul rând plăcută și interesantă pentru copil și în același timp relaxantă și mai puțin formală.

4.5. Metode și tehnici de gestionare a comportamentelor la clasă pentru copii cu ADHD

Problemele de hiperactivitate, impulsivitate și de deficit de atenție sunt considerate a fi cauzate în principal de o imaturitate a dezvoltării ariilor cerebrale care au legătură cu abilitatea de a întârzia reacția.¹³

ADHD este tot mai des întâlnit în ultima perioadă la copii și la adolescenți. Copiii care suferă de ADHD au probleme de atenție, de concentrare, nu se pot controla și sunt extrem de activi. Sunt mai multe tipuri de comportamente predominante ADHD-ului, motiv pentru care adaptarea tehnicilor și a metodelor de gestionare a comportamentului la clasă trebuie realizată conform gradului de dificultate al comportamentului. Este necesară și integrarea acestor copii speciali în școlile de masă pentru că nu ei își doresc să aibă un astfel de comportament care să deranjeze ci deficiența de care suferă le îngreunează adaptarea socială și la cerințele școlare. Tocmai de aceea, în calitate de cadru didactic, trebuie să iubești și să ajuți să se dezvolte fiecare copil în parte, indiferent de situația în care se află și chiar dacă uneori acest lucru devine destul de greu de realizat, trebuie să apelăm la toate cunoștințele pe care le avem și la persoanele specializate în domeniu pentru a găsi cele mai bune soluții de gestionare și integrare a copilului în clasa de elevi. În momentul în care suntem puși în situația de a avea la clasă un astfel de copil, este necesar să avem cunoștințe privind această problemă, astfel vom avea o mai bună înțelegere asupra problemelor de manifestare, motivelor pentru care copilul se manifestă în acest fel și ceea ce putem face să diminuăm comportamentul disruptiv. Pentru ameliorarea unui comportament hiperactiv la clasă, este necesar să cunoaștem sursa care provoacă acest deficit de atenție. Fiecare lucru care îl distrage pe copil și îi îngreunează adaptarea, trebuie eliminat și înlocuit cu ceva care să-l liniștească și să-l ajute să-și păstreze atenția captată.

În ultimii 10 ani, tot mai mulți educatori și părinți se confruntă la clasă sau acasă cu copii care manifestă fie deficit de atenție, fie hiperactivitate, fie amândouă. În acest caz,

¹³ Vlaicu, C, *Și tu poți fi un părinte mai bun*, Ed.Semne, București, 2018, p.96

copilul este trimis de regulă la psiholog care care ultimul cuvânt în diagnosticarea copilului.¹⁴ Deși aceștia au probleme de manifestare și de stăpânire a impulsurilor, este necesar să găsim cele mai optime metode și strategii care să-i păstreze atenția captată. Cadrul didactic trebuie să țină cont într-o astfel de situație de următoarele lucruri atunci când predă:

- Să realizeze sarcini de lucru și de învățare cât mai creative și mai interesante pentru elevi, astfel se evită lipsa atenției din partea copiilor și mai ales din partea copilului hiperactiv. Tomai de aceea, profesorul trebuie să vină tot timpul cu ceva nemaipomenit în fața elevilor.

- Să țină cont de dificultatea sarcinilor pentru copiii cu ADHD, să le ofere sarcini de lucru conform stilului de învățare al acestora.

- Procesul de învățare să se desfășoare într-un mod cât mai interactiv unde sunt implicați toți elevii clasei, astfel, se va evita plictiseala și lipsa atenției.

- Activitățile desfășurate să fie misterioase, provocatoare, să le stimuleze curiozitatea, astfel, rezolvarea sarcinilor de lucru va deveni o plăcere și o dorință de a rezolva cât mai multe.

Procesul de integrare al copilului cu ADHD devine mult mai ușor atunci când profesorul pune accent pe implicarea continuă a copilului în activitate. Copilul nu trebuie lăsat niciun moment fără să aibă de lucru, astfel, se va evita apariția comportamentului nedorit iar procesul de predare va deveni extrem de dificil și greu de realizat, tocmai de aceea este important să-l implicăm în permanență în sarcini de lucru atractive. Stabilirea și realizarea unui plan educațional personalizat ajută la integrarea copilului în colectivul de elevi de la clasă și implementarea unor soluții care să nu marginalizeze copilul de ceilalți colegi ai săi. Copilul cu ADHD nu trebuie privit ca fiind diferit de ceilalți colegi ai săi, excluderea acestuia nu trebuie să apară. Evitarea unei astfel de situații ține foarte mult de relația pe care profesorul o are cu elevii săi, aceasta ar trebui să fie una foarte apropiată, de prietenie, bazată pe dragoste și respect, copiii trebuie să înțeleagă că ei sunt o echipă unită, sunt ca o familie la școală, de aceea este important să se ajute între ei și să se aprecieze reciproc. Pentru implementarea unui plan de succes la clasă trebuie să se țină cont de mai multe aspecte:

- Cum se va realiza învățarea și predarea;
- Cum se va interveni atunci când apare comportamentul disruptiv;
- Cum se va înțelege elevul care suferă de ADHD cu ceilalți colegi;

Copiii care suferă de hiperactivitate simt nevoia de a fi incluși într-un grup, ceea ce facilitează procesul de învățare. Aceștia nu trebuie să se simtă excluși de ceilalți sau distrași de aumiți factori ce-l înconjoară sau de colegii săi, tocmai de aceea este important să avem în vedere:

- Așezarea elevului aproape de cadrul didactic pentru a-i menține atenția captată permanent și de preferat să aibă un coleg de bancă liniștit, nu unul care să-l provoace la alte lucruri mai puțin rezolvarea sarcinilor.

- Elevului să i se ofere materiale de lucru care să nu-i distragă atenția de la ceea ce are de fapt de făcut.

- Crearea unui ambient cât mai plăcut pentru copil folosind diferite metode (melodii liniștite atunci când acesta desenează).

- Cadrul didactic să fie atent la relația dintre copilul special și ceilalți colegi, să evite pe cât posibil apariția lipsei de respect sau a conflictelor dintre aceștia.

¹⁴ Idem, p.97

- Relația de prietenie dintre cadru didactic și elev să fie permanentă, să i se vorbească tot timpul calm, frumos, cald.
- Elevul să fie tot timpul apreciat și încurajat de ceilalți.
- Păstrarea și menținerea unei atmosfere pline de amuzament și de umor între colegi
- Menținerea unei relații strânse dintre elevi.
- Menținerea unor relații strânse dintre părinți și școală.
- Momentele în care elevul se simte jenat de ceilalți să nu apară sau dacă apar, să fie controlate și evitate.

CONCLUZII

Gestionarea tulburărilor de comportament în școlaritate rămâne o provocare pentru cadrele didactice, tocmai de aceea este foarte importantă pregătirea acestora privind orice domeniu de specialitate, pe întreg parcursul lor în sistemul de învățământ.

Pentru realizarea acelor condiții la clasă care să faciliteze implementarea celor mai bune strategii de manageriere a acestor tulburări de comportament, cadrul didactic sau părintele trebuie fie extrem de calm și calculat în luarea deciziilor și în abordarea situațiilor. Acest lucru poate fi realizabil atunci când se creează din timp strategii potrivite în funcție de rezultatele așteptate. Realizarea unui plan bine stabilit facilitează atingerea obiectivelor propuse într-o manieră mult mai ușoară și mai puțin obositoare pentru cadrul didactic.

BIBLIOGRAFIE:

- [1] American Psychiatric Association, (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-V).
- [2] Christopher, B. (2013). *Autismul și sindromul Asperger*; GHID PENTRU ASISTENȚI MEDICALI. București: Editura ALL.
- [3] Dârjan, I. (2010). *Management comportamental în clasa de copii*. Timișoara: Editura Universitatea de Vest
- [4] Enăchescu, C. (2008). *Tratat de igienă mintală*. București: Editura POLIROM.
- [5] Exkorn, K. S. (2010). *Să înțelegem autismul: diagnosticare, tratament, adaptare și vindecare*, Iași: Editura ARAMIS
- [6] Popenici, S., Fartusnic, C., Tarnoveanu, N. (2008). *Managementul clasei pentru elevii cu ADHD*, București: Didactica Publishing House
- [7] Vlaicu, C. *Și tu poți fi un părinte mai bun*, Ed.Semne, București, 2018,

FILOSOFIA INTERDISCIPLINARITĂȚII *

- PHILOSOPHY OF INTERDISCIPLINARITY -

Lector Univ. Dr. Cecilia CURIS,
Facultatea de Medicină și Farmacie/ Facultatea de Arte
Universitatea “Dunărea de Jos” Galați,
ROMÂNIA,
Email: Cecilia_curis@yahoo.com

ABSTRACT

The interdisciplinary approach in science is becoming more widespread today. It is gratifying that in the age of applied sciences, in which technology prevails, philosophy as the core of the humanities is restored to its status. Starting from the definition of philosophy that includes notions such as knowledge, values, reason, existence, mind, language, it is not surprising the attitude of modern man in relation to the rational approach of including this fundamental discipline in scientific research in any field. This reconceptualization is absolutely necessary for the progress of humanity starting from the assumption that no field of scientific research can exist without a series of methodological principles. Consequently, we can consider philosophy, the theoretical foundation of any science and more than that, a science applied, per se with resonance in everyday existence. What can be more important for the human being than explaining the meaning of life, the relationship with peers and the psychological motivation of its existence in this world? Thus, philosophy can be the promoter of the active attitude of the individual in any social field. It is important to consider the model of the individual who from a moral point of view is interested, participatory, has a purpose and correctly defines his duties towards himself and society. These coordinates define the pattern of the human being capable of participating in the progress of humanity.

Keywords: interdisciplinarity; philosophy; science; humanity; progress;

INTRODUCERE

O analiză a evoluției fără precedent în știință și artă ne dezvăluie la o primă analiză, fără îndoială, faptul că abordarea interdisciplinară a stat la baza acestui progres. Este evident că se impunea o schimbare de paradigmă care să ofere un cadru propice pentru realizarea unor conexiuni între științe de graniță sau aparent fără legătură între ele.

Articolul de față s-a născut din experiența personală dobândită în decursul celor peste 20 de ani de practică medicală și în domeniul psihologiei, precum și a celor aproape 15 ani de practică în educație. Abordarea interdisciplinară a constituit încă de la început o necesitate. Chiar dacă inițial a fost realizată la nivel intuitiv, de-a lungul anilor cunoașterea științifică în mai multe domenii, a devenit un imperativ în ceea ce privește evoluția profesională din perspectiva unei persoane cu formare academică. Scopul acestui articol nu este acela de a clarifica aspectele teoretice ontologice sau epistemologice ale

* Pentru varianta acestui studiu în limba engleză, cu același titlu, vezi *Pro Edu. International Journal of Educational Sciences*, Number 5, Year III, June 2021, ISSN 2668-5825, ISSN-L 2668-5817, ©Published by IFIASA, <http://peijes.com/en/NO-5-YEAR-III-JUNE-2021/>

interdisciplinarității, ci doar de a aduce în prim plan o serie de aspecte esențiale în legătură cu avantajele și de ce nu, cu riscurile abordării interdisciplinare în științe și filosofie, neavând, însă pretenția găsirii unor răspunsuri care să rezolve disputele teoretice la nivel academic. (Hofmann H.G, Schmidt D.C., 2011). În esență, această lucrare poate constitui un argument în favoarea necesității cunoașterii interdisciplinare.

1. CADRUL DE REFERINȚĂ ȘI NECESITATEA SUSTENABILITĂȚII

Dincolo de disputele teoretice în legătură cu aspectele epistemologice ale interdisciplinarității, (Danermark B., 2019, Welch J. IV, 2012), politica științifică creditează în prezent cercetarea interdisciplinară prin existența unor programe de finanțare cum este Horizon 2020 care au drept scop stimularea cercetării interdisciplinare (Boon M., van Baalen, 2019).

Este greu să localizăm în timp apariția noțiunii de interdisciplinaritate. Sau poate este suficient să privim în trecut.

O trecere în revistă dintr-o perspectivă istorică a evoluției filosofice a științei, relevă faptul că interdisciplinaritatea nu este un atribut al epocii noastre, originile sale fiind întâlnite încă din Antichitate. O raportare la evoluția umanității ar putea duce la concluzia că interdisciplinaritatea își are originea chiar mai devreme, izvorând dintr-o necesitate practică, existențială a ființei umane. Astfel, încă din zorii umanității indivizii au intuit existența într-o formă primitivă a ceea ce actualmente denumim interdisciplinaritate, ca o posibilitate de a facilita supraviețuirea în condițiile în care într-o lume ostilă, cunoștințele acumulate la nivel individual erau transferate și folosite în comun pentru conservarea speciei și pentru evoluție. În context antropologic, Antichitatea reprezintă o perioadă definitivă pentru manifestarea interdisciplinarității la nivel individual. Reprezentanții de seamă ai acestei epoci sunt: Aristotel, Pitagora, Democrit și Leucip, amintind astfel doar câțiva dintre stâlpii filosofiei antice. Prefigurând conceptul de interdisciplinaritate, Aristotel afirma: *“În primul rând, noi considerăm că înțeleptul trebuie să cunoască toate lucrurile în limita posibilului, fără însă a avea cunoștință de ele în amănunt”* (Aristotel, Metafizica, I, după Gomez Pin V., 2020)

Avansând către epoca modernă, este imperios necesar să – l amintim pe Descartes, părintele filosofiei moderne. Contribuția sa în evoluția filosofiei științei și implicit a interdisciplinarității este esențială. Astfel, Descartes poate fi considerat a fi primul care a încercat să stabilească o punte de legătură între știință și filosofie stabilind granițele noii științe a cunoașterii. Acest fapt a fost posibil datorită contribuției bidirecționale între știință și filosofie. Nu ar fi eronat să considerăm că în acest fel Descartes a contribuit la unificarea teoriei cunoașterii, stabilind în mod recunoscut o punte de legătură între ceea ce ulterior a stat la baza nașterii interdisciplinarității în accepțiunea actuală. Mai mult decât atât, el pune astfel fundamentul tranziției interdisciplinarității de la nivel individual la nivel colectiv.

Nu putem ignora faptul că în timpurile moderne etapa de tranziție către ceea ce numim astăzi abordare interdisciplinară, a fost reprezentată prin intermediul conceptului de abordare integrativă. În acest punct, se impune a menționa ceea ce Erich Jantsch aduce în discuție atunci când face referire la noțiunea de interdisciplinaritate în legătură cu abordarea integrativă. Astfel interdisciplinaritatea înseamnă și transferul unor probleme care pot fi rezolvate prin capacitatea de problem solving a interdisciplinarității (Schmidt C.J., 2008), constituind un mod fructuos de a conecta discipline separate și în esență de a realiza exact ceea ce numim interdisciplinaritate. (Thore'n H., Persson P., 2013)

În plus, această alimentare permanentă cu probleme, semnifică de fapt imboldul găsirii soluțiilor favorizând schimbul bidirecțional în contextul interdisciplinarității și

concretizându-se în pași pe scara evolutivă a acesteia. Astfel, ajungem la un alt concept și anume, acela al supraspecializării, fără de care nu putem vorbi în prezent despre interdisciplinaritate. Și iată cum apare în discuție un aspect mult discutat și disputat și anume acela al beneficiilor și riscurilor ce decurg din supraspecializare în relație cu interdisciplinaritatea. Studiile arată că “abandonarea specializării în fața gradelor moderate de interdisciplinaritate de fond deteriorează performanța, dar oamenii de știință care abordează noțiunile în manieră interdisciplinară îi surclasează pe cei specializați, în toate etapele carierei. Un argument în favoarea interdisciplinarității ar fi și acela că atitudinea colaborativă, interdisciplinară favorizează diseminarea, o absorbție superioară a cunoștințelor, integrarea acestora, precum și crearea sinergică de noi cunoștințe. (Bonaventura M., Latora V., Nicosia V., Panzarasa P., 2017). Interdisciplinaritatea a fost utilizată ca instrument de lucru în cuantificarea care a stat la baza realizării unei clasificări ce împarte cercetătorii interdisciplinari în patru categorii, cu impact în ceea ce privește practica interdisciplinarității. (Aram D.J., 2004).

2. SCURT ISTORIC ȘI EVOLUȚIA INTERDISCIPLINARITĂȚII

Având în vedere necesitatea actuală stringentă de redefinire a cunoașterii umane se impune utilizarea așa numitelor “schele metacognitive” care să fie utilizate ca “instrumente de lucru pentru analiza și reconstituirea modului în care este construită cunoșterea și modul în care aceste discipline realizează acest lucru în mod diferit. În cercetarea interdisciplinară, schelele metacognitive ajută la comunicarea interdisciplinară cu scopul de a analiza și articula modul în care disciplina construiește cunoștințele”. (Boon M., van Baalen, 2019).

Filosofia – “dragostea de înțelepciune”- nu s-a limitat încă de la începuturile sale doar la noțiuni teoretice. Astfel, filosofia naturală cuprindea astronomia, medicina și fizica iar tratatul lui Newton, “Principiile matematice ale filosofiei naturale”, tipărit în 1687 a fost catalogat ca o carte aparținând domeniului științelor și anume, fizicii. Mergând către timpurile actuale, descoperim faptul că filosofia științei studiază ipoteze, fundamente, metode, implicații ale științei mergând către aspectul pragmatic și anume, utilizarea descoperirilor științifice.

Analizând istoria evoluției filozofiei și științei, observăm că nevoile practice au determinat trecerea de la noțiuni teoretice sau concepte la aplicarea lor practică. Această tendință este din ce în ce mai vizibilă în societatea actuală al cărei pragmatism este definitoriu. Cu toate acestea, nu este posibil să se renunțe la aspectele teoretice care configurează cadrul conceptual în niciun domeniu. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că a fost absolut necesar să se mențină o simultaneitate evolutivă între interdisciplinaritatea în sine și evoluția științei și a artelor. O sinteză a acestei armonizări, cu disfuncționalitățile inerente, este expusă într-un articol care reunește într-un mod istorico-evolutiv aspecte filosofice, științifice și artistice reprezentative pentru subiectul abordat. Astfel, este adusă în atenție și problema limitelor interdisciplinarității: „Poate că disciplinele nu evoluează și nu se rafinează după cum nu se completează prin întâlniri interdisciplinare. Poate că, mai degraba se temperează și se cizeleaza unele pe celelalte evidențiindu-și și manifestându-și limitele, diferența, deficiențele, stabilindu-și clar locul fiecăreia într-o pluralitate și chiar orbirea (a se citi, limitarea) lor relativă, pur și simplu pentru că prin munca interdisciplinară se dezvăluie că „numai” (doar niște) perspective. (Fosl S.P., 2016)

Pentru a exemplifica necesitatea reântoarcerii în acest moment la rădăcinile filosofice ale gândirii într-o manieră actuală se poate recurge la menționarea unei abordări interdisciplinare care îmbină filosofia, psihologia și neuroștiințele, numită, neurofilosofie.(

Smith Churchland P., 2020). Este evident că marele câștig al interdisciplinarității se regăsește exact în transferul bidirecțional de căi de abordare în cercetarea științifică reprezentând în esență o cale către progresul acesteia. Este recunoscut și acceptat astăzi faptul că unii filosofi ai științei utilizează descoperirile actuale în domeniul științific pentru a îmbogăți cunoșterea filosofică. Acest fapt este cât se poate de logic, altfel ar trebui să acceptăm faptul că filosofia se limitează doar la curentele filosofice clasice fără a mai cunoaște o evoluție actuală. Incontestabil însă, “filosofia științei este actualmente unul dintre sectoarele cele mai dinamice ale filosofiei”(Moulines C.U., 2021).

Literatura de specialitate oferă exemple cu privire la disputele academice referitoare la acest subiect Astfel, „...deși oamenii de știință contribuie adesea la domeniu (al interdisciplinarității) mulți oameni de știință proeminenți au considerat că efectul practic asupra muncii lor este limitat; un citat popular atribuit fizicianului Richard Feynman spune: „Filosofia științei este la fel de utilă pentru oamenii de știință pe cât ornitologia este pentru păsări”. Ca răspuns, unii filosofi (de exemplu, Craig Calender) au sugerat că, “cunoștințele ornitologice ar fi de mare beneficiu pentru păsări, dacă ar fi posibil ca acestea să le posedă”. (<https://web.stanford.edu>) "Rezervele care există cu privire la filosofia științei iau naștere din inexistența unor posibilități comune de standardizare, a unor diferențe conceptuale și de abordare și a instrumentelor de lucru validate științific pentru ceea ce în prezent este reprezentat de filosofia științei. Să nu uităm totuși că din contradicția de idei se naște progresul și să acceptăm că interdisciplinaritatea poate oferi o punte de legătură chiar între filosofie și științe, domenii aparent fără niciun punct de legătură. Din acest motiv se impune o abordare care să transcedă întrepătrunderea informațională. Doar în acest mod poate fi justificată schimbarea de paradigmă. Este imposibil să abordăm subiectul filosofiei interdisciplinarității fără a ne referi la noțiunile de modernism și postmodernism. În lucrarea sa” Modernism, Postmodernism și Interdisciplinaritate”, Szostak definește cu claritate legătura dintre interdisciplinaritate și cele două curente filosofice afirmând: "Elementul cheie al interdisciplinarității în diverse scopuri [„al acestei lucrări”, cu privire la discuțiile generale despre postmodernism și modernism, mai degrabă decât examinarea detaliată a lucrării primare ”] este că reflectă o convingere și anume, că o mai bună înțelegere a unor probleme și teme particulare este posibilă prin integrarea unor perspective prin prisma unor abordări diferite. "(Szostak R., 2007).

Un aspect de interes al temei abordate se află în legătură cu perspectivele științei în contemporaneitate și a posibilităților de management al acesteia. Este sugerată în acest sens modalitatea de a recurge la meta-analiza datelor existente dar și utilizarea unor metode validate și utilizate în cercetarea actuală (interviuri, tehnici experimentale, metoda observațională, alături de metode intervenționiste de abordare) (Maki U., 2016).

Un aspect controversat în legătură cu alocarea fondurilor în cercetarea interdisciplinară în contextul politicilor științifice (vezi Horizon 2020) se află în legătură cu beneficiile interdisciplinarității comparativ cu cercetarea disciplinară tradițională. În lipsa unor dovezi susținute prin studii, relația dintre interdisciplinaritate și performanța cercetării rămâne incertă, contestabilă și contestată. (Mazzocchi F., 2019).

În mod paradoxal ne aflăm în punctul în care o metodă de abordare practică deja utilizată pe scară largă reprezintă un subiect de studiu din punct de vedere conceptual și științific pentru care se caută metode de validare în vederea încadrării în conceptul de metode științifice bazate pe dovezi. (Okamura K., 2019).

CONCLUZII

Viitorul ne va oferi cu certitudine numeroase situații în care rezolvarea unor probleme complexe va face diferența între supraviețuire și extincție, între bunăstare și regres. Asigurarea unui viitor durabil impune pregătirea în domenii multiple, parcurs care în accepțiunea celor expuse anterior se încadrează în tiparul interdisciplinarității. Până la validarea cu mijloace specifice studiilor de specialitate, ne aflăm în situația în care putem continua sau abandona maniera interdisciplinară de abordare. Dincolo de dovezile palpabile, rezultatele obținute până în acest moment, susțin fără îndoială necesitatea însușirii cunoștințelor din mai multe domenii și a realizării conexiunii între acestea. Desigur, este dificil să aduci dovezi în ceea ce privește sustenabilitatea unei asemenea abordări care să fie liberă de controverse științifice.

Pentru a contribui la rezolvarea problemelor complexe pentru un viitor durabil, nu este suficient ca cercetătorii să fie bine pregătiți în domeniile lor de expertiză. De asemenea, trebuie să înțeleagă perspectivele experților din alte discipline. Este greu să găsești argumente pentru sustenabilitate care să fie lipsite de controverse științifice. Și cu toate acestea, o privire către începuturile cunoașterii poate reprezenta un argument pentru a continua.

BIBLIOGRAFIE:

- [1] Aram D.J.,(2004), Concepts of Interdisciplinarity: Configurations of Knowledge and Action, April 2004, Human Relations 57(4):379-412 DOI:10.1177/0018726704043893
- [2] Bonaventura M., Latora V., Nicosia V., Panzarasa P.,(2017) The advantages of interdisciplinarity in modern science, <https://arxiv.org/abs/1712.07910>, Submitted on 21 Dec 2017, Cornell University.
- [3] Boon M. , Van Baalen S.,(2018) Epistemology for interdisciplinary research - shifting philosophical paradigms of science, Eur J Philos Sci 2019;9(1):16.doi: 10.1007/s13194-018-0242-4. Epub 2018 Dec 12.
- [4] Danermark B,(2019), Applied interdisciplinary research: a critical realist perspective, JOURNAL OF CRITICAL REALISM 2019, VOL. 18, NO. 4, 368–382 <https://doi.org/10.1080/14767430.2019.1644983>
- [5] Fosl S.P., (2016) The many voices of interdisciplinarity, Cogent Arts & Humanities, Volume 3, 2016 - Issue 1, Article: 1164949 | Published online: 04 Apr 2016
- [6] Gomez Pin V., (2020), PITAGORA Copilaria filosofiei, Editura LITERA, Bucuresti 2020, ISBN 978-606-33-4859-4
- [7] Hofmann H.G, Schmidt D.C., (2011), Philosophy of (and as) Interdisciplinarity. Workshop Report (Atlanta, September 28-29, 2009), J Gen Philos Sci (2011) 42:169-175; DOI 10.1007/s10838-011-9150-4, <https://www.jstor.org/stable/41478445>
- [8] Interdisciplinarity in the Life Sciences and Their Philosophy, September 10th –14th, 2018, https://www.kli.ac.at/webroot/files/file/EASPLS%20Programs/EASPLS18_Booklet-final30082018.pdf
- [9] Mazzocchi F.,(2019) Scientific research across and beyond disciplines, Challenges and opportunities of interdisciplinarity, Science & Society, DOI 10.15252/embr.201947682 | EMBO Reports (2019) 20: e47682 | Published online 30 April 2019
- [10]Moulines U.C., (2021) POPPER SI KUHN Doi uriasi ai filosofiei stiintei din secolul XX, Editura LITERA Bucuresti, 2021, ISBN 978-60-33-7431-9.
- [11]Okamura K., (2019), Interdisciplinarity revisited: evidence for research impact and dynamism, Palgrave Communications volume 5, Article number: 141 (2019), Humanities & Social Sciences Communications, Published November 12, 2019
- [12]Philosophy of Science, <https://web.stanford.edu/class/symsys130/Philosophy%20of%20science.pdf>. Pp 1-14
- [13]Szostak R.,(2007) Modernism, Postmodernism, and Interdisciplinarity, ISSUES IN INTEGRATIVE STUDIES No. 25, pp. 32-83 (2007)
- [14]Scmidt C.J.,(2008) Towards a philosophy of interdisciplinarity, February 2008, Poiesis & Praxis 5(1):53-69, DOI:10.1007/s10202-007-0037-8

- [15] Smith Churchland P., (2020) Neurofilosofia, Editura Cartea Romaneasca Educational 2020, ISBN 978-606-9088-93-7
- [16] Thore'n H., Persson P., (2013) The Philosophy of Interdisciplinarity: Sustainability Science and Problem-Feeding, J Gen Philos Sci (2013) 44:337–355 DOI 10.1007/s10838-013-9233-5, PP 338-354, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs10838-013-9233-5.pdf>
- [17] Uskali Mäki, (2016) Philosophy of interdisciplinarity. What? Why? How? Philosophy of Science, European Journal for Philosophy of Science volum 6 , pagini327–342 (2016) Oct 4, 2016
- [18] Welch J. IV, (2012) Interdisciplinarity and the Question of Being, ISSUES IN INTEGRATIVE STUDIES No. 30, pp. 99-127

<https://doi.org/10.26520/rrsa2022.3.4.95-100>

ARGUMENTARE, ADEVĂR ȘI SEMNIFICAȚIE, SENS ȘI REFERINȚĂ

-ARGUMENTATION, TRUTH AND SIGNIFICANCE, MEANING AND REFERENCE-

Pr. Prof. Dr. Marin BUGIULESCU,

Membru asociat al Centrului de Cercetări Științifice „Dumitru Stăniloae”,
Universitatea Valahia, Târgoviște,
ROMÂNIA

Email: m_bugiulescu@yahoo.com

ABSTRACT

This article presents the Gottlob Frege's conception of argument, truth and significance. The thought relation with truth or the meaning and reference. Argumentation, truth and significance, a current theme over the times, is a subject intrinsic to the logic and linguistic activity, ubiquitous in all spheres of human life. The theories are diverse, but all contribute to the understanding of argumentative practice, its strategies and provide the fundamental elements in identifying the mechanisms, techniques and intentions of argumentation. At the end of this article, is presented a Study of Case about the implications of argumentation in social media discourse.

Keywords: *Gottlob Frege; argumentation; truth and significance;*

INTRODUCERE

În viața de zi cu zi, fie că prin introspecție privim lumea interioară a gândului și ideilor sau prin extrospecție întreținem un dialog ca act intelectual sau verbal, fie că facem o anumită acțiune conștientă sau nu, mereu vom comunica un adevăr și o semnificație. Alături de problema ființei, una dintre preocupările permanente ale omului este cea legată de adevăr. Atunci când apelăm la gând și gândire, ne aflăm involuntar într-un proces continuu de analiză și argumentare, față de idei, păreri, concepții și convingeri. Se spune că ideile "plutesc în aer"¹. Pe de altă parte, ideile reprezintă instrumentul indispensabil atunci când dorim să susținem un gând. Fie că prezentăm un punct de vedere, argumentat sau nu, pledăm pentru o anumită concepție despre relația gândului față de adevăr. Un reper în acest sens îl are studiu al lui Gottlob Frege, *Despre sens și semnificație* (1892), care oferă numelor proprii și al predicatelor și propozițiilor sens și semnificație. Astfel, „... putem asocia unui semn (nume, cuvânt compus, semn scris) nu numai desemnatul, pe care îl vom numi semnificația lui, ci și ceea ce eu înțeleg prin sensul semnului, adică modul în care este dat obiectul (subl. ns.)... Semnificația cuvintelor compuse «luceafărul de seară» și «luceafărul de dimineață» este aceeași, sensul însă nu”; „legătura dintre semn, sensul și semnificația acestuia este astfel încât semnului îi corespunde un sens determinat, iar acestuia, la rândul său, o semnificație determinată, pe când unei semnificații (unui obiect) nu-i corespunde numai un singur semn”². Semnului îi corespunde „o semnificație determinată....prin intermediul unui sens determinat”, corespunzător semnului.

¹ Michael Dummett, *Originile filosofiei analitice*, trad. Ioan Biriș, Editura Dacia, Cluj-Napoca 2004, p.13

² G. Frege, *Sens și semnificație*, în vol. *Logică și filozofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, București, Editura Politică, 1956, p. 55

1. ADEVĂR ȘI SEMNIFICAȚIE- CONCEPȚIA LUI GOTTLÖB FREGE

Fără sens nu este posibilă semnificarea, adică fără gânduri de exprimat nu există posibilitatea de a exprima adevărul. „Pentru Frege, ființele umane au acces la gânduri numai dacă acestea sunt exprimate în limbaj sau în simbolism. El concepe gândirea ca fiind aptă, prin însăși esența ei, de expresie lingvistică. În revanșă, el nu crede că aceasta ar fi intrinsecă sensului unei propoziții din limbajul real sau ipotetic. Iată de ce, pentru Frege nu este contradictoriu să presupunem că există ființe care au aprehensiunea aceluiași gânduri ca și noi, dar care sesizează aceste gânduri în nuditățile lor, adică fără ambalajul lingvistic”³.

Gottlob Frege a formulat următoarele principii:

- orice expresie are un sens simplu, natural;
- semnificația unui semn este un obiect perceptibil senzorial;
- semnificația unui nume propriu este însuși obiectul pe care îl desemnăm cu ajutorul său;
- gândul este acela care poate fi desemnat, ca adevărat sau fals, în timp ce despre propoziție nu se poate spune că este adevărată sau falsă decât într-un sens derivat;
- nu ne mulțumim cu sensul unei propoziții, ci trebuie să ne preocupe și semnificația ei;
- sensul este obiectiv, ceea ce înseamnă că el poate fi sesizat de conștiințe diferite;
- propoziția care conține „un gând”, adică are sens trimite la valoarea de adevăr;
- valoarea de adevăr a unei propoziții este semnificația sa;
- este imposibil să înțelegem semnificația fără să cunoaștem condiția de adevăr a judecăților;
- adevărul și semnificația nu pot fi explicate decât împreună, ca părți ale teoriei referinței care reprezintă fundamentul unei teorii a sensului;

Negarea posibilității unei caracterizări generale a condiției de adevăr a unei judecăți nu spune nimic cu privire la posibilitatea unei teorii care să permită stabilirea în particular a condiției de adevăr a fiecărei propoziții. Dar dacă noi nu știm ce este adevărul și nu cunoaștem semnificațiile expresiilor acestui limbaj, atunci o asemenea definiție nu va aduce nici o lumină cu privire la ceea ce înseamnă "adevărat" pentru o propoziție a limbajului respectiv. Frege susține de principiu că este posibilă sesizarea unui gând altfel decât prin expresia sa lingvistică. Gândirea se află într-un raport foarte strâns cu adevărul. Semnificația înțeleasă drept obiectul pe care-l desemnăm cu ajutorul unui semn reprezintă un punct de plecare pentru cuprinderea sensurilor, de aceea Frege ajunge la următoarele concluzii⁴:

- Numele sunt considerate drept expresii semantice fundamentale.
- Numelor le e subordonată atât o referință, cât și o semnificație.
- Referințele propozițiilor nu sunt nicicum obiecte sau stări ale lumii, ci obiecte abstracte; există numai două asemenea obiecte: adevăr și fals.
- Semnificațiile propozițiilor sunt deopotrivă configurații nelingvistice, însă nu se pot identifica cu referințele.
- În contexte determinate, expresiile lingvistice se pot ridica peste referința lor normală, iar în locul acesteia să-și primească semnificația lor normală ca referință.

³ Michael Dummett, *Originile filosofiei analitice*, trad. Ioan Biriș, Editura Dacia, Cluj-Napoca 2004, p.21

⁴ M. Sukale, *Wahrheit, Refrenz und Bedeutung in der modernen Sprachphilosophie*, în vol.: *Moderne Sprachphilosophie*, hrsg. von M. Sukale, Hamburg, Hoffman und Campe, 1976, p. 12, 19.

- Analiza referinței nu poate, logicește, să fie ruptă de cea a semnificației, deși adesea semnificațiile funcționează ca referințe.

Potrivit lui Gottlob Frege, gândul - *conținutul unui act de gândire* – nu este un element constitutiv elementelor care definesc științific conștiința umană. Această direcție este specifică și lui Kurt Gödel (1906-1978), logician și matematician celebru, cunoscut pentru transformarea și exploatarea teoriei incompletitudinii, a fost preocupat și de natura și funcționalitatea minții umane, respingând caracterul ei material. Gottlob Frege afirmă că *gândurile nu sunt conținuturi ale minții* (mind) sau ale *conștiinței* (conscience), așa cum sunt de exemplu senzațiile, imaginile mentale și alte lucruri de acest fel, definite în general de reprezentare (vorstellung). Înșușirea chinetică a minții l-a determinat pe Gödel să intuiască și posibilitățile ei în privința capacității pe care o are de a se dezvolta: „*Mintea, în utilizarea ei, nu este statică, ci într-o constantă dezvoltare*”⁵. John R. Searle (1932), filosof american, preocupat pe lângă filosofia limbajului și de ontologie socială și metafizică, s-a remarcat prin cercetările sale despre filosofia minții. În lucrarea *Mind: A brief introduction* (2004) consideră că „*filosofia minții este cel mai important subiect din filosofia contemporană, iar concepțiile consacrate—dualism, materialism, behaviorism, funcționalism, computaționalism, eliminativism, epifenomenalism – sunt false*”⁶.

În *The Mindful Brain. Reflection and Attunement in the Cultivation of Well-Being* (2007 Daniel Siegel) - mintea umană este văzută ca proces emergent, interior, responsabil de activitățile structurale ale ființei umane, iar cunoașterea ei și dezvoltarea funcțiilor ei, au finalități care privesc echilibrul interior și interpersonal, sănătatea, educația și cultivarea stării de bine. Gottlob Frege este de acord că „*sesizarea unui gând este un act psihic, dar un act prin care mintea sesizează ceva ce-I este exterior (în sensul că e ceva care există independent de faptul că este sesizat de un subiect sau altul). Așadar, gândurile sunt obiective, în timp ce reprezentările nu sunt*”⁷. Pornind de la aceste reflecții argumentarea capătă valoare concretă fiind legată de sensul și referința conținutului vizat.

2. ARGUMENTAREA: ARTA DE A DEMONSTRA, CONVINGE ȘI PERSUADA

Argumentarea în sensul stric este legată de realitatea obiectivă a ontologiei. „*Argumentarea reprezintă o formă de comunicare instrumentală, care se bazează pe raționamente și dovezi pentru a influența convingerile și comportamentul cuiva prin folosirea de mesaje orale sau scrise*”⁸. Teoria argumentării este considerată o parte componentă a retoricii (*Ad Herennium*, operă atribuită lui Cicero). Aristotel vorbește despre dialectică și retorică. Pentru el dialectica este metoda de întemeiere de natură argumentativă, care rezidă în opunerea de opinii și susținerea lor prin silogisme. În acest caz se pornește de la ideea că datorită discuției dintre interlocutori este posibil a se ajunge la adevăr. Iar retorica, pe lângă aceste aspecte formal-logice utilizează și aspecte de natură supralogică, indispensabile persuadării. În cadrul procesului de argumentare se disting trei mari categorii: arta de demonstra, arta de a convinge și arta de a persuadea. În sensul prim, demonstrația face parte din logica formală și nu poate exista în argumentarea discursivă, axată pe convingere și persuasiune. Putem defini teoria argumentării ca un studiu al tehnicilor discursive ale

⁵ Mircea Dumitru, *Este mintea umană complet algoritmică? Remarci asupra teoremelor de incompletitudine ale lui Gödel*, Probleme de Logică, vol. XX, Editura Academiei Române, București, 2017, p. 32

⁶ John R. Searle, *Mintea. Scurtă introducere în filosofia minții*, trad. din lb. Engleză, Iustina Cojocaru, Editura Herald, București, 2013, p. 22.

⁷ Michael Dummett, *Originile filosofiei analitice*, trad. Ioan Biriș, Editura Dacia, Cluj-Napoca 2004, p.34

⁸ Rybacki K.C., Rybacki D.J., *O introducere în arta argumentării*, Editura Polirom, Iasi, 2004, p. 18.

raționamentului practic. O distincție între a convinge și a persuade este realizată de către Immanuel Kant în opera sa *Critica rațiunii pure*, care numește *convingere* credința ce rămâne *valabilă pentru oricine, în măsura în care posedă rațiune*, iar principiul ei este în mod obiectiv suficient, fiind considerat ca ceva adevărat.

Arta de demonstra face parte din raționamentul logic, în limbajul natural nu există demonstrație pură. Termenul se folosește și într-un spațiu mai restrâns, când cineva spune că a demonstrat că soluția sa este cea corectă. Dar în sensul strict, aceasta nu ține de demonstrație, ci de convingere sau de persuasiune, în domeniul dialecticii. Demonstrația poate fi o formă de argumentare fondată pe exploatarea unor fapte reale, în baza unor adevăruri verificate sau dovedite științific, având o concluzie necontestabilă. La baza acestui tip de argumentare stau conexiunile explicite, legile comune, ceea ce face ca ideile prezente să fie acceptate și aplicabile pentru toți.

Arta de a convinge, are la bază rațiunea și apare atunci când se dorește convingerea cuiva. Subiectul se adresează în principiu rațiunii și capacității de judecată a destinatarului, prin urmare arta de a convinge se bazează pe argumente raționale. Pentru a realiza acest tip de argumentare, este nevoie de cunoașterea unor idei și experiențe trăite de către auditoriu. Este necesară cunoașterea convingerilor auditoriului, a ideilor și opiniilor pe care le au membrii auditoriului în raport cu o anumită realitate, toate acestea pentru a stabili un acord prealabil, în urma căruia argumentarea să aibă efect.

Arta de a persuade, are la bază emoția și reprezintă o acțiune orientată către trăirile și sentimentele auditoriului, cu scopul exportării lor prin acțiune pentru a obține adeziunea auditoriului la teza prezentată la nivel de sensibilitate emoțională. Persuadarea se realizează prin utilizarea unor argumente care sporesc adeziunea la nivel emoțional.

3. STUDIU DE CAZ: VIZITA ISTORICĂ A PAPEI FRANCISC ÎN ROMÂNIA 31 MAI – 02 Iunie 2019. ARGUMENTARE, ADEVĂR ȘI SEMNIFICAȚIE

Acest studiu de caz, *Vizita istorică a Papei Francisc în România...* (<https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/social/papa-francisc-a-plecat-din-romaniapresedintele-iohannis-l-a-condus-la-avion-1141353>), reprezintă o scurtă analiză a modului în care sunt utilizate diferite noțiuni și argumente în comunicarea publică. Având în vedere rolul religiei în societatea românească, raportul dintre politică și religie și impactul în social-media, de multe ori personalitățile publice se raportează la religie și o folosesc pentru a obține capital de încredere prin menținerea unei simpatii din partea unui anumit public țintă.

Precizăm faptul că tema religiei în spațiul public și politic are ponderi diferite, de la o regiune la alta, de la o țară la alta, de la o perioadă la alta. După cum afirmă Jonathan Fox în *Introducere în religie și politică: teorie și practică*, referitor la Imperiile Mesopotamiei, Babiloniei, Persului, Grecilor și Romanilor, religia a fost legată de toate instituțiile publice⁹. Referindu-se la funcțiile pe care religia le are în lumea de astăzi, Nicolas Tenzer¹⁰ enumeră: funcția intelectuală și filosofică, funcția socio-politică, funcția morală sau modul în care cetățenii își raportează comportamentul lor la bine și răul în societate și, nu în ultimul rând, funcția psihologică prin care omul câștigă puterea de a se confrunța cu transcendentul.

⁹ Fox, Jonathan, *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*, Second Edition, Routledge, 2018, p. 1

¹⁰ Tenzer, Nicolas. *Philosophie politique*. Paris: PUF, 1994, p. 491.

„La finalul vizitei sale în România, Sfântul Ioan Paul al II-lea ne-a lăsat, la 9 mai 1999, un puternic mesaj de încredere în viitorul țării noastre, în vocația sa europeană, în rolul civilizației noastre de punte între Occident și Orient. Astăzi, vă pot mărturisi că mesajul primit atunci a rodit, iar România și-a regăsit destinul în familia Europei unite. În urmă cu mai puțin de o săptămână, acest destin european a fost reconfirmat cu forță de românii din țară și de cei din străinătate. Diplomația pontificală continuă să reprezinte un factor pacificator și de echilibru în abordarea problemelor de pe agenda globală. În fața provocărilor contemporane, cetățenii României privesc vizita Sanctității Voastre ca pe o nouă încurajare de a se împlini prin înfăptuirea binelui comun, de a contribui la o societate a dreptății și la o lume a iubirii dintre oameni” (text preluat: <https://romanalibera.ro/lazi/foto-declaratia-lui-iohannis-la-vizita-papei-786089/>).

Argumentarea sau semnificația este deseori văzută ca o simplă tehnică de transmitere a unui mesaj care poate canaliza către o anumită direcție. Există anumite metode adaptate în funcție de anumite criterii pentru ca ideile exprimate să fie acceptate. Aceste metode presupun mijloace raționale și/sau emoționale, construite în cadrul unei tehnici discursive, caracterizate de o metodă globală de a căuta argumentele potrivite, conducându-se după anumite raționamente. Orice tip de discurs, se caracterizează prin utilizarea anumitor tehnici și strategii argumentative, care, fără a avea neapărat un scop argumentativ declarat, urmărește să acționeze asupra credințelor și reprezentărilor auditoriului.

Această argumentare folosește mai multe raționamente logice. Primele premise ale raționamentului prin intermediul inferenței contribuie la nașterea unei noi idei, în urma căreia se ajunge la concluzia că: românii privesc vizita Papei Francisc ca pe o nouă alternativă care contribuie la o societate a dreptății. Forma raționamentului prezentat nu recurge la conținutul problemei, la limbajul discursiv, ci este adaptat mediului social. Conținutul care exprimă valabilitatea empirică a termenilor, produce raționamente din punct de vedere argumentativ care pot fi sau nu adevărate. Dincolo de partea teoretică, analiza se referă la implicațiile practice ale comunicării pe baza temelor religioase. În acest sens, interferența ideilor proprii cu cele religioase contribuie în mod activ la fidelizarea unui public țintă și la transformarea acestuia dintr-un participant indiferent într-un participant activ care să susțină viziunea promovată. În partea de introducere se prezenta subiectul într-un context larg, în raport cu subiectul acordat căruia i se dă o încărcătură istorică. Scopul unui discurs temperat este buna receptare și promovarea unei imagini personale pozitive. Acest scop este atins prin utilizarea dovezii etice, evidențiată de mărcile gramaticale ale persoanei întâi, singular care promovează anumite însușiri morale. De asemenea, sunt folosite exemple de bună practică, precum „*mesajul primit atunci a rodit*” și „*Diplomația pontificală continuă să reprezinte un factor pacificator și de echilibru*”, care pun în evidență atitudinea pozitivă față de contextul dat. Prezentarea este obiectivă, chiar dacă se știe că modul de prezentare a faptelor este în sine un argument. Prin urmare, scopul principal al discursului a fost convingerea sau apropierea audiențelor, cu ajutorul rațiunii și capacității de judecată- a argumentelor raționaleacompaniate de empatie și sentimentul de unitate. În final se afirmă că *românii privesc vizita Papei Francisc ca pe o nouă alternativă care contribuie la o societate a dreptății*. Deducția logică specifică acestei afirmații este principiul de inferență care pornește de particular la către general. Se face apel la dimensiunea socială, și este utilizat tipul de argument creat prin analogie cu evenimentul descris.

Așadar, discursul ca ansamblu de strategii reprezintă mijlocul prin care emițătorul încearcă să influențeze auditorul conferind formelor discursive o forță argumentativă inerentă, adică sens și semnificație.

CONCLUZII

Când discutăm despre existența adevărului, sensului și referinței, discutăm despre o raportare la obiectivitate. În fapt, când definim argumentativ cuvântul *OM*, trebuie să conștientizăm infinitatea de valențe condensate în acest cuvânt monosilabic care exprimă o ființă cu perspective infinite de gândire și trăire. Ceea ce condiționează activarea adevărului este, în mod paradoxal, interacțiunea dintre sens și gând, dintre ontologie și fenomenologie. Și cum oamenii reprezintă cele mai complexe existențe, putem deduce că ei sunt responsabili pentru formarea propriului profilul axiologic. Ei sunt cei care decid parametrii de gândire după care să se ghideze în abstracta sau reala lor incursiune terestră.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Dumitru Mircea, *Este mintea umană complet algoritmică? Remarci asupra teoremelor de incompletitudine ale lui Gödel*, Probleme de Logică, vol. XX, Editura Academiei Române, București, 2017,
- [2] Dummett Michael, *Originile filosofiei analitice*, trad. Ioan Biriș, Editura Dacia, Cluj-Napoca 2004,
- [3] Fox, Jonathan, *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*, Second Edition, Routledge, 2018
- [4] Frege Gottlob, *Sens și semnificație*, în vol. *Logică și filozofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, București, Editura Politică, 1956,
- [5] Rybacki K.C., Rybacki D.J., *O introducere în arta argumentarii*, Editura Polirom, Iasi, 2004
- [6] Searle, John R., *Mintea. Scurtă introducere în filosofia minții*, trad. din lb. Engleză, Iustina Cojocaru, Editura Herald, Bcuurești, 2013,
- [7] Sukale M., *Wahrheit, Refrenz und Bedeutung in der modernen Sprachphilosophie*, în vol.: *Moderne Sprachphilosophie*, hsrsg. von M. Sukale, Hamburg, Hoffman und Campe, 1976,
- [8] Tenzer, Nicolas, *Philosophie politique*, Paris: PUF, 1994.

**Revista Românească de Studii Axiologice
(RRSA)**

<https://www.ifiasa.com/rrsa>

Ideas Forum International Academic and Scientific Association a creat platforma IFIASA <http://ifiasa.org/> pentru cele mai recente cercetări științifice, în aria Științelor Sociale, Teologice, Filosofice și Educaționale. IFIASA este platforma academică unde specialiștii și profesioniștii cu interese interdisciplinare legate de Științele Sociale și Umaniste, fac schimb de idei, de cercetări și de informații în lumina multidisciplinarității.

Scopul IFIASA este de a organiza și promova activități științifice și educaționale în domeniul Științelor Umaniste și Sociale la nivel internațional.

IFIASA este o platformă internațională care implică membri distinși angajați în cercetarea științifică și academică. Membrii IFIASA sunt personalități recunoscute la nivel național și internațional, care se ocupă de cercetarea și dezvoltarea științifică începând de la decanii facultăților, șefii de departamente, profesori, oameni de știință, dar și studenți, masteranzi, doctoranzi cu viziune științifică avansată.

*Revista Românească de Studii Axiologice (RRSA) a luat ființă din dorința de pune la dispoziție comunității educaționale românești studiile și cercetările științifice publicate în *Jurnale IFIASA*. Revista Românească de Studii Axiologice publică studii științifice originale scrise de cercetători, indiferent de domeniul lor de specializare. Revista Românească de Studii Axiologice este o publicație bianuală, cu apariție în lunile ianuarie și iulie, cu acces deschis. Utilizatorii pot citi, descărca, copia, distribui, imprima, căuta, crea link-uri către textul complet al articolelor.*

În conformitate și continuitate cu obiectivele stabilite de IFIASA, care reprezintă la nivel academic național și internațional un forum promotor al științei, religiei și educației, Revista Românească de Studii Axiologice propune comunității educaționale românești publicarea celor mai importante studii inter- și trans-disciplinare, precum și unele cercetări științifice relevante pentru diseminarea valorilor axiologice.

Misiunea IFIASA este de a încuraja și de a conduce cercetarea interdisciplinară în spirit de colaborare, dar în concordanță cu metodologiile de ultimă oră și cu specificul domeniilor și expertiza fiecărei arii științifice. În concret, IFIASA organizează conferințe, ateliere de lucru și publică reviste academice internaționale de înaltă calitate. Prin rezultatele cercetării științifice accesibile tuturor (open source) IFIASA contribuie la un proces educațional continuu în societatea contemporană. Facem acest lucru prin oferirea unei multitudini de evenimente, publicații, manifestări academice care vizează dezvoltarea și formarea continuă, precum și o excelentă vizibilitate la nivel internațional.

Vă mulțumim anticipat pentru sprijinul acordat!

Pr. Prof. Dr. Marin BUGIULESCU,

IFIASA, ROMÂNIA

<https://www.ifiasa.com/rrsa>

Email: ifiasa@yahoo.com